



REVISTA DE ISTORIE MILITARĂ

Publicația este editată de Ministerul Apărării Naționale, prin Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, membru al Consorțiului Academiei de Apărare și Institutelor pentru Studii de Securitate din cadrul Parteneriatului pentru Pace, coordonator național al Proiectului de Istorie Paralelă: NATO – Tratatul de la Varșovia

COLEGIUL DE REDACȚIE

- Dr. CARMEN SORINA RÎJNOVEANU, directorul Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară
- Dr. HAROLD E. RAUGH, Jr., EU-COM, vicepreședinte al Comisiei Internaționale de Istorie Militară
- Dr. JÖRG ECHTERNKAMP, Centrul de Istorie Militară și Științe Sociale, Potsdam, Germania
- Dr. RANDY PAPADOPOULOS, United States Department of the Navy
- Prof. dr. MIHAIL E. IONESCU, Școala Națională de Studii Politice și Administrative
- Col. dr. FLORIN ȘPERLEA, lect. univ., Academia Forțelor Terestre „Nicolae Bălcescu”, Sibiu
- Colonel (r) dr. PETRE OTU, președinte al Comisiei Române de Istorie Militară
- Dr. JAN HOFFENAAR, președintele Comisiei Olandeze de Istorie Militară
- Prof. univ. dr. ION ȘISCANU, Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați
- Prof. univ. dr. DENNIS DELETANT, London University
- Prof. univ. dr. MIHAI RETEGAN, Universitatea București
- Comandor (r) GHEORGHE VARTIC
- Conf. univ. dr. FLORIAN BICHIR, Universitatea Națională de Apărare „Carol I”

SUMAR

• Istorie modernă

- SIMION CĂLȚIA – Tactica infanteriei în războaiele de la mijlocul secolului al 19-lea: o problemă istoriografică 1
- ALEXANDRU MADGEARU – Tehnici de asediere a cetății Plevna descrise de locotenentul Grigore Crăniceanu 15
- ANATOL LEȘCU – Bătălia pentru Dobrogea în documentele comandamentului rus (1916) 23

• Istorie contemporană

- VLAD-CRISTIAN GHEORGHÎĂ – The Role of Ideology in Polish Foreign Policy, 1918-1921..... 35
- ALIN SPĂNU – Take Ionescu și bătălia diplomatică pentru Banat. Proiecte, acțiuni, percepții (1919-1920) 42
- ELENA CRISTINA BRĂGEA – Diplomatie și război. Revizionismul maghiar în dialogul bilateral București-Vatican 50
- DRAGOȘ ILINCA – Essential Moments in the World War II Campaigns. Reversing the Tide in North Africa and the Middle East (1940-1941) 59
- CERASELA MOLDOVEANU – Modificările teritoriale din bazinul Mării Negre în perioada celui de-al Doilea Război Mondial (1939-1947) 70

• Viața științifică

- Reuniunea omagială „Smaranda Brăescu – 125 de ani de la naștere și 90 de ani de la stabilirea recordului mondial la parașutism (1932)”, București, Cercul Militar Național, 18 aprilie 2022
- CERASELA MOLDOVEANU..... 89
- Conferința internațională „Războaiele de independență, diplomatie și societate. Noi perspective și abordări ale Problemei Orientale 1875-1878”, București, Cercul Militar Național, 9-10 mai 2022
- ELENA CRISTINA BRĂGEA..... 92
- Masa rotundă „Take Ionescu – viziune și destin. 100 de ani de la moartea marelui om politic și diplomat”, București, Cercul Militar Național, 16 iunie 2022 – ELENA CRISTINA BRĂGEA 96

• Recenzii

- Mihály Krámlı, *Austro-Hungarian Battleships and Battleship Designs 1904-1914*, Meridionale Belvedere, Szeged, 2021 – SORIN CRISTESCU 99
- John A. Dredger, *Tactics and procurement in the Habsburg military, 1866-1918. Offensive spending*, Palgrave Macmillan, 2017, 303 p.
- SIMION CĂLȚIA 102

• Publicații primite la redacție

- Revista de istorie militară (Caietul 1/2022) și Revista de formare istorică „Istoria militară” (Caietele 1 și 2 / 2022) ale Centrului pentru Istorie Militară și Științe Sociale al Bundeswehr-ului (ZMSBw)
- SORIN-VASILE NEGOIȚĂ 106
- Patru volume despre situația românilor transilvăneni până la Marea Unire
- ALIN SPĂNU 111

• Revista este inclusă în baza de date a Consiliului Național al Cercetării Științifice în Învățământul Superior, fiind evaluată la categoria „C”.

• Revistă indexată în bazele de date EBSCO Publishing, CEEOL și ERIH PLUS.

• Poziția revistei în lista-catalog a publicațiilor este la numărul 5017
ISSN 1220-5710

CONTENTS

• Modern History	
– SIMION CĂLȚIA – Infantry Tactics in Mid-19 th Century Wars: A Historiographical Problem	1
– ALEXANDRU MADGEARU – Siege Techniques of the Pleven Fortress as Described by Lieutenant Grigore Crăniceanu	15
– ANATOL LEȘCU – The Battle for Dobrogea in the Documents of the Russian Command (1916)	23
• Contemporary History	
– VLAD-CRISTIAN GHEORGHITĂ – The Role of Ideology in Polish Foreign Policy, 1918-1921	35
– ALIN SPĂNU – Take Ionescu and the Diplomatic Battle for Banat. Projects, Actions, Perceptions (1919-1920)	42
– ELENA CRISTINA BRĂGEA – Diplomacy and War. Hungarian Revisionism in the Bucharest-Vatican Bilateral Dialogue	50
– DRAGOȘ ILINCA – Essential Moments in the World War II Campaigns. Reversing the Tide in North Africa and the Middle East (1940-1941)	59
– CERASELA MOLDOVEANU – Territorial Changes in the Black Sea Basin During the Second World War (1939-1947)	70
• Scientific Life	
– Reunion „Smaranda Brăescu – 125 Years Since Her Birth and 90 Years Since Setting the World Record in Parachuting (1932)”, Bucharest, National Military Club, April 18, 2022	
– CERASELA MOLDOVEANU	89
– International Conference „The Wars of Independence, Diplomacy and Society. New Perspectives and Approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878”, Bucharest, National Military Club, May 9-10, 2022	
– ELENA CRISTINA BRĂGEA	92
– Roundtable „Take Ionescu – Vision and Destiny. 100 Years Since the Death of the Great Politician and Diplomat”, Bucharest, National Military Club, June 16, 2022 – ELENA CRISTINA BRĂGEA	96
• Reviews	
– Mihály Krámli, <i>Austro-Hungarian Battleships and Battleship Designs 1904-1914</i> , Meridionale Belvedere, Szeged, 2021 – SORIN CRISTESCU	99
– John A. Dredger, <i>Tactics and procurement in the Habsburg military, 1866-1918. Offensive spending</i> , Palgrave Macmillan, 2017, 303 p. – SIMION CĂLȚIA	102
• Publications Received at the Editorial Office	
– The Review of Military History (Book no. 1/2021) and the History Education Journal (Books 1 and 2 / 2022) published by the Centre for Military History and Social Sciences of the Bundeswehr (ZMSBw) – SORIN-VASILE NEGOIȚĂ	106
– Four Volumes About the Situation of Transylvanian Romanians Until the Great Union	
– ALIN SPĂNU	111

• Redactor-șef: MANUEL STĂNESCU

• ALEXANDRU VOICU – redactor

• ION MIHAIU – coperta

• ELENA LEMNARU – tehnoredactare computerizată

Adresa redacției: strada Constantin Mille nr. 6, cod 010142, București, sector 1,
telefon: 0213157827, telefax: 004021-3137955, <http://ispaim.mapn.ro/pages/view/88>

TACTICA INFANTERIEI ÎN RĂZBOAIELE DE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL 19-LEA: O PROBLEMĂ ISTORIOGRAFICĂ*

SIMION CÂLȚIA **

Abstract

Tactics is a classic field of study in military history, which has been radically transformed by research in recent decades. Our paper aims to investigate how, since the 1970s, historical studies of tactics have developed new concepts, introduced new themes, and highlighted new aspects of this field of research. We have only considered the studies regarding the period 1850-1880, when there was an intense debate within the ranks of the European armies over the tactics that had to be developed as a result of the adoption of new infantry armament. The recent research carried out on the Western armies from the second half of the 19th century offers an interesting starting point for reappraising the history of the Romanian army.

Keywords: *Historiography, tactics, weapons, military formations, social factors, 19th century wars*

Războiul Ruso-Româno-Turc din 1877-1878 este un război important, ultimul conflict european implicând o mare putere în secolul al 19-lea. Din păcate, deși interesul pentru acest conflict a fost semnificativ în perioada desfășurării lui, în special începând cu Primul Război Mondial el a intrat într-un con de umbră, ceea ce face ca astăzi, din multe puncte de vedere, să fie un război insuficient studiat¹. Nu este nicidecum o situație singulară. În ultimii 50 de ani, războaiele din Europa celui de al treilea sfert al secolului al 19-lea, începând cu campania din Crimeea și terminând cu cea din Balcani, au reprezentat o arie relativ puțin frecventată, în special compa-

rativ cu alte conflicte, fie anterioare ori posteroare, precum războaiele napoleoniene sau Primul Război Mondial, fie desfășurate în aceeași epocă precum Războiul american de secesiune. Cu toate acestea, progresul cunoașterii istorice a fost foarte important, și una dintre lucrările fundamentale de istorie militară publicată în secolul 20 este dedicată acestei perioade. Cartea lui Dennis Showalter, *Railroads and rifles. Soldiers, technology, and the unification of Germany*, apărută în 1975² a reprezentat un reper important în procesul esențial de reinventare a istoriei militare. De atunci alte studii au deschis noi subiecte de cercetare, lărgind căm-

* Mulțumirile noastre se îndreaptă către domnul Emil Boboescu, pentru ajutorul dat în elucidarea unor probleme terminologice.

** Conferențiar, Facultatea de Istorie din cadrul Universității din București.

pul cunoașterii și în același timp modificând radical modul în care sunt înțelese subiectele tradiționale ale istoriei militare.

O trecere în revistă a tuturor temelor și problemelor legate de războaiele dintre 1850 și 1880 care au fost introduse în circuitul istoriografic, sau a căror înțelegere a fost profund transformată de cercetările din ultimele decenii, reprezintă un demers mult prea amplu pentru spațiul unui singur articol. De aceea am decis să ne concentrăm pe un singur caz care va fi folosit ca exemplu pentru evoluția istoriografiei militare în perioada discutată. Pentru a pune mai bine în lumină transformările istoriografice, am evitat subiectele nou apărute pe agenda istoricilor și, în schimb, ne-am concentrat atenția asupra unei teme clasice a istoriei militare, tactica, urmărind modul în care au evoluat cercetările privitoare la acest subiect. Demersul nostru a privit doar articolele și cărțile publicate în străinătate care au studiat tactica folosită de combatanți și disputele de idei desfășurate în jurul ei în armatele europene în perioada cuprinsă în linii mari între 1850 și 1880. Conflictele extraeuropene au fost lăuate deoparte, deoarece datorită caracteristicilor lor speciale acestea necesită o cercetare separată. Nu a fost în intenția noastră să prezentăm un studiu exhaustiv al tuturor lucrărilor care ating problema tacticii, ci ne-am concentrat asupra acelor studii care au deschis noi perspective în cercetarea subiectului.

Tactica infanteriei, problema fierbinte a armatelor europene după 1850

În armatele europene, perioada dintre 1850 și 1880 este caracterizată de numeroase schimbări, tatonări și experimente în ceea ce privește tactica. Nu este un caz singular, numeroase alte domenii fundamentale ale războiului precum conducerea operațiilor, armamentul, logistica, organizarea armatei, apariția marilor state majore și a ofițerilor de stat major etc. cunosc acum transformări profunde, care adesea generează tensiuni și disensiuni în rândul corpului ofițeresc. Acest lucru nu ar trebui să fie surprinzător, armata nu avea cum să rămână multă vreme izolată în fața transformărilor tot mai rapide pe care le cunosc toate celelalte aspecte ale societății europene. Pe de altă

parte, în jurul tacticii dezbaterile de idei au fost poate cele mai ample și adesea foarte virulente. Sunt imaginate și adoptate soluții diametral opuse, și uneori armatele epocii schimbă radical, într-un timp foarte scurt, tactica după care ar fi trebuit să opereze. Armata habsburgică a cunoscut două asemenea schimbări de direcție în doar 7 ani: prima după 1859, când atacul la baionetă, în formații compacte, devine aproape unica formă de atac recomandată³, cea de a doua după 1866, când focul armamentului de infanterie și efectele sale sunt din nou încorporate în tactica austriacă (chiar dacă cu rezultate concrete destul de limitate). Chiar și atunci când o armată adoptă în mod oficial o anumită tactică, o parte a corpului ofițeresc refuză (uneori explicit) să o aplice, și o atacă în publicațiile militare. E adevărat că această situație oferă un material bogat istoricului militar, însă, înainte de a începe analiza istoriografiei, trebuie să mai lămurim o problemă. Ținând cont de rolul fundamental pe care tactica îl are în orice armată și de faptul că aspectele menționate mai sus se regăsesc în diferite forme în toate marile armate europene, incapacitatea ofițerilor timpului de a elabora o tactică acceptabilă pentru toată lumea necesită un răspuns.

După o lungă perioadă de stabilitate, marcată doar de perfecționări minore între 1750 și 1830, începând cu 1830-1840 armamentul de infanterie cunoaște o evoluție foarte rapidă. Puștile „napoleoniene” utilizate de toate armatele europene în anii 1820-1830 ar fi fost instant recognoscibile de soldații lui Frederic cel Mare, și ar fi putut fi utilizate de aceștia fără instrucție suplimentară. Începând cu pușca Minié, apoi cu mult mai revoluționara pușcă Dreyse, armamentul de bază al infanteriei suferă inovații majore, repetate, cu consecințe radicale asupra vitezei și distanței de tragere, preciziei focului, puterii de penetrare, numărului de cartușe cărate de fiecare soldat etc. Ofițerii epocii realizează că cel puțin unele dintre elementele enunțate mai sus au potențialul de a modifica dinamica câmpului de luptă, și în consecință de a impune o regândire a tacticii, atât pentru a obține maximum de efect din potențialul noilor arme, cât și pentru a micșora impactul pe care urmau să îl aibă noile arme ale infanteriei adversarilor prezumptivi. Astfel, transfor-

mărilor din domeniul armamentului (ele însele foarte controversate în epocă și generatoare ale unor polemici aprinse) impun o reconsiderare a tacticii, fără însă să indice și ce anume trebuie reconsiderat, în ce direcție trebuie să se îndrepte căutările. Ideile și soluțiile tactice avansate de teoreticienii epocii au fost foarte numeroase și adesea contradictorii. Presiunea exercitată de transformările din domeniul armamentului explică de ce ofițerii au simțit nevoi de a regândi tactica, nu și de ce nu au reușit în aceste decenii să ajungă la un consens. Până la urmă, fiecare din cele două războaie mondiale ale secolului următor a fost martorul unor transformări importante la nivelul tacticii, și, dacă la începutul războiului, tatonările, căutările și chiar polemicele nu lipsesc, treptat se ajunge la soluții stabile și chiar se remarcă o anumită convergență între tacticile utilizate de participanți. De ce nu se întâmplă același lucru în războaiele dintre 1850 și 1880?

Este foarte important să realizăm că vorbim despre războaie foarte scurte. Războiul franco-piemontez-austriac din 1859 durează, în mod oficial, de pe 24 aprilie până la semnarea păcii la Zurich, în 10 noiembrie, dar operațiunile militare au încetat încă de la încheierea armistițiului de la Villafranca, în 11 iulie. În realitate însă, ofițerii respectivelor armate nu au avut la dispoziție nici aceste aproape două luni de experiență de luptă, cum pare să indice acest calendar. Prima fază a războiului este caracterizată de un avans lent și prudent al austriecilor, cu foarte puține ciocniri, toate minore, la nivel de avanposturi, în timp ce francezii își aduc trupele din țară, peste Alpi și prin Mediterana, în teatrul de operațiuni din nordul Italiei. Abia pe 20 mai, la aproape o lună de la declanșarea ostilităților, avem o primă ciocnire semnificativă la Montebello, care durează o zi. În următoarea lună, lupte de o zi (cu excepția bătăliei de la Palestro, din 30-31 mai, care durează două zile) sunt urmate de câteva zile în care armatele oprite nu se mai află în contact⁴. În total, ciocnirile care implică unități de la nivelul de brigadă în sus totalizează 7 zile. Trebuie să adăugăm că majoritatea sunt întâlniri în care cel puțin una dintre părți este surprinsă (în destule cazuri ambele armate se ciocnesc pur și simplu de un adversar a

cărui prezență nu o identificaseră), altfel spus bătălii neplanificate, relativ haotice și din acest motiv mult mai dificil de analizat a posteriori⁵. În consecință, în cursul războiului nu există timpul necesar pentru a înțelege transformările intervenite în alte domenii conexe (precum armamentul, comunicațiile, transmisiunile), a evalua consecințele acestora, a elabora noi tactici și a le testa pe câmpul de luptă.

Nu vom relua această demonstrație detaliată pentru fiecare din celelalte războaie, mai ales că războiul austro-prusac din 1866 se desfășoară din acest punct de vedere după același model. Războiul Crimeii este un lung asediu, punctat de câteva rare ciocniri generate în general de dorința rușilor de a despresura orașul⁶, și de câteva încercări aliate de asalt; nici una nu durează mai mult de o zi. Războiul franco-prusac are și el un caracter asemănător în luna august, iar după victoria de la Sedan pe 1 Septembrie, pentru prusaci este clar că au câștigat războiul, tot ce urmează sunt acțiuni tot mai frustrante pentru a-i constrânge pe francezi să accepte evidența înfrângerii. În total, în cele patru mari războaie desfășurate în Europa în deceniile 6 și 7 ale secolului al 19-lea, putem totaliza câteva zeci de zile de luptă. Este foarte puțin pentru a concepe și valida schimbări la nivelul tacticii, ca să nu mai vorbim de reinstruirea ofițerilor și soldaților. Experiența celor două războaie mondiale din secolul următor demonstrează fără dubiu că timpul necesar pentru ca aceste complicate procese să se desfășoare la scara unei întregi armate este mult, mult mai lung.

Aceste puțin numeroase zile de luptă pe care trebuiau să se bazeze ofițerii în elaborarea unei noi tactici se împart între mai multe armate diferite. Chiar și atunci când este vorba de armata aceleiași țări, distanța în timp face uneori ca o parte a acestei experiențe să devină inutilă până la următorul conflict. Ca urmare a victoriei surprinzătoare a Prusiei la 1866, armata franceză a adoptat o nouă tactică (semnificativ diferită de cea de până atunci) care își propunea să pună în valoare puterea de foc a noii puști Chassepot; în consecință, experiența câștigată prin luptă în 1859 în nordul Italiei, cu vechea tactică și vechiul armament, și-a pierdut o mare parte din relevanță. În concluzie,



Ce se întâmplă pe câmpul de luptă nu îi pasionează doar pe militari, după cum demonstrează gravura de mai sus, publicată într-un jurnal ilustrat din epocă. În ciuda unui aparent realism, aceste imagini care își propuneau să aducă drama războiului sub ochii cititorului aflat în liniștea căminului nu au mare legătură cu modul în care se purta războiul. Trupe austriece și prusace în luptă în pădure, în timpul bătăliei de la Königgrätz, „Le Monde Illustré” nr. 484, 21 iulie 1866, p. 33

numărul foarte redus de zile de luptă, răspândite de-a lungul a trei decenii și împărțite (inegal) între marile armate europene au împiedicat acumularea experienței necesare înțelegerii noilor condiții ale câmpului de luptă, elaborării unui răspuns și testării lui în condiții reale de război. Însă aceleași cauze nu numai că nu au împiedicat, ci dimpotrivă au favorizat apariția unui număr foarte mare de soluții, care nu au putut fi validate ori respinse deoarece, de cele mai multe ori, nu au apucat să fie testate.

Războaiele în discuție văd folosirea unor tactici noi. Unele dintre ele sunt tactici ad-hoc, impuse de presiunea evenimentelor. Celebra „Thin Red Line” a Rg. 93 Highlanders de la Balaklava, din 25 octombrie 1854, nu este rezultatul unor schimbări doctrinare ale armatei britanice; mult mai prozaic, o unitate de infanterie este surprinsă de șarja cavaleriei ruse în linie, adică într-o formație incorectă pentru a respinge cavaleria, conform tacticii folosite de

toate armatele momentului. Superioritatea puterii de foc a puștii de tip Minié (cu care erau dotați soldații britanici) este cea care schimbă datele luptei, permițând infanteriei să nu fie dată peste cap și risipită (cum se întâmpla invariabil în astfel de situații în războaiele napoleoniene), ci dimpotrivă să oprească șarja cavaleriei, care datorită numărului prea mare de pierderi este forțată să abandoneze atacul înainte de a ajunge în contact cu infanteria britanică și să se retragă. Alte tactici au fost elaborate pe timp de pace, și în momentul în care sunt testate sub focul inamic apar probleme fundamentale. Așa se întâmplă cu infanteria austriacă în 1859, și apoi cu cea franceză la 1870. În ambele cazuri cele câteva zile efective de conflict nu dau comandanților timp nici măcar să analizeze problemele, cu atât mai puțin să parcurgă întreg procesul până la instruirea trupei conform unei noi tactici care corectează problemele identificate. Uneori, soldații folosesc nu

tactica oficială, ci cea cu care sunt deprinși din experiența dobândită în cu totul alte tipuri de conflicte. Exemplul perfect este reprezentat de trupele franceze aduse din colonii în 1859, care vor aplica pe câmpiile Italiei, într-un cu totul alt context, tactici lipsite de o bază regulamentară, formală, dar însușite, validate și transformate în reflex de realitățile dure ale deceniilor de război colonial din Algeria.

Timpul foarte scurt de luptă efectivă, combinat cu progresele continue din domeniul armamentului de infanterie, explică până la un punct de ce armatele europene nu au reușit să găsească o rezolvare mulțumitoare problemei tacticii, dar nu poate explica varietatea foarte mare de răspunsuri oferite acestei probleme, mult mai mare decât în cazul celor două războaie mondiale din secolul 20 (deși acestea din urmă implică un număr mai mare de armate diferite). Condițiile concrete în care au fost elaborate aceste răspunsuri au jucat un rol esențial, și cercetările din ultimele decenii au lărgit semnificativ (și uneori de o manieră surprinzătoare) aria factorilor care au avut consecințe asupra modului în care a fost regândită tactica în perioada analizată.

Dennis Showalter și reconsiderarea problemei tacticii infanteriei

Primele decenii postbelice au reprezentat o perioadă de interes foarte redus pentru istoria militară, în special în rândul cercetătorilor din mediul academic occidental. Cu toate acestea, câțiva istorici (adesea americani) au publicat lucrări importante, care au schimbat adesea semnificativ înțelegerea fenomenelor militare. Istoria tacticii este pusă într-o nouă lumină prin cercetările lui Dennis Showalter de la mijlocul anilor '70: cartea devenită clasică *Railroads and Rifles. Soldiers, technology, and the unification of Germany*⁷ și poate chiar mai important pentru subiectul nostru, studiul *Infantry Weapons, Infantry Tactics, and the Armies of Germany, 1849-64*⁸. Istoricul american a analizat modul în care schimbările rapide în materie de armament al infanteriei au inaugurat o epocă de crescândă nesiguranță și incertitudine în privința tacticilor de urmat.

Analizând dezbaterile adesea vehemente purtate de teoreticienii militari ai timpului,

Showalter pune în evidență mai mulți factori care i-au împiedicat pe aceștia atât să ajungă la o concluzie unanimă, cât și să perceapă corect fenomenele cu care se confruntau. Puterea de foc a noilor arme, și în special consecințele acesteia pe câmpul de luptă au fost în epocă puternic subestimate de mulți ofițeri. Acest lucru i-a împiedicat să înțeleagă că formațiile compacte de infanterie, cu soldații stând în picioare umăr la umăr (principala formă de organizare a infanteriei pe câmpul de luptă în ultimele două secole) urmau să sufere pierderi foarte mari în războaiele purtate cu noile arme. Subaprecierea puterii de foc a noilor arme a fost cauzată în primul rând de informațiile și experiențele foarte contradictorii oferite de conflictele epocii, care multă vreme au părut să ofere suport pentru interpretări și concluzii divergente⁹. În plus aceste conflicte au fost înțelese prin prisma experienței precedente a participanților, care îi condiționa, îi făcea să privilegieze anumite aspecte în dauna altora atunci când încercau să înțeleagă evenimentele la care luaseră parte sau pe care doar le studiau. „What actually happened was far less important than what everyone *thought* had happened”¹⁰.

În cazul conflictelor desfășurate între două armate străine, prejudecăți culturale și etnice ale ofițerului chemat să le analizeze formau o grilă de lectură care marca modul în care era receptată experiența respectivă; Showalter exemplifică prin reacția ofițerilor prusaci la Războiul Crimeii: nu puterea de foc a soldaților dotați cu puști ghintuite este cea care împiedică asalturile ruse, ci calitatea slabă, inerentă infanteriei ruse: „ce altceva se poate aștepta de la ruși”¹¹. Plecând de la înțelegerea pe care o avem astăzi referitoare la fenomenele analizate, istoricul american reconstruiește modul în care acestea au fost citite în epocă de participanți, relevând elementele cheie ignorate de aceștia. Showalter subliniază rolul jucat de dorințele și temerile ofițerilor respectivi, pentru care curajul, agresivitatea și instrucția sunt mai importante decât focul produs de un instrument mecanic¹². Vreme de secole, nobilii, apoi ofițerii armatelor premoderne (marea majoritate nobili¹³) și-au justificat superioritatea poziției sociale prin valori între care onoarea și curajul (în special curajul pe câmpul de

luptă) erau foarte importante. Este foarte dificil pentru acești oameni să accepte că elemente asupra cărora nu au nici un control (schimbări în tehnologia armamentului) devin acum mai importante decât calități umane esențiale, care le justifică atât calitatea ca ofițer, cât și poziția socială. De aceea ei privilegiază, adesea inconștient, explicații ale fenomenelor militare care oferă rolul principal valorilor lor fundamentale, astfel încât calitățile personale și nu tehnologia să fie cele care decid soarta războiului.

Showalter folosește ca exemplu modul în care armata austriacă a analizat campania din 1859. Francezii intră în război cu o pușcă inferioară (ca bătaie și precizie) puștii Lorenz austriece, de aceea comandanții, susținuți și de un ordin de zi al împăratului, au încercat să se aproprie cât mai repede de austrieci, pentru a folosi baioneta. În lupta corp la corp, armata de soldați profesioniști, mulți veterani, a celui de al III-lea Imperiu era clar superioară soldaților armatei habsburgice, lipsiți atât de experiență, cât și de o instrucție care ar mai fi putut-o compensa. În special regimentele franceze venite din nordul Africii, călitate ani de zile în luptele dure, cvasipermanente din Magreb, au dovedit un nivel de inițiativă și capacități în lupta de aproape mult peste nivelul mediu al armatelor europene. În repetate rânduri, chiar

și în inferioritate numerică, francezii au atacat, aproape întotdeauna reușind să îi învingă pe austrieci. Pe de altă parte, trupele austriece nu erau instruite în folosirea puștii Lorenz, și au consumat muniția trăgând la distanțe mari, la care nu puteau ochi corect. Rigiditatea, regulamentele care puneau accentul pe defensivă tactică și evitarea riscurilor, fac ca unitățile austriece să fie foarte puțin mobile, să nu contraatace, și mai mereu să fie depășite de evenimente și de un adversar dinamic și foarte flexibil, capabil mereu să se adapteze și să speculeze orice oportunitate oferită de câmpul de luptă.

După război, în mai puțin de trei ani, armata austriacă a adoptat un nou regulament tactic, care pune accentul pe atacul la baionetă în formație strânsă. Exercițiile fizice și sprintul au devenit o parte importantă a instrucției trupei, în timp ce instrucția focului a fost deconsiderată. Noile idei tactice au fost susținute de numeroși ofițeri în articole publicate în presa militară. Și în afara Austriei, războiul franco-piemontez-austriac a părut să demonstreze că francezii au găsit o cale de a anula efectele armamentului modern de infanterie. Pentru ofițeri care de ani de zile erau îngrijorați de problema focului ucigător al defensivei, evenimentele din campania anului 1859 au oferit „a heaven sent solution” problemelor lor,



Toate armatele europene dedică timp instrucției pentru parade, în timp ce voci din rândul ofițerilor reformatori contestă tot mai mult utilitatea acestor exerciții. Intrarea trupelor franceze aliate în Torino, pe 30 aprilie 1859, pe strada Tchernaiia, numită astfel după o luptă comună dusă de francezi și piemontezi în timpul asediului Sevastopolului. „Le Monde Illustré” nr. 108, 7 mai 1859, p. 292

permițându-le să afirme superioritatea propriilor valori „morale, dash and training could overcome fire power. Soldiers were not helpless before machines after all. Officers could still mould their men into a force which would decide battles.”¹⁴

Reforme din epocă au fost procese complexe, în care elemente conservatoare au coexistat cu soluții ce au fost validate de conflictele ulterioare: compania înlocuiește batalionul ca principală formație tactică, oferind mai multă flexibilitate și o țintă mai redusă pe câmpul de luptă, numărul soldaților dispersați în trăgători individuali crește, ideea focului la distanță mai mare începe să își facă loc, în același timp însă atacul la baionetă, executat în formație strânsă, este în continuare considerat esențial pentru victorie¹⁵.

Ofițerii care au înțeles că noile arme, prin pierderile masive pe care le provoacă, condamnă atacul în coloană, nu au fost foarte numeroși. Însă nici chiar acești teoreticieni ai superiorității focului nu reușesc să ofere o

singură soluție problemei tragerii pe câmpul de luptă. Unii susțin că în războaiele următoare, datorită puterii de foc a infanteriei, tranșeea, gabionul și inginerul vor domina câmpul de luptă. Alții afirmă că superioritatea aparține focului în salvă, și că formațiile compacte sunt viitorul deoarece este singura soluție pentru a controla focul. În opinia acestei școli de gândire, indiferent cu ce tip de armă erau înarmați soldații, numai focul în salvă, la distanță redusă, care putea fi strict controlat de ofițeri, era efectiv, orice altceva reprezenta doar risipă de muniție¹⁶.

O contribuție interesantă a articolului lui Showalter o reprezintă încorporarea în analiză a evoluțiilor din alte state germane precum Bavaria, Baden sau Württemberg, adesea neglijate de istorici deoarece aceștia s-au concentrat doar pe marile puteri. Showalter demonstrează că aceste state, departe de a se mulțumii să imite servil marile puteri, au propriile idei și soluții, adesea născute din chiar constrângerile proprii unui asemenea stat. Chiar și când



În secolul al XIX-lea, dezvoltarea rețelei de căi ferate a avut un impact major asupra modului în care era gândit și purtat războiul. Îmbarcarea trupelor franceze în Gare de Lyon din Paris, pe 29 aprilie 1859, pentru a pleca în campania din Italia. Căile ferate au permis francezilor să-și concentreze armata mult mai repede decât până atunci, și prin urmare planul de război austriac a fost dat peste cap din primele săptămâni. „Le Monde Illustré” nr. 108, 7 mai 1859, p. 300

preiau din soluțiile imaginate de marile puteri, sunt selective în importul de idei, adaptându-le la necesitățile proprii¹⁷. Nu ne putem abține să observăm că state precum Bavaria, Württemberg, Danemarca și altele de asemenea dimensiune ar reprezenta un termen de comparație mult mai potrivit pentru România din a doua jumătate a secolului al 19-lea decât Franța, Imperiul Habsburgic sau Rusia.

Dennis Showalter încheie studiul său analizând răspunsul dat de armata prusacă la problema atacului în fața armelor moderne. Sub impulsul lui Moltke sunt adoptate idei tactice mai potrivite contextului și care iau în calcul pentru a le exploata în folosul propriu concepțiile tactice ale potențialilor adversari, în special propensiunea franceză și (după 1859) austriacă pentru atacul în coloană. Armata prusacă trebuia să combine ofensiva operațională cu defensiva tactică: inamicul nu trebuia atacat frontal ci obligat prin marșuri și manevră să se retragă, sau forțat să atace trupele prusce aflate în poziție avantajoasă. Pe câmpul de luptă, unitățile prusace ar fi trebuit să pregătească din timp terenul, marcând distanțe de tragere și adăpostindu-și tiraliorii. Atacul inamic, avansând în teren deschis, fără posibilitatea de a-și regla focul, ar fi fost supus tirului mult mai precis al puștii Dreyse, și respins cu pierderi grele. O altă idee importantă muta accentul de pe batalion pe companie, care acum devenea principala formațiune tactică, oferind astfel mai multă flexibilitate pe câmpul de luptă.

Pe de altă parte, inculcarea acestor idei în tregii armate prusace s-a dovedit un proces dificil, care în momentul începerii războiului cu Danemarca din 1864 fusese realizat doar într-o măsură limitată. Chiar și în regulamente, ideile inovatoare ale lui Moltke coexistă cu concepții mai vechi. În practică, mulți ofițeri nu reușesc să-și însușească noua doctrină și continuă să-și instruiască oamenii în formații masive și rigide, care atacă în coloană¹⁸. Acest lucru nu trebuie să ne surprindă, lucrarea mult mai recentă a colonelului Frizer demonstrează că și în 1939-1941, cu un corp ofițeresc mult mai temeinic educat și mai ales mult mai deschis către schimbare (măcar datorită faptului că se formase într-o societate în care ritmul tuturor transformărilor era mult mai rapid), interio-

rizarea blitzkrieg-ului nu s-a făcut nicidecum instantaneu¹⁹.

Multitudinea factorilor ce influențează tactica

Un alt reper istoriografic îl reprezintă articolul lui Geoffrey Wawro, *An "Army of Pigs": The Technical, Social, and Political Bases of Austrian Shock Tactics, 1859-1866*, publicat în 1995. Studiul începe printr-o prezentare comparativă a soluțiilor foarte diverse la care ajung armatele marilor puteri, confruntate cu puterea de foc a puștilor tip Minié²⁰, pentru ca apoi să se concentreze pe armata austriacă. Wawro demonstrează că tactica gândită de comandanții austrieci era una rațională și care obținea maximum din noul armament, însă deoarece armata nu a investit în instrucție, trupele austriece au fost incapabile să o aplice pe câmpul de luptă în 1859. Lipsa exercițiilor realiste, a tragerilor cu muniție de război, absența tiraliilor, insistența pe parade în care trupele se mișcă foarte precis dar rigid și fără legătură cu mișcărilor care trebuiau executate în campanie, au constituit factori cu grave consecințe. Se adaugă problema lingvistică, un număr considerabil de recruți nu înțeleg nici cele mai baze comenzi în germană, și adesea ofițerii – aparținând culturii germane – nu cunosc limba soldaților pe care-i comandă. Toate acestea, argumentează Geoffrey Wawro, au făcut ca armata austriacă să fie mult mai puțin mobilă pe câmpul de luptă și incapabilă să profite de superioritatea armamentului infanteriei²¹.

Geoffrey Wawro oferă și o sumară sinteză a problemelor cu care s-au confruntat și soluțiilor tactice adoptate de celelalte patru mari puteri: Anglia, Rusia, Franța și Prusia. Deși foarte schematică, această sinteză permite cititorului să observe că concluziile la care ajung armatele respective se bazează pe premise foarte variate, și este puternic influențată de tradițiile militare ale fiecărei țări²².

Foarte interesantă este analiza pe care o face istoricul american concluziilor pe care le trag austriecii în urma campaniei din 1859 și măsurilor de reformă bazate pe acestea. Wawro subliniază că principala calitate a armatei franceze – flexibilitatea – a fost complet ignorată de ofițerii austrieci, și demonstrează că această omisiune a fost observată încă din epocă, reproducând un amplu citat dintr-un

foarte interesant raport al atașatului militar francez la Viena. Sunt de asemenea evidențiate obstacolele majore ce se ridicau în calea reformelor, inclusiv de natură financiară: armata austriacă cheltuia de 5 ori mai puțin cu trageri cu muniție de război decât vecinii lor prusaci²³.

Soluția adoptată de austrieci, atacul la baionetă, în coloane de batalion în formații strânse, rezolvă, în ochii decidenților, atât problema financiară a costului instrucției de foc, cât și cea tactică a impreciziei și ineficienței focului austriac. Geoffrey Wawro identifică componenta balistică drept o parte esențială a problemei: traiectoriile parabolice ale gloanțelor puștii Minié impun trăgătorilor să estimeze cu precizie, din ochi, distanțele, pentru a ajusta corespunzător ochirea, ceea ce soldații puțin educați și neinstruiți ai armatei imperiale nu erau în stare să facă. În alte armate subofițerii fac această estimare, și apoi indică soldaților distanța de tragere, dar în armata habsburgică subofițerii erau insuficienți numeric și oricum cei mai buni dintre ei erau opriți pentru activități de cancelarie.

Geoffrey Wawro subliniază neîncrederea generală a ofițerilor habsburgici în calitățile intelectuale ale propriilor soldați, ceea ce i-a făcut pe comandanți să privilegieze cele mai simple forme de manevră (precum atacul frontal în formații masive) și să neglijeze – ca nerealizabilă – instruirea unor manevre mai complexe²⁴. Astfel, în opinia noastră, se creează un cerc vicios care se auto-confirmă: deoarece ofițerii îi consideră pe soldați incapabili să învețe disciplina executării focului, nu îi instruiesc, și nefiind instruiți evident nu se descurcă pe câmpul de luptă, ceea ce confirmă și întărește opiniile corpului ofițeresc despre inteligența proprii soldați.

Istoricul american adaugă problemelor generale, structurale ale armatei austriece lipsa completă de interes a generalului Benedek Pentru instrucție și manevre. La momentul respectiv Benedek este șef al Marelui Stat Major (care e adevărat are sensibil mai puțină putere și influență decât în Prusia) și deține comanda principalei armate a imperiului (armata Italiei), în plus, în urma campaniei din 1859 în jurul lui presa și curtea imperială au construit o aură de general victorios²⁵. Deși corpul ofițeresc nu este neapărat un admirator al lui Benedek, pozițiile pe care le deține în armata

habsburgică după 1859 fac ca ideile și atitudinile sale să aibă o influență semnificativă²⁶.

În ultima parte a studiului, Wawro analizează în detaliu campania din Danemarca din 1864, unde austriecii și prusacii – viitorii adversari – au luptat umăr la umăr. După campanie cei doi aliați de moment sunt mai preocupați să-și justifice propriile decizi privind tactica și să pună sub semnul îndoielii situațiile care par să justifice tactica celuilalt partener decât să analizeze în context ciocnirile din acest război. Numeroase variabile (nivelul de instrucție, armamentul, nu în ultimul rând dimensiunea armatei daneze) fac ca experiențele din această campanie să fie dificil translatabile în cazul unui conflict între două mari puteri, ceea ce a complicat evaluarea corectă a experienței dobândite.

Ideile tactice, consecință a mentalității corpului ofițeresc ce le elaborează

Dezbaterea istoriografică în jurul tacticii este extinsă cu o nouă temă prin studiul lui Steven D. Jackman: *Shoulder to Shoulder: Close Control and Old Prussian Drill in German Offensive Infantry Tactics, 1871-1914*, publicat în 2014²⁷. Acesta alege să se concentreze asupra rolului pe care îl are tandemul format din structurile sociale din Prusia și reprezentările ideologizate pe care le construiește o categorie socială pentru a-și justifica poziția în aceste structuri. Discutând reformele efectuate de armata prusacă începând cu 1805, autorul evidențiază modul în care factori ideologici și sociali limitează și modelează conținutul schimbării. Pentru aceasta, în analiza sa, Jackman împrumută concepte din științele politice precum „reform conservatism” (conservatism reformator²⁸).

Datorită concepțiilor implicite despre ei înșiși și despre ceilalți, ofițerii prusaci consideră că doar ei posedă calități precum onoare – care formează baza curajului – sau educație – care permite luarea de decizii. Conform aceluiași idei despre societate, soldații provenind din alte categorii sociale erau în consecință lipsiți de asemenea calități și nu se putea aștepta de la ei să manifeste curaj sau gândire proprie pe câmpul de luptă. Dimpotrivă, lăsat singur, nesupravegheat, soldatul va

încearca să-și salveze viața, adică va fugi. Soluția imaginată de ofițerii prusaci impunea antrenament intens și disciplină severă, care aveau rolul de a elimina orice încercare de gândire, soldatul devenind un automat care executa instinctiv, din reflex, mișcărilor inculcate de instrucție și în consecință nu mai avea timp să-i fie frică. De asemenea, această soluție, bazată pe concepțiile descrise mai sus, presupunea o încadrare cât mai strânsă a soldaților de către ofițeri. Ori aceasta din urmă impunea formații cât mai compacte, în care soldații să fie tot timpul supravegheați, formații care intrau în conflict cu nevoia tactică de a dispersa soldații, impusă de puterea de foc a armamentului modern.

Analizând atât evoluția tacticii în perioadele de pace, cât și aplicarea ei în timp de război și în special în 1870, Jackman evidențiază reticența ofițerilor în a renunța la formația compactă, chiar și în fața focului ucigător al francezilor. Jackman a studiat experimentele de tragere făcute de prusaci în poligonul de la Spandau după 1870, care demonstrează fără dubiu că conducerea armatei germane avea informații credibile și de primă mână despre letalitatea focului modern și despre pierderile extrem de ridicate suferite de orice trupă desfășurată în formație strânsă. Cu toate acestea, chiar și pentru teoreticienii care acceptă letalitatea focului modern, credința că soldatul nu poate lupta decât în prezența ofițerului continuă să impună prezența formațiilor compacte, în special în atac, și limitează sever gradul de dispersie atunci când soldații sunt răspândiți în trăgători²⁹.

O atenție aparte este acordată instrucției. Departele de a fi un domeniu static, treptat se renunță la învățarea unor elemente considerate depășite, și se pune un accent mai mare pe instrucția în formație dispersată. Și în acest caz analiza lui Jackman îi permite să treacă dincolo de aparențe: deoarece rolul instrucției, în ochii ofițerilor, era acela de a condiționa soldatul să asculte și de a crea automatisme, instrucția transformă formațiile dispersate în elemente rigide, de exemplu unitățile nu se mai folosesc de accidente de teren pentru protecție deoarece afectează ordinea formației. Astfel, contrar principiilor formulate de Scharnhorst la începutul secolului, această instrucție distruge

independența și flexibilitatea soldatului, fenomen remarcat chiar și de observatorii străini³⁰.

În ultima parte a studiului, autorul analizează progresele lente și limitate dintre 1870 și 1914, marcate de o continuă confruntare și coexistență între nevoile de dispersie, independență și flexibilitatea impuse de letalitatea în continuă creștere a armamentului și concepțiile sociale și ideologice care îi fac pe ofițeri să simtă nevoia acută a controlului și a „dresării” soldatului. Jackman studiază consecințele celor două conflicte majore din jurul lui 1900: Războiul Burilor și Războiul Ruso-Japonez, asupra concepțiilor tactice ale armatei germane. De asemenea este cercetată evoluția regulamentelor, nu întâmplător marcată de adoptarea în 1906 a unui nou regulament de instrucție, care însă lasă neatinsă atât ideea unei instrucții al cărei scop îl constituie crearea de automatisme care să nu lase loc fricii, cât și nevoia imperioasă de control asupra soldaților. Abia după Primul Război Mondial, sub conducerea lui von Seeckt, armata germană pune la baza pregătirii independența și inițiativa soldatului, ceea ce a permis soldatului german ca în următorul război să reziste cu succes adesea în severă inferioritate numerică³¹.

Cea mai recentă cercetare care discută problema tacticii este reprezentată de cartea lui John Dredger, *Tactics and procurement in the Habsburg military, 1866-1918. Offensive Spending*³². Acesta analizează articolele, rapoartele, studiile și memoriile produse de ofițerii austrieci după înfrângerea din 1866, acordând o mare atenție dezbaterilor din jurul tacticii. O contribuție importantă o reprezintă analiza rolului generalului Benedek în ceea ce privește tactica folosită de armata austriacă. Așa cum am văzut, după 1859 Benedek ocupă dubla funcție de comandant al Armatei Italiene și de Șef al Marelui Stat Major. Cuplate cu prestigiul de singur general care s-a dovedit la înălțime în 1859, l-au făcut pe Benedek principala figură din armată. Curajos, dar limitat intelectual, Benedek a fost interesat doar de probleme legate de personal și disciplină. În ceea ce privește tactic, insistă în repetate rânduri pe rolul atacului în coloană, al tacticii de șoc, care în plus păreau confirmate de experiența sa personală din campania din 1859. Nici măcar după ciocnirile din 1866, soldate cu un număr foarte

mare de victime în rândul coloanelor austriece și în consecință cu o prăbușire a moralului, Benedek nu este capabil să renunțe la axioma asaltului, singura concesie fiind recomandarea de a reduce rezistența inamică printr-un bombardament de artilerie înaintea atacului³³.

Dredger subliniază că opiniile lui Benedek au fost împărtășite și amplificate de numeroși alți înalți comandanți austrieci; inclusiv manualul austriac de tactică din 1865 consideră baioneta arma principală și atacul la baionetă punctul culminant al bătăliei³⁴. Campania daneză din 1864 nu face decât să întărească această opinie în rândul majorității decidenților austrieci, în ciuda câtorva voci care încearcă să avertizeze asupra pericolului atacului frontal în fața focului infanteriei contemporane. Interesantă este comparația făcută de Dredger cu armata bavareză: pe baza observațiilor făcute tot în 1864, și tot plecând de la constatarea că Prusia riscă să fie un adversar în viitor, noul manual de tactică bavarez încearcă să atenueze efectele focului rapid datorat puștii Dreyse prin tactici defensive, inclusiv folosirea terenului pentru a se adăposti³⁵.

Imediat după înlăturarea lui Benedek de la comanda armatei Nordului, austrieicii au început elaborarea unui nou manual de tactică ce pune accentul pe puterea de foc, folosirea terenului, utilizarea acțiunilor defensive, coordonarea cu artileria și folosirea formațiilor răsfirate³⁶. Revelatoare este analiza pe care John Dredger o face factorilor care au limitat reformarea armatei habsburgice. Deși în următorul deceniu armata austriacă s-a dotat cu o pușcă cu încărcare pe la culată, modul de a lupta a fost doar parțial regândit. Manualul de tactică din 1870 este un amestec de idei noi și vechi. Superioritatea atacului și a moralului rămân elemente importante, deși este subliniată puterea focului defensivei. Exemplar este rolul atacului la baionetă: manualul în același timp admite superioritatea puterii de foc a armelor moderne și afirmă că atacul la baionetă, condus de o trupă cu moral ridicat va străpunge linia apărării în ciuda focului ucigător. Manualul introduce formația dispersată în trăgători individuali, dar păstrează și compania în formație strânsă, pentru asalt. Acesta a fost completat în planul instrucției de o atenție mai mare acordată tragerii. Studiarea dezbaterilor de idei din presa

militară a permis relevarea unei armate în care se ciocnesc multiple idei, concepții și nu în ultimul rând motivații, unii dintre ofițeri fiind în mod evident mai preocupați să scuze armata și să caute alți vinovați pentru înfrângerea din 1866 decât să treacă printr-un proces de introspecție care reprezintă premisa oricărei schimbări reale. Războiul franco-prusac este citit de acești ofițeri tot în cheia superiorității ofensivei și a moralului în fața armamentului, dovadă victoria prusacă. Analiza lui Dredger scoate în evidență rolul jucat de instructorii de la *Kriegsschule*, instituția responsabilă de formarea ofițerilor de stat major (și implicit a viitorilor generali), care sunt, și în anii de după 1866, partizani ai vechilor teorii ale atacului cu orice preț și ai superiorității absolute a factorului moral. Generațiile îndoctrinate de acești profesori sunt cele care au deținut funcțiile de comandă în Primul Război Mondial³⁷.

Tactica armatei ruse în 1877-78

Așa cum demonstrează Bruce Menning, Armata rusă nu a rămas imună la dezbaterile teoretice și evoluțiile practice din armatele Europei centrale și vestice. Era de altfel imposibil în condițiile în care primele experiențe pe câmpul de luptă privind puterea de foc a noilor arme datează din Războiul Crimeii, experiențe în care armata rusă a plătit un preț considerabil. Tactica reprezintă una dintre principalele subiecte de reformă – și de dispută – în armata rusă în anii 1860-70. Dezbaterile au fost susținute de rapoartele observatorilor militari trimiși să asiste la războaiele epocii și de articolele în presa de specialitate. Deși opiniile exprimate au acoperit o vastă arie, inclusiv idei revoluționare precum formația dispersată și supremația puterii de foc pe câmpul de luptă al epocii, conducerea armatei a preferat o doctrină care să privilegieze factorii morali și atacul în coloană. Regulamentul pentru lupta infanteriei din 1866 pune accentul pe atacul în formații masate. Batalionul trebuia să fie principala unitate tactică, doar o cincime din el urma să fie desfășurată în față, în trăgători dispersați, și restul masați în formații strânse, care trebuiau să atace la baionetă. Mai mult, acești trăgători erau instruiți să nu consume mai mult de jumătate din muniția proprie, ceea ce sublinia preponderența acordată baionetei

în defavoarea focului. Instrucția tragerii se concentra pe focul în salve, ceea ce implica formațiile strânse. În practică, mulți ofițeri au fost chiar mai conservatori decât regulamentul, limitând libertatea de acțiune a trăgătorilor și ținându-și trupele foarte strâns adunate³⁸. Toate acestea au cântărit în 1877-78, când trupele ruse au întâlnit în turci un adversar a cărui putere de foc era mult mai mare decât a anglo-francezilor de la 1854, dotați cu pușca Minié, chiar mai mare decât a infanteriei prusace la 1866, care zdrobise prin puterea focului atacurile la baionetă ale coloanelor austriece³⁹.

O contribuție foarte interesantă la problema tacticii în Războiul Ruso-Turc din 1877-78 aduce studiul lui Maureen O'Connor, *The Vision of Soldiers: Britain, France, Germany and the United States Observe the Russo-Turkish War*⁴⁰, care analizează rapoartele redactate de observatorii militari în timpul conflictului și diseminarea lor. Tactica (atât cea rusă cât și cea turcă) a reprezentat una dintre principalele subiecte abordate de acești ofițeri, alături de problema fortificațiilor temporare și a armelor de foc moderne, în opinia unora dintre observatori toate trei fiind strâns legate. Se mai adăuga problema focului infanteriei la distanțe mari și cea a rolului baionetei în războaiele viitorului. O'Connor acordă o atenție specială prejudecăților – atât etnice cât și militare – care îi fac pe acești ofițeri veniți din lumea occidentală să respingă sau neglijeze unele din lecțiile războiului, deoarece pleacă de la premisa unei experiențe atipice, generată de incapacitatea combatanților de a purta „un război de tip european”⁴¹. Relevantă din punct de vedere metodologic este analiza pe care autorul o face procesului prin care acești ofițeri trec informația înainte de a o pune pe hârtie și mai ales rolul uniformizator pe care îl joacă contactul constant, cotidian dintre ei. Observatorii militari străini constituie un grup de persoane legate prin profesie, pregătire, interese și limbile stăpânite, dar acum grupul lor este izolat într-o mare de străini; este deci explicabil de ce caută compania celorlalți observatori, pe care îi percep ca provenind din lumea lor. Pe de altă parte, discuțiile din acest grup închis, foarte redus numeric și marcat de percepția puternică a diferenței față de „neeuropenii” din jur (categorie în care sunt

încadrați și rușii), fac ca ideile, impresiile și prejudecățile să circule de la unul la altul, să fie confirmate și întărite, ceea ce explică de ce anumite teme și puncte de vedere se regăsesc în rapoartele tuturor observatorilor, indiferent de țara de proveniență⁴².

Tot în același domeniu trebuie să plasăm și cercetarea mai recentă a lui James Stone, care analizează o sursă neglijată a acestui război, rapoartele maiorului prusac Viktor von Lignitz, atașat militar german pe lângă armata rusă în 1877-78⁴³. Și pentru acesta tactica folosită de combatanți a reprezentat un subiect esențial, în strânsă legătură cu armamentul infanteriei, dar și cu doctrina învechită sau instrucția insuficientă, văzute ca factori importanți explicând pierderile masive și înfrângerile suferite de ruși. Pe de altă parte aceleași probleme de percepție și de superioritate culturală îl fac să considere că armata prusacă nu are de învățat de la experiența rusă din această campanie, ceea ce nu l-a împiedicat să întocmească în continuare rapoarte foarte ample și detaliate, care ajungeau inclusiv pe masa Kaiserului⁴⁴.

Cele mai recente contribuții la problema tacticii în războiul Ruso-Turc din 1877-1878 îi aparțin cercetătorului ruso-canadian Alexander Statiev⁴⁵, care în două studii succesive aduce noi interpretări asupra forțării Balcanilor de către armata imperială. Concluzia principală – în ceea ce privește problema pe care o discutăm aici – este că tacticile ruse au fost suficient de flexibile pentru a le permite să se descurce în faza inițială de forțare a munților, ceea ce (combinat și cu alți factori) i-a făcut să considere că pot folosi în continuare aceleași tactici, care fuseseră gândite pentru operațiuni în regiuni de câmpie. În a doua parte a campaniei, neadaptarea tacticilor la condițiile severe ale luptei în munți, pe timp de iarnă (alături de problemele legate de echipament, logistică, etc.) au reprezentat un factor care a dus la pierderi extrem de mari și chiar la eșecul unora dintre acțiunile de forțare a pasurilor. În special la Șipka rușii au neglijat natura tridimensională a războiului în munți, lăsând neocupate poziții esențiale de unde turcii puteau domina și bombardarea toată zona ocupată de ruși, ceea ce i-a obligat apoi să lupte cu propriile poziții sub focul permanent al inamicului⁴⁶.

Concluzii

În perioada analizată în articolul nostru, tactica a fost un domeniu complex, dependent de foarte mulți alți factori, unii evidenți (armament, instrucție), alții la fel de importanți dar care nu au putut fi puși în lumină decât în urma unor cercetări specializate: ideologie, valori de grup, structuri sociale, percepții etnice, probleme financiare etc. Adoptarea unei anumite tactici, precum și dezbaterea de idei din jurul ei au avut consecințe importante pentru alte componente ale organismului militar. Efectele deciziilor privitoare la tactică s-au resimțit însă mai departe, în numărul celor care nu s-au mai întors niciodată de la război și prin victoriile sau înfrângerile la care au contribuit în planul politic.

Progresele istoriografice din ultimele decenii au schimbat radical modul în care înțelegem azi problema tacticii. Interdependențele și nuanțele puse în lumină de autorii discutați ne permit o înțelegere mult mai profundă a fenomenului, care depășește schematismul simplificator al istoriografiei mai vechi. Tactica este însă doar unul dintre numeroasele subiecte care au fost radical transformate de cercetările istorice, alături de analiza conducerii operațiunilor, structurile de comandă, corpul ofițeresc, logistica, moralul, impactul problemei naționale, educația, finanțarea armatei și a războiului, armamentul, și lista poate continua.

Pentru istoriografia română, aceste cercetări sunt importante din două puncte de vedere. Plecând de la ele se poate construi un demers comparativ, care plasând fenomenele din spațiul autohton în contextul european ne permite să observăm influențe și împrumuturi, să evaluăm decalaje dar și ritmuri de recuperare a lor, să explicăm evoluții care altfel nu ar fi putut fi clarificate. Poate chiar mai important, pe baza acestor studii putem redeschide discuția despre tactica armatei române (sau despre alte domenii, folosind lucrările relevante). Aceste cercetări sugerează noi întrebări, noi șantiere de lucru istoricului interesat de fenomenele din spațiul românesc. În ce măsură ofițerii români sunt conectați la ampla dezbateră din jurul tacticii ce are loc în armatele europene? Ce impact are evoluția armamentului asupra tacticii folosite de armata română?

Cum se schimbă concepția corpului ofițeresc despre tactică după experiențele de la Plevna? Ofițerii români iau în discuție factori precum nivelul de educație al propriilor soldați? Ce rol joacă ofițerii trimiși la studii în vest în transferul de idei, regulamente, doctrine etc. dinspre Occident spre România?

Întrebările inventate de istoriografia europeană, metodele de cercetare dezvoltate, tipurile de surse nou introduse în cercetare, conexiunile demonstrate între diverse probleme, pot și trebuie să constituie instrumente de lucru pentru cercetătorul fenomenelor românești. Rezultatele cercetărilor din Occident reprezintă în fond un suport pentru activitatea istoricilor români care permite în final o mai bună înțelegere a diferitelor probleme tactice circumscrise istoriei militare românești.

NOTES

¹ M. P. O'Connor: *The Vision of Soldiers Britain, France, Germany and the United States Observe the Russo-Turkish War*. in *War in History*, 4(3), 1997, p. 264.

² Dennis E. Showalter: *Railroads and rifles. Soldiers, technology, and the unification of Germany*, Hamden (Conn.), Archon Books, 1975.

³ Gunther Rothenberg: *The Army of Francis Joseph*, Purdue UP, 1998, p. 64-65, vezi și p. 84; D. E. Showalter: *Infantry Weapons, Infantry Tactics, and the Armies of Germany, 1849-64*, *European Studies Review*, 4(2), 1974, p. 132.

⁴ Montebello (20 mai), Palestro (30-31 mai), Turbigo (3 iunie), Magenta (4 iunie), Melegnano (8 iunie), Solferino (24 iunie).

⁵ Pentru o expunere a desfășurării campaniei italiene din 1859 vezi Raymond Bourgerie: *Magenta et Solferino (1859). Napoléon III et le rêve italien*, Economica, Paris, 1993.

⁶ Cu excepția notabilă a bătăliei de la Alma.

⁷ Dennis E. Showalter, *Railroads and Rifles. Soldiers, technology, and the unification of Germany*, Hamden (Conn.), Archon Books, 1975.

⁸ Dennis E. Showalter, *Infantry Weapons, Infantry Tactics, and the Armies of Germany, 1849-64*, *European Studies Review*, Vol. 4, Nr. 2/1974, p. 121-140.

⁹ *Ibidem*, p. 129.

¹⁰ *Ibidem*, p. 132.

¹¹ *Ibidem*, p. 129. De comparat cu opinia inversă, probabil tot un clișeu, din timpul războaielor napoleoniene, când pentru militarii franceze de diverse grade, soldatul rus pare să fi fost cel mai dificil adversar.

¹² *Ibidem*, p. 132-133.

¹³ Ofițerii nenobili, care au reprezentat până spre o treime din total în unele din armatele premoderne, și-au însușit cu fervoarea noilor converțiți valorile, mentalitatea și comportamentele ofițerilor nobil, cu al căror grup social aspirau să se identifice.

¹⁴ Dennis E. Showalter, *Infantry Weapons, Infantry Tactics, and the Armies of Germany, 1849-64*, *European Studies Review*, Vol. 4, Nr. 2/1974, p. 132-133 și 135.

¹⁵ *Ibidem*, p. 134.

¹⁶ *Ibidem*, p. 135-136.

¹⁷ *Ibidem*, p. 134.

¹⁸ *Ibidem*, p. 137-139.

¹⁹ Karl-Heinz Frieser, *Mitul Blitzkrieg-ului. Campania din Vest a Wehrmacht-ului. 1940*, Editura Militară, București, 2010.

²⁰ Geoffrey Wawro: *An "Army of Pigs": The Technical, Social, and Political Bases of Austrian Shock Tactics, 1859-1866*, in *The Journal of Military History*, vol. 59, nr. 3/1995, p. 407-433.

²¹ *Ibidem*, p. 413-415.

²² *Ibidem*, p. 412-413.

²³ *Ibidem*, p. 415-416. Așa cum au demonstrat cercetări ulterioare publicării articolului analizat, pentru ca armata habsburgică să ajungă la paritate în privința cheltuielilor cu instrucția tragerii ar fi trebuit alocată o sumă ce nu se putea obține decât restructurând major cheltuielile militare, ori aceasta ar fi atins prea multe interese la vârful armatei și conducerii imperiului.

²⁴ *Ibidem*, p. 418-421.

²⁵ Fără îndoială în ofițer curajos în fața focului inamic, Benedek nu a fost și un ofițer competent. Deoarece acțiunea de ariergardă dusă de el a fost singura rază de lumină într-o campanie dezastruoasă, după război Benedek a fost transformat într-un erou. Curtea de la Viena l-a susținut și promovat foarte rapid datorită pozei de „general al soldaților” pe care o afectează Benedek. Aceasta l-a făcut admirat de clasele de mijloc, de care împăratul avea nevoie pentru a asigura stabilitatea imperiului. Geoffrey Wawro: *The Austro Prussian War. Austria's War with Prussia and Italy in 1866*, Cambridge UP 1996, p. 25-27.

²⁶ Geoffrey Wawro: *An "Army of Pigs": The Technical, Social, and Political Bases of Austrian Shock Tactics, 1859-1866*, in *The Journal of Military History*, vol. 59, nr. 3/1995, p. 422-423.

²⁷ Steven D. Jackman: *Shoulder to Shoulder: Close Control and Old Prussian Drill in German Offensive Infantry Tactics, 1871-1914*, *JMH*, Vol. 68, No. 1. (Jan., 2004), p. 73-104.

²⁸ „defined as acceptance of small changes to avoid more substantial reforms”, *Ibidem*, p. 80.

²⁹ Steven D. Jackman: *op.cit.*, p. 85-89.

³⁰ *Ibidem*, p. 90-93.

³¹ *Ibidem*, p. 98-104.

³² John A. Dredger: *Tactics and procurement in the Habsburg military, 1866-1918. Offensive Spending*, Palgrave Macmillan, 2017, p. 20-25.

³³ *Ibidem*, p. 22-24.

³⁴ *Ibidem*, p. 23.

³⁵ *Ibidem*, p. 24.

³⁶ *Ibidem*, p. 24-25, p. 50.

³⁷ *Ibidem*, p. 53-57.

³⁸ Bruce V. Menning, *Bayonets Before Bullets. The Imperial Russian Army 1861-1914*, Indiana UP, 1992, p. 38-44.

³⁹ Pentru un rezumat al problemelor de la 1877-78, vezi Bruce V. Menning, *Bayonets Before Bullets. The Imperial Russian Army 1861-1914*, Indiana UP, 1992, p. 85.

⁴⁰ Maureen P. O'Connor, *The Vision of Soldiers: Britain, France, Germany and the United States Observe the Russo-Turkish War*, în „War in History”, 4(3), 1997, p. 264-295.

⁴¹ *Ibidem*, p. 276-277.

⁴² *Ibidem*, p. 289-292.

⁴³ James Stone: *Reports from the Theatre of War. Major Viktor von Lignitz and the Russo-Turkish War, 1877-78*, *Militärgeschichtliche Zeitschrift*, vol. 71, nr. 2/2012, p. 287-307.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 300-301.

⁴⁵ Alexander Statiev: *The Thorns of the Wild Rose. Russian Ordeals at the Shipka Pass During the Russo-Turkish War of 1877-1878*, în „The Journal of Slavic Military Studies”, 32(3), 2019, p. 367-387. Alexander Statiev: *A Hitch on the Path to Glory. The Breakthrough Across the Balkan Ridge During the Russo-Turkish War of 1877-78*, în „The Journal of Slavic Military Studies”, 32(4), 2019, p. 507-525.

⁴⁶ Alexander Statiev: *The Thorns of the Wild Rose. Russian Ordeals at the Shipka Pass During the Russo-Turkish War of 1877-1878*, în „The Journal of Slavic Military Studies”, 32(3), 2019, p. 372-373.

TEHNICI DE ASEDIERE A CETĂȚII PLEVNA DESCRISE DE LOCOTENENTUL GRIGORE CRĂINICEANU

ALEXANDRU MADGEARU*

Abstract

The works carried out by the 4th Engineering Company during the siege of the Plevna fortress were described by Lieutenant Grigore Crăiniceanu in a letter addressed to his professor, Henri-Alexis Brialmont, with the aim of informing him about the contribution of the Romanian military engineers to the blockade of Plevna in early September 1877. Brialmont was preparing the work "La fortification du champ de bataille", which was found to be based only on Russian sources, which omitted the quantity and quality of these works on Grivitsa 1 and 2 redoubts, although even Grand Duke Nicholas himself had praised them. The translation of the letter into Romanian was published in the "România liberă" newspaper.

Keywords: *Russo-Romanian-Turkish War of 1877-1878, Plevna, Carol I, Alexander II of Russia, Grand Duke Nicholas, Osman Pasha, Grigore Crăiniceanu, Henri-Alexis Brialmont, Eduárd Ivánovich Totleben, fortifications*

După eșecul celei de-a treia bătălii de la Plevna din 30 august / 11 septembrie 1877, a devenit evident că doar instituirea unei blocaje asupra cetății va permite cucerirea ei. La consiliile de război ținute la Radenița la 1-2 /13-14 septembrie, țarul Alexandru II și domnitorul Carol I au convenit să mențină forțele ruso-române pe pozițiile cucerite, dar și să execute lucrări de fortificație care să asigure blocarea Plevnei, până la sosirea unor noi forțe ruse. În aceste împrejurări, acțiunile trupelor de geniu au dobândit un rol prioritar. Printre aceste trupe se aflau și cele române, compo-

nente ale batalionului de geniu. Pe timpul războiului, cele 4 companii de săpători-minari ale sale au fost alocate celor 4 divizii. La asediul Plevnei au participat companiile 2, 3 și 4. Despre activitatea acestor trupe de geniu ale armatei române s-a scris relativ puțin în lucrările dedicate bătăliei de la Plevna, în care accentul s-a pus, firește, pe acțiunile de luptă. Dar, fără munca acestor săpători care au amenajat liniile de fortificații pe un front de circa 25 km (linia avanposturilor, linia de luptă și linia rezervelor de sectoare), precum și redutele care au încercuit Plevna, sub tirul puternicei artilerii din

* Cercetător științific gr. I, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară.

cetate, victoria forțelor ruso-române nu ar fi fost posibilă. Geniștii români au lucrat cu priecpere și cu rapiditate între 26 august / 7 septembrie și 27 noiembrie / 9 decembrie 1877, efectuând lucrări de calitate superioară celor rusești, fapt recunoscut chiar și de către Marele Duce Nicolae.¹

Compania 4 de geniu inclusă în Divizia 4 a fost comandată de locotenentul Grigore Crăiniceanu în perioada 14 / 26 iunie – 24 august / 5 septembrie 1877 (el a rămas în compunerea companiei și după ce la comanda acesteia a trecut locotenentul Alexandru Munteanu). După terminarea războiului, el a considerat de datoria sa să relateze activitatea militarilor pe care i-a comandat, într-o scrisoare adresată profesorului său de la Școala de aplicații de artilerie și geniu din Bruxelles, maiorul Eugène Lasserre², pentru ca acesta să-i dea posibilitatea generalului inginer Henri-Alexis Brialmont să se folosească de aceste informații într-o lucrare care era în curs de apariție. Locotenentul Crăiniceanu bănuia că autorul a avut la dispoziție doar surse rusești și de aceea a luat această inițiativă. Generalul Brialmont (1821-1903) era pe atunci o autoritate recunoscută la nivel mondial în proiectarea și studierea tehnicilor de fortificare. Până în 1878, publicase numeroase lucrări, între care cităm: „Études sur la défense des Etats et sur la fortification” (1863) sau „Traité de fortification polygonale” (1869), și executase fortificarea portului Anvers. Tocmai de aceea, regele Carol I a decis în octombrie 1882 să-i încredințeze proiectul de construire a centurii de forturi din jurul capitalei, care a fost terminată în 1895.³ Traducerea acestei scrisori a fost publicată în ziarul „România liberă” (anul II, nr. 369, sâmbătă 12 august 1878, p. 2 și duminică 13 august 1878, p. 2-3). Lucrarea la care face referire Crăiniceanu este „La fortification du champ de bataille” (Bruxelles, 1878). Cercetând a doua ediție din 1879, am constatat că în ea nu se regăsesc informații provenite de la locotenentul Crăiniceanu, deși capitolul despre Plevna este consistent.⁴ Nu putem ști dacă maiorul Lasserre a avut bunăvoința să urmeze rugămintea fostului său student.

Grigore Crăiniceanu s-a născut la Crainici (județul Mehedinți), la 20 iulie 1852. După absolvirea liceului „Sfântul Sava” din București,

a studiat la Școala Militară din Iași și la Școala de Ofițeri de Geniu din București. În 1873, ca șef de promoție și cu gradul de sublocotenent, a fost repartizat la Batalionul 1 de geniu. A beneficiat apoi de o bursă de studii la prestigioasa Școala de aplicații de artilerie și geniu din Bruxelles (1875-1877), pe care a întrerupt-o pentru a participa la război. La 14 iunie 1878 a fost numit comandant al companiei 4 săpători-minari din Batalionul 1 Geniu. În 1879, pe baza studiilor și a activității sale, a fost numit profesor de fortificații la Școala de Ofițeri de Infanterie și Cavalerie din București, iar în 1884 a devenit sub-director al Școlii Speciale de Artilerie și Geniu. În continuare a îndeplinit diverse funcții în unitățile de geniu. La 8 aprilie 1892 a devenit șef de stat-major al Corpului 3 Armată, iar la 8 ianuarie 1896 a fost numit subșef de stat-major la Corpul 2 Armată. La 9 decembrie 1896 a devenit comandantul Regimentului 2 Geniu. Avansat general de brigadă, între 11 mai 1901 – 7 noiembrie 1902 a condus Brigada 7 Infanterie, iar la 28 noiembrie 1904 a fost transferat comandant al Diviziei 1 Infanterie. La 1 aprilie 1907 a fost numit șef al Marelui Stat Major, iar între 1 noiembrie 1909-28 decembrie 1910 a fost ministru de război. A trecut în rezervă în 1912 cu gradul de general de divizie, dar a fost rechemat în activitate la intrarea României în al doilea război balcanic, fiind numit comandant al Corpului 2 Armată. După ce armata română a declanșat ofensiva în Transilvania, generalul de divizie Grigore Crăiniceanu a fost numit la comanda Armatei a 2-a, la 26 august 1916, dar a fost demis și trecut din nou în rezervă la 25 septembrie, din cauza gravelor erori de planificare și executare a ofensivei. De-a lungul carierei sale, Grigore Crăiniceanu s-a afirmat în special ca un teoretician al artei militare, fiind autorul a numeroase studii de fortificație, geografie militară și istorie militară, între care: „Curs de fortificație pasageră” (1881-1887)⁵; „Constituirea cetăților și fortificarea țărilor cu aplicațiuni la fortificarea României” (1883); „Geografia militară. Frontiera Carpaților. Idei de apărare. Studiu de teren în anii 1888-1889-1890” (1894); „Tratat de fortificațiune” (1911). Pentru aceste lucrări a fost ales la 14/27 mai 1910 membru corespondent al Academiei Române (titular la 18 mai 1911). În 1880 a fondat „Revista arma-

tei". În anii 1915-1916 a fost director politic al ziarului „Universul”. Contribuția sa cea mai importantă rămâne însă elaborarea noii legi a armatei care a fost promulgată la 28 aprilie / 11 mai 1910. În privința lucrărilor genistice, el a participat la fortificarea cetății București după planurile profesorului său, generalul Henri-Alexis Brialmont, dar și la construirea liniei de fortificații Focșani-Nămoloasa-Galați (1888-1893), și ulterior la capul de pod Cernavodă (1900-1912)⁶.

În continuare reproducem, cu unele explicații în notele de subsol, scrisoarea locotenentului Grigore Crăiniceanu.

Despre fortificațiile pasagere
Câmpu-Lung, 30 Iuliu 1878.
Domnule redactor,

Ilustrul inginer belgian, general Brialmont, va publica în curînd un uvrăgiu de fortificație pasageră, în care, între altele, se va ocupa și cu descripția fortificațiilor de la Plevna, informat poate de un rus, generalul nu vorbește, în prospectul publicat cel puțin, de cât de lucrări ruse, ca și cum românii nu ar fi făcut nici o lucrare la Plevna. Adevărul însă este că cea mai mare parte din lucrările de fortificație executate în jurul Plevnei au fost făcute de români, și prin urmare ar fi o mare nedreptate și o pierdere însemnată pentru noi, pe terenul științific, de a se considera acele lucrări ca ruse, sau de a fi trecute cu vederea de către un inginer ca generalul Brialmont, care face azi autoritate în Europa în arta fortificației. Sub-semnatul, ca elev al scoalei Belgiane, am luat curăgiul a scrie generalului Brialmont, prin profesorul meu direct, maiorul Lasserre, și a'i da relații esacte despre lucrările noastre de la Plevna, sperînd a evita cu modul acesta o injustiție involuntară din partea celebrului autor. Permiteți-mi, d-le redactor, a vă înainta o traducțiune a acestei scrisori și a vă ruga să bine-voiți a o publica, dacă merită, în distinsul d-voastră ziar, pentru ca să cunoască ast-fel toată lumea adevărul cestiunilor noastre de interes național. Bine-voiți, vă rog, d-le redactor, a primi asigurarea distinsei stime ce vă conserv.

Locot. Gr. Crăiniceanu, oficer de geniu de la scoala de aplicație din Bruxelles.

PS. Planul nu l'am trimis, fiind dificil a se imprima și nefiind absolut necesar pentru înțelegerea testului.

Pitești.

Stimabilul meu maior,

Cunoșteți de sigur nenorocirea de care am fost loviți prin injustiția ce ni s'a făcut la congresul de la Berlin. Acest act este o pată pentru Europa civilizată, o barbarie pentru secolul al XIX, și o crimă îngrozitoare pentru acei ce au călcat în picioare drepturile cele mai sacre ale popoarelor. Să învețe azi națiunile cele mici ce semnifică cuvântul de onoare și semnătura solemnă ale suveranilor mari. După primele bătălii de la Plevna rușii întoarseră spatele la inamic și se îndreptară rușinoși spre Dunăre, unde toți ar fi putut peri dacă noutatea trecerii românilor nu i-ar fi reanimat. Aceeași noutate decise pe Osman-pașa a nu urmări pe adversarul său pentru a'l distruge complet. Ast-fel în prima fasă a resbelului nostru, armata română concură cu vitejie la luarea Nicopolei, împedecă pe de o parte pe ruși de a se îneca în Dunăre și opresce pe de alta pe turci de a'i urmări și a le zice amin! În a doua fasă, rușii, neavând la Plevna, până la sosirea gardei imperiale, de cât 18 mii de oameni aproape, armata română investi pozițiunea de la satul Grivița până la satele Gorni-Etropol și Dolni-Etropol, urmând o linie de 45 kilometri și trecând prin Dolni-Dumnik⁷, Gorni-Etropol, Dolni Etropol, Demirkioi, Riben, Calisovatz⁸, Verbița și Grivița. Pe planul alăturat se văd toate lucrările de investire executate de români împregiurul Plevnei. Noi aveam 3 companii de geniu, dintre cari a 2-a și a 3-a se ocupară cu lucrările de apropiere și minele redutei turce Grivița No. 2; a 4-a companie, din care făceam parte, fu însărcinată cu lucrările de investire⁹; ea plecă dar de la Grivița și ridică linia obstacolelor până la Dolni-Dumnik, unde ajunse la epoca când garda imperială se bătea la Gorni-Dumnik¹⁰. După luarea acestei pozițiuni, trupele ruse și române sub comanda generalului Arnoldy¹¹ strinseră de aproape satul Dolni-Dumnik, care era apărat de câte-va redute turcesci. În timpul nopții ridică, cu soldații români, un uvrăgiu în giurul unui mamelon și o baterie d'asupra în fața redutelor turce, dar la ziuă inamicul părăsesse Dolni-Dumnik. Atunci se luă dispozițiuni a se strînge și a se închide cercul de investire. În consecință compania de geniu trebui a se întoarce spre punctul de plecare pentru a ridica o nouă linie de obstacole și a transforma pe cea

veche în linie de bătae. Afară de șanțurile și micile lucrări, cari fură în număr considerabil, Românii executară la Plevna 30 de redute principale ce se văd pe plan¹².

După ocuparea satului Dolni-Dumnik, Rușii înaintează aripa lor stângă până la satul Dolni-Etopol și împing ast fel trupele noastre dincolo de astă localitate. Prin această mișcare ei ocupară o mare parte din șanțurile și redutele noastre și se puseră în fața intrării Plevnei. Acest sector era singurul prin care Turcii puteau face mari eșiri și Românii prin urmare, proiectaseră în el lucrări mai numeroase și mai importante, pentru a putea rezista la asemeni atacuri; aceste lucrări însă nu erau complet terminate la înaintarea Rușilor. Reduta No. 2 abia era pe jumătate ridicată când colonelul șef de stat major al generalului Daniloff¹³ mă invită a înceta lucrul pentru ca să-l continue Rușii; aceasta însă nu o făcură de cât foarte imperfect. Câte-va zile în urmă mi se dă, după insistența noastră, 400 de soldați ruși pentru a face reduta No. 3, care a jucat, după cum veți vedea, un rol însemnat la eșirea Turcilor. Două alte redute proiectate între redutele citate (No. 2 și No. 3) precum și linii de intervale și baterii încongiurate de obstacole și stabilite înapoi, nu fură executate. Rușii ies din linia proiectată și stabilesc baterii de 0,80 înălțime și fără nici un obstacol la 500-800 de metri înainte. Câte-va zile înainte de eșirea Turcilor generalul Tottleben¹⁴ vine în sector și vede îndată că lucrurile sunt necomplete. El ordonă a se săpa numeroase șanțuri și reduta No. 30, cea din urmă executată de Români. În același timp compania 4-a de geniu lucra cu trupe române și ruse la zăgazul stabilit pe râul Vid între redutele No. 30 și 23. Acest zăgaz era o lucrare considerabilă și cerea 1.000 de lucrători pe zi. Valea râului avea 960 metri de lărgime și pământul era foarte rău. Închid mai ântâiu valea în toată lărgimea ei, apoi opresc două brațe ale râului și în fine trec la zăgazul brațului al treilea care era principalul. Acest braț avea 50 metri de lărgime și 2 metri adâncime la mijloc. Zăgazul în apă încă 5 metri înălțime, 5 metri grosime la basa de sus și 19 metri grosime la baza de jos. Când mai era încă 3 sau 4 zile de lucru până la oprirea completă a apei, Turcii ies din Plevna și toate lucrările încetează. Zăgazul fusese comandat prea târziu și dificultățile locale erau prea mari pentru o lucrare atât de enormă¹⁵.

În fine a 4-a companie de geniu luă parte la lucrarea șanțurilor de apropiere și dînsa întoarse spre inamic reduta turcească cucerită, Grivița No. 1. A doua și a treia companie de geniu făcură mai multe mii de metri de șanțuri de apropiere și peste 100 metri de galerii subterane de mine. Galerii trecură pe sub șanțurile redutei turcesci (Grivița No. 2) și furnale fură așezate sub feciele operei. Rușii admirau lucrările noastre, împăratul ne îmbrățișa soldații, și soldații ruși ne săruta tunurile, uimiți de esactitatea tirului lor. Șanțurile și logamentele de infanterie săpate în sectoarele române erau atât de numeroase, în cât, după căderea Plevnei, abia putea cine-va să pătrundă într'însa călare. Fie care soldat din infanteria noastră permanentă sau teritorială avu în campanie lopata Linemann și parcul genului fu prevăzută cu un număr foarte mare de instrumente. Rușii nu aveau de cât prea puține unelte la Plevna, nici un oficer de geniu, și nu începură a lucra de cât după venirea generalului Tottleben. Iată ceea ce aveam a vă spune în resumat, relativ la lucrările de fortificație de la Plevna în a doua fasă a resbelului nostru. În cât privește bătăliile ce armata noastră a dat în jurul Plevnei nu voi zic nimic, nefiind acesta scopul scrisorii mele. Voi spune numai că până la sosirea gardei imperiale numai Românii putură strînge cercul de investire prin luarea a două uvrage inamice și prin o serie de lupte, în cari noi am pierdut atâția bravi soldați, nu pentru regele Prusiei, dar pentru împăratul Rusiei. Rușii luară și dînșii trei redute turce, cari îi apropiu mai mult de Plevna, dar în viguroasele întoarceri ofensive ale inamicului, ei fură mai puțin fericiți de cât noi și pierdură toate pozițiunile cucerite cu un număr de 10 mii de oameni pierduți¹⁶. În fine, tot în a doua fasă a resbelului, a 5-a divizie română operează pe malul drept al Dunării și cuceresce Rahova și Lom-Palanca¹⁷. Compania I de geniu comandată de căpitanul Pavlo urmă această divizie și execută lucrări de fortificație foarte însemnate¹⁸.

Acum bine voiți, vă rog, d-le maior, a'mi permite să trec la a 3-a fasă a resbelului român, asupra căruia voi căuta a vă întreține cât se poate mai puțin. Ea coprinde: 1) bătălia de la Plevna și căderea pozițiunii; 2) Mersul a patru divisiuni române asupra Vidinului și Belgradjicului; 3). Investirea Vidinului și bombardarea

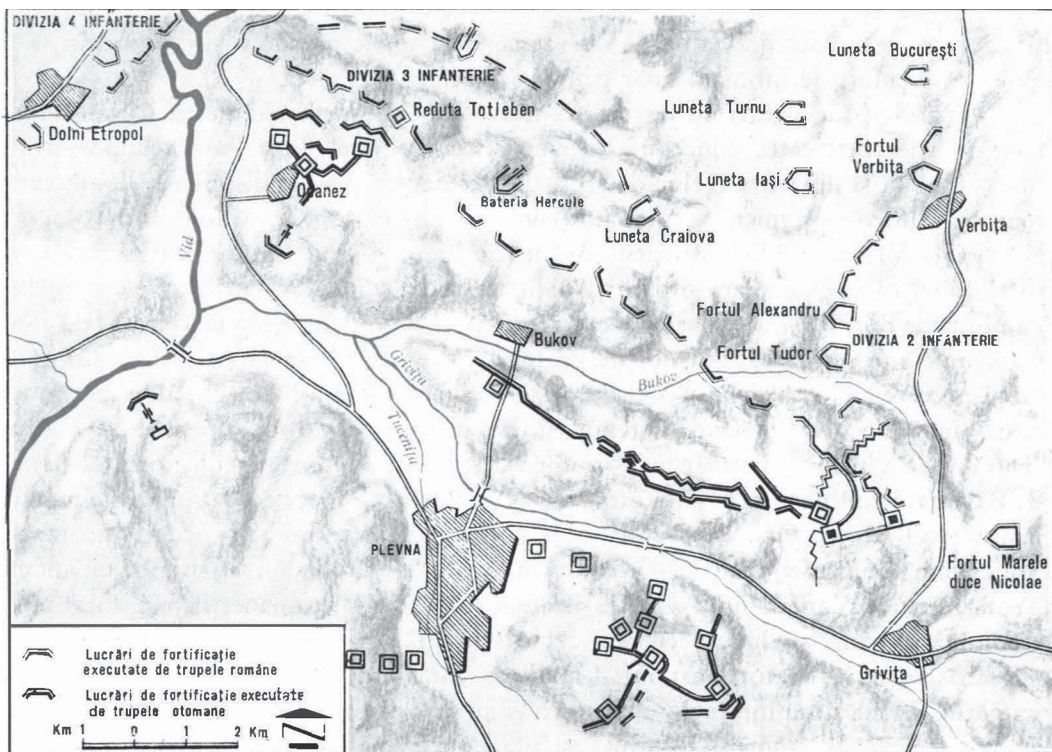


Figura 1. Lucrările de fortificație executate de geniiții români la Plevna
[după I. Coman (coord.), *România...*, p. 249]

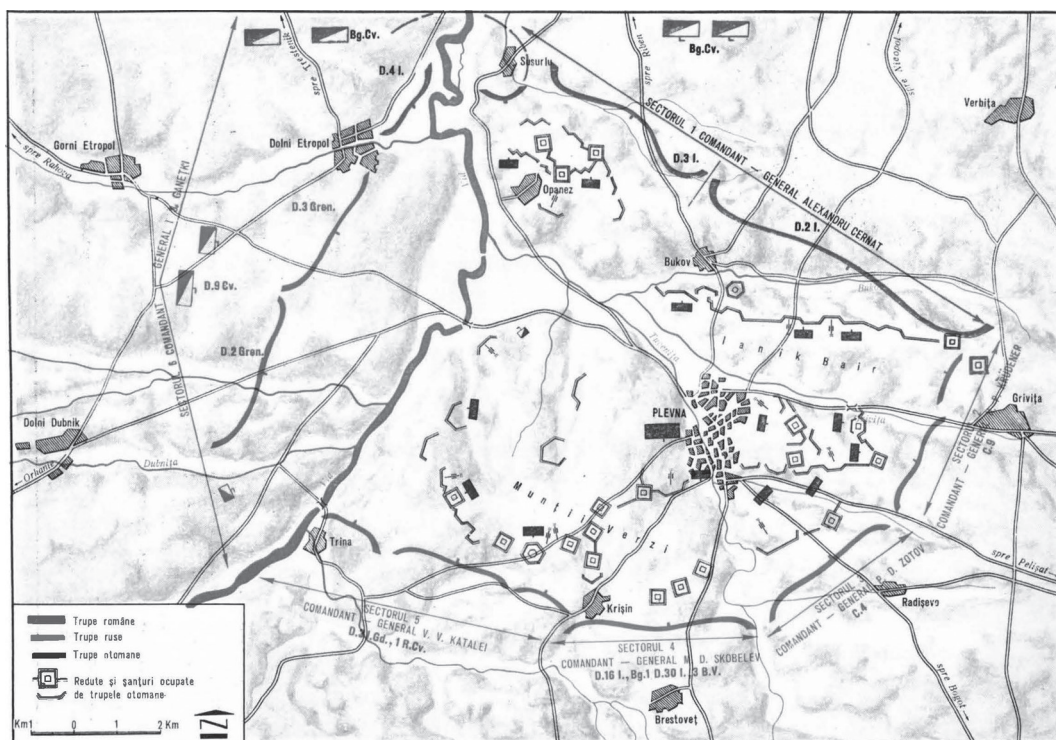


Figura 2. Dispozitivul de încercuire a Plevnei înainte de capturare
[după I. Coman (coord.), *România...*, p. 248]

cețării. Las cele două din urmă punte pentru o altă ocazie, și mă mulțumesc pentru moment a vă da oare cari relațiuni asupra celui d'ântăiu. Voiu putea ast fel ajunge mai iute la concluziune. În noaptea de 28 Noembre Turcii trec Vidul pe podul de peatră de pe șosea și pe un alt pod pasager făcut de care. La ziuă, la 7 ore, ei demască baterii noi stabilite pe malul drept al Vidului și bateria începe cu o furie nevăzută. Ei străbat spațiul de 3 kilom. cari îi separă de șanțurile ruse, cu o repeziciune și un avînt de necrezut. Aripa dreaptă a atacatorului se dirige către reduta No. 3 de lângă satul Dolni-Etropol. Eu mă aflu la reduta următoare No. 4, așezată pe un mamelon care domina tot câmpul de baterie. La această din urmă reduță se oprea aripa dreaptă a trupelor române și dinaintea ei se găsea bateria căpitanului Gramaticescu¹⁹, care de o parte lua în flanc coloanele înaintate, și de alta rădea câmpul înțesat de trupe compacte până la Vid. 45 mii de Turci inundau câmpia; era o mare roșie; obuzul căzând în mijloc producea valuri asemeni acelor ale mării agitate prin căderea unui bloc de peatră din înălțimea stâncelor. Turcii și Rușii se bătură în prima linie cu o bravură de toată lauda; dar șanțurile ruse sunt prea slabe dinaintea unui asemenea atac și Turcii săriră pe d'asupra parapetelor, trecură ca fulgerile printre baionetele ruse și masacrează pe apărătorii cari mai rămăseseră. Tunarii a 3 baterii înaintate au tot aceeași soartă și bateriile sunt luate. Aci e locul a remarca defectele de poziție, de construcție, de siguranță și de susținere ale acestor baterii. Linia de obstacole (nu era nici unul) fiind astfel forțată, nimic nu mai oprea pe turci în mersul lor înainte; rezervele nu sosiseră încă, căci șanțurile căzuseră prea repede, și aceasta pentru că pe de o parte nici un obstacol nu oprise pe inamic sub focul lor, și pe de alta pentru că apărătorii nu avuseseră unde să se retragă, să se concentreze și să prelungească ast-fel rezistența. Cele două redute (a și b), proiectate de români lipseau, și turcii trecură fără nici o pedică. Dar aripa dreaptă a lor fu oprită de reduta No. 3 și o luptă înverșunată se angajă într'insa. Această reduță avea o poziție ridicată și bătea valea și satul Dolni-Etropol precum și terenul înapoi dincolo de reduta No. 4. Or, pe acest teren se aflau trupe române și este probabil prin urmare că turcii voiau să ia cu ori-ce

preț reduta pentru ca să poată, rezemîndu-se pe dînsa, să pareze ori-ce atac dires în coastele coloanelor cari sburau către Gorni-Etropol. Ei atacă mai întăiu reduta în față, dar un foc teribil îi aruncă la dreapta; de aci ei trec spre intrarea uvrăgiului, dar rușii din interior vin a le face front și îi țin la distanță. Aceeași manevră se repetă și totul se perde în fum. Rușii se bătură cu bravură și turcii dispărură. Să revenim la coloanele cari înaintau mereu după ce rupseseră prima linie. După linia de obstacole venea: 1) o a doua linie fortificată; 2) satul Gorni-Etropol, care fusese asemenea fortificat, și 3) două mari redute înapoia satului și pe drumul Rahovei. Aceste lucrări fuseseră executate de români, făcând parte din fortificațiile proiectate de dînșii în sectorul atacat. Grenadirii ruși rezemîndu-se pe a doua linie, opriră mersul turcilor. Bătălia fu crâncenă și dură pe loc până la 11 ore. Turcii începură a se retrage la 11 și jum., rușii reluaseră prima linie și la 12, turcii, fără a fi urmăriți, retreceau Vidul și se găteau a reintra în pozițiunile lor. Dar, din fericire, românii căzură la timp în spatele lor. De o parte ei pătrunseră în valea Plevnei și îi opriseră intrarea, și de alta atacaseră și luaseră redutele Opanesului, unde făcură mai multe mii de prizonieri și luară mai multe tunuri. Osman-pașa ridică drapelul alb! Rușii perdură în astă bătălie 2000 de oameni și trei baterii²⁰. Perderile ar fi putut fi cu mult mai mici și mersul victorios al turcilor cu mult mai scurt dacă rușii ar fi lăsat pe români să fortifice sectorul după proiectul care consista în aplicarea cea mai religioasă a prescripțiunilor ce se găsesc în uvragele dd. general Brialmont, căpitanul Girard²¹, Goetze, și în cursul d-nei voastre.

Permiteți-mi acum, d-le maior, a ajunge la scopul principal al acestei epistole. Am văzut prospectul uvrăgiului de fortificație al d-lui general Brialmont, și capitolele cari atrag mai mult atențiunea sunt acelea ce se raportă la Plevna, precum: Descripția Plevnei, investiția pozițiunei, lucrările de investire executate de ruși etc. Dar majoritatea lucrărilor de fortificație de la Plevna au fost făcute de români, după cum avusei onoare a vă arăta, și ei au aplicat în special mai ales principiile noi de fortificație profesate în Belgia. Lucrările noastre se apropiu foarte mult de câte-va tipe date în urmă de către generalul Tottleben, pe

când acelea ale rușilor difereau enorm. Sper astfel, d-le maior, că dacă ni s'a făcut nedreptate la congresul de la Berlin pe terenul politic, nu ni se va face însă pe cel științific în cartea atât de așteptată a ilustruului inginer belgian. Ați face un serviciu imens țării mele dacă ați bine-voi, d-le maior, a vă da osteneala de a pune această scrisoare sub ochii d-lui general Brialmont, pentru ca dînsul să ne poată face onoarea de a ține cont de ceea-ce românii au lucrat în giurul acelei faimoase Plevne. În cât privește observațiunile modeste ce am putut face asupra fortificației pasagere în astă campanie, voui fi tot-de-una la dispozițiunea d-voastră. Mulțumindu-vă, vă rog a primi, scumpul meu profesor, asigurarea eternei mele recunoștințe.

Al d-voastră devotat, Crăiniceanu

NOTE

¹ Ion Coman (coord.), *România în Războiul de Independență 1877-1878*, Editura Militară, București, 1977, p. 229-231, 247-249; Petre Zaharia, Emanoil Ene, Florea Pavlov, *Istoria armeei geniu din armata română*, vol. I, Editura Militară, București, 1994, p. 84-93; Cornel Scafeș, Horia V. Șerbănescu, Corneliu M. Andonie, Ioan I. Scafeș, *Armata română în Războiul de Independență 1877-1878*, Editura Sigma, București, 2002, p. 83-85, 186-190.

² Profesor de fortificații permanente. Ulterior, cu gradul de colonel, a devenit director al „École Royale Militaire” din Bruxelles între 1886-1889.

³ Niculae Niculae, *Fortificațiile în sistemul de apărare a României în 1882-1912*, File din istoria militară a poporului român, vol. I, București, 1973, p. 114-120; P. Zaharia, E. Ene, F. Pavlov, *op. cit.*, p. 121-133; Cornel I. Scafeș, Ioan I. Scafeș, *Cetatea București. Fortificațiile din jurul Capitalei (1884-1914)*, Editura Alpha MDN, București, 2008; Dumitru Preda, *Politica militară a României la sfârșitul secolului al XIX-lea. Un episod din relațiile cu Belgia (Brialmont și fortificarea Bucureștilor)*, Revista de Istorie Militară, 2022, 1-2, p. 97-106

⁴ Tradusă și în limba română cu titlul „Fortificațiunea câmpului de bătălie” de generalul Alexandru Radovici (București, Tipografia Academiei Române, 1880). Capitulul despre Plevna, la p. 355-433.

⁵ În care a tratat și lucrările genistice de la Plevna.

⁶ Valeriu Avram, Lucian Drăghici, Gabriel-George Pătrașcu, Ion Rîșnoveanu, *Războiul de întregire (1916-1919). Comandanți militari români*, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, București, 2016, p. 44-47.

⁷ Dolni Dăbnik.

⁸ Kalișovăț.

⁹ Compania 4 a intrat în dispozitiv în fața redutelor de la Grivița la 26 august / 7 septembrie, fiind prima dintre companiile de geniu care au fost aduse la Plevna. Vezi P. Zaharia, E. Ene, F. Pavlov, *op. cit.*, p. 81-82, 86-87.

¹⁰ Diviziile 1-3 infanterie, 2 cavalerie și brigada de tiraliori din Garda imperială au venit începând din 8/20 octombrie, la solicitarea generalului Totleben. I. Coman (coord.), *România.....*, p. 241-243; C. Scafeș, H. Șerbănescu, C. Andonie, I. Scafeș, *op. cit.*, p. 94.

¹¹ General-locotenent de cavalerie Alexander Ivanovici Arnoldi (1817-1898), comandant al Brigăzii 1 din Divizia 12 Cavalerie, viitor guvernator militar al orașului Sofia.

¹² Operația de blocare la est a Plevnei între Gorni-Etropol și Grivița a fost decisă la consiliul de război din 2/14 septembrie de la Radenița. Lucrările au fost începute imediat după bătălia din 30 august, sub comanda locotenent-colonelului Anton Berindei (șeful secției geniu din Marele Stat Major) și a maiorului Zamfir Gheorghiu (comandantul batalionului de geniu), și au durat până la 16 noiembrie. Vasile Mocanu, „Măsurile întreprinse și luptele desfășurate pentru realizarea dispozitivului de încercuire a Plevnei”, în *Istoria militară a poporului român*, vol. IV, Editura Militară, București, 1987, p. 724-726; P. Zaharia, E. Ene, F. Pavlov, *op. cit.*, p. 88; C. Scafeș, H. Șerbănescu, C. Andonie, I. Scafeș, *op. cit.*, p. 83-87.

¹³ Generalul-locotenent Mikhail Pavlovich Danilov (1825-1906) era comandantul diviziei 3 de grenadierii, care ocupase o poziție pe malul de nord al râului Vid (A. P. Alessi, Massimu Poppu, *Resbelulu orientale ilustratu*, Graz, 1878, p. 567-568).

¹⁴ Eduard Ivanovici Totleben (1818-1884). Inginer militar provenit dintr-o familie de origine baltică. A intrat în armată în 1836. Pentru modul strălucit în care a condus apărarea cetății Sevastopol în 1855, a fost avansat general-locotenent și aide-de-camp al țarului. Ulterior s-a ocupat de fortificarea gurii Niprului și a orașului Kronstadt. În războiul din 1877-1878, a fost asistent al Marelui Duce Nicolae și șef al departamentului inginerilor. La sfârșitul lunii septembrie 1877, desemnat locțiitor al comandantului Armatei de Vest (Domnitorul Carol I), a conceput planul de încercuire a Plevnei. Între aprilie 1878 și ianuarie 1879 a fost comandant al întregii armate ruse. În 1879-1880 a fost guvernator al Basarabiei.

¹⁵ I. Coman (coord.), *România.....*, p. 249-250; V. Mocanu, *op. cit.*, p. 737-743; C. Scafeș, H. Șerbănescu, C. Andonie, I. Scafeș, *op. cit.*, p. 100-101.

¹⁶ Este vorba de atacul din 12/24 octombrie. Vezi Ion Coman (coord.), *România...*, p. 242-244; V. Mocanu, *op. cit.*, p. 737-739; C. Scafeș, H. Șerbănescu, C. Andonie, I. Scafeș, *op. cit.*, p. 94-97.

¹⁷ Divizia 5 infanterie asigură blocada pe malul de nord al Dunării, între Calafat și Ciuperceni. Vezi Nicolae Ciobanu, „Marșul corpului de vest român spre noua zonă de operații; luptele în zona Belogradcik – Vidin; asediul cetății Belogradcik”, în *Istoria...*, p. 813.

¹⁸ Căpitanul inginer Alexandru Pavlo a proiectat un tip de cazarmă, prima fiind cea din portul Galați. Vezi Constantin Stănășilă, „Unele aspecte din activitatea de construcții și domenii militare în perioada 1878-1918”, *Cadențe peste timp. Revista cadrelor militare în rezervă și a veteranilor de război din județul Vaslui*, 5, 2017, 1 (9), p. 65. A comandat, cu gradul de colonel, Brigada 14 Infanterie (1888-1890), Regimentul 16 Suceava (1896-1897), Regimentul 32 Mircea (1897-1898), Brigada 4 Infanterie (1900) (*Albumul armatei române 10 Maiu 1902*, p. 133, 134, 137, 139)

¹⁹ George Grămătescu (1846-1901) a studiat la Școala Militară de Ofițeri din București, Școala Politehnică de la Paris și la Școala Specială de Artilerie și

Geniu de la Fontainbleau. În timpul războiului a fost comandantul bateriei 2 din Regimentul 1 Artilerie. Bombardamentul bateriei sale a avut un rol decisiv în oprirea ieșirii Diviziei 1 otomane, prin atacarea flancului drept al Diviziei 1 otomane. Grămătescu a avut ulterior o carieră strălucită, ajungând până la gradul de general de brigadă (director adjunct și director al Pirotehnicii, comandant al Școlii Speciale de Artilerie, al regimentelor 1 și 2 de artilerie, al cetății București și al Corpului 1 Armată).

²⁰ Pentru spargerea blocadei efectuată de Osman Pașa, vezi I. Coman (coord.), *România...*, p. 286-297; Nichita Adăniloae, „Încheierea victorioasă a operației pentru cucerirea Plevnei”, în *Istoria...*, p. 773-777; C. Scafeș, H. Șerbănescu, C. Andonie, I. Scafeș, *op. cit.*, p. 114-118.

²¹ Henri Charles Érasme Girard (1841-?), autorul mai multor studii, între care: *Fortification passagère. Traité des applications tactiques de la fortification* (Bruxelles, Paris, 1875); *La fortification de campagne appliquée, ou Guide pratique pour les travaux défensifs* (Bruxelles, 1876).

BĂTĂLIA PENTRU DOBROGEA ÎN DOCUMENTELE COMANDAMENTULUI RUS (1916)

ANATOL LEȘCU*

Abstract

In the battle for Dobrogea, the Dobrogea Army saved Romania from disaster, contributing essentially to the final victory. This article, based on documents from the state military archive of the Russian Federation, traces the different aspects of the battle for this region of Romania. Despite the mistakes made, The Dobrogea Army managed to keep Dobrogea in the hands of the allies, preventing the Central Powers from accomplishing the strategic plan to conquer the region in order to emerge behind the Romanian army fighting in Transylvania and later in the Romanian Plain.

Keywords: *Dobrogea Army, battle, Central Powers, Romania*

Intrarea României în Primul Război Mondial era condiționată de acordarea unui ajutor militar din partea Imperiului Rus, astfel că România era condamnată la o alianță militară cu Rusia. Din start, aceasta alianță era îngrenată de unele neînțelegeri și manifestări ale egoismului național în planificarea strategică și operativă a acțiunilor militare pentru anul 1916. Primele semne de discordanță între două comandamente au apărut la etapa planificării. Acțiunile de pe frontul rusesc de sud-vest nu erau coordonate cu momentul intrării României în război. După cum se pare, la momentul începerii ofensivei române din Ardeal, între Stavka rusă și Cartierul General român nu existau legături directe, ambele armate acționând divergent și pe cont propriu. Intrarea României în Marele Război avea șansa să schimbe

radical situația strategică pe teatrul estic de război dacă, simultan cu ofensiva din Ardeal, armata rusă ar fi susținut aceasta operație prin aplicarea unei lovituri prin învăluire asupra flancului extrem drept al armatelor Puterilor Centrale¹. Cu regret, o astfel de operație nu a avut loc deoarece Stavka nu l-a putut convinge pe comandantul Frontului Sud-vest, generalul A. Brusilov, să înceteze atacurile sterile și desperate asupra orașului Kowel în etapa finală a ofensivei lui Brusilov.

În ceea ce privește Dobrogea, acest sector era privit de ambele comandamente ca unul secundar, menit inițial să fixeze forțele bulgare, ca mai apoi să opereze joncțiunea cu Frontul din Salonic în vederea eliminării Imperiului Otoman și a Bulgariei din război². În vederea realizării acestui obiectiv, comandamentul-

* Dr., conf. univ., Academia Militară a Forțelor Armate „Alexandru cel Bun”, Chișinău.



Generalul Andrei Zaioncikovski

rus se obliga să trimită în Dobrogea 50 000 de ostași. În realitate, în acest sector a fost transportat C 47 A, în număr de 44,6 mii de oameni, compus inițial din Div. 61 Inf., Divizia sârbă de Infanterie, Div. 3 Cav. și Brigăzile 61 și 64 Artilerie, cât și unitățile auxiliare³. Comandantul Corpului a fost numit generalul de infanterie A. Zaioncikovski. Nu se susțin afirmațiile unor autori sovietici și ulterior ruși precum că această mare unitate operativă era compusă din unități de mână a doua sau chiar a treia. Div. 3 Cav. era o unitate activă de primă linie cu frumoase tradiții din trecutul militar rus. Div. 61 Inf. era formată în 1914, în primul val de mobilizare, din Div. 10 Inf. și avea experiență de doi ani de lupte împotriva trupelor Puterilor Centrale. Efectivul diviziei sârbe de voluntari avea experiență combativă călită în luptele glorioase duse împotriva Austro-Ungariei. Numai ulterior, în Dobrogea erau trimise întăriri de proastă calitate, fapt ce a influențat negativ asupra moralului trupelor. La 14/27 august 1916, C.47 Inf. a ajuns în România, unde,

până la dispozițiuni noi, se adapta condițiilor noului teatru de operații și continua procesul instrucției de luptă, conform orarului zilei care includea ședințe de instrucție în intervalul orelor 6.00-9.00 și 17.00-19.00. în total cinci ore pe zi⁴. Perioada de adaptare a fost destul de scurtă și a durat zece zile.

În ziua de 25 august / 5 septembrie, situația la Turtucaia devine una critică pentru trupele române. Pentru ai ajuta pe cei asediați, generalul Aslan concepe o ofensivă din Silistra spre Turtucaia cu forțele Div. 9 Inf. a generalului Basarabescu, sprijinită în flancul stâng de Div. 3 Cav. rusă. Consecutiv, Div. 19 Inf. a generalului Arghirescu, susținută de Div. 61 Inf. și Div. Sârbă, aveau sarcina de a înainta spre Bazargic, ocupat la 21 august / 3 septembrie, de către trupele bulgare. Ofensiva, începută la 24 august / 6 septembrie, nu a fost încununată de succes, Div. 9 Inf. fiind oprită și împinsă înapoi spre Silistra, bulgarii ocupând în această zi Turtucaia.

Luptele grele se desfășurau și în sectorul Bazargicului. La 25 august / 7 septembrie, Div. 19 Inf. cucerește Ghelengic (Popeda), timp în care diviziile ruse se aflau încă la Musubei (Horia), la o distanță considerabilă de Bazargic⁵. A doua zi, 24 august / 6 septembrie, rușii continuă marșul spre Bazargic, ajungând, către ora 16.00, la sud de localitatea Ezibei (Paskalevo), intrând în contact de luptă cu bulgarii, care s-au retras în Bazargic⁶. În timpul acestor evenimente cade Turtucaia și gen. Aslan ordonă retragerea generală spre Caraomer. Nemulțumit de desfășurarea evenimentelor din Dobrogea, regele Ferdinand I ordonă constituirea unei armate noi, Armata de Dobrogea, pusă sub comanda gen. A. Zaioncikovski, subordonat direct regelui. În componența Armatei Dobrogei au intrat diviziile 9 și 19 românești, Divizia 61 rusă de infanterie, divizia voluntarilor sârbi, divizia 3 rusă de cavalerie și brigada 5 călărași. Pentru ziua de 25 august / 7 septembrie, gen. A. Zaioncikovski planifică ofensiva spre Bazargic. Planul prevedea atacarea, la centru, a orașului cu forțele unei brigăzi din cadrul Div. 61 Inf. La flancul drept, în direcția localității Osman-Foci (Kozloduitsi), ataca o brigadă sârbă, iar la flancul stâng, în direcția Ghelengic (Pobeda), o brigadă din cadrul Div. 19 Inf. română. În rezervă erau ținute două

brigăzi de infanterie⁷. Bulgarii, la rândul lor, înaintau în aceeași direcție, ciocnirea din acea zi transformându-se în luptă de întâlnire, pe alocuri haotică, fără o conducere unică din partea comandamentului superior, separată pe episoade, eșaloanele inferioare de comandă asumându-și inițiativa în desfășurarea luptei. Cel mai evident acest lucru poate fi observat în acțiunile din centru, unde pe direcția principală de atac înainta Reg. 243 Infanterie Holm. Inamicul, în zorile acelei zi, în urma întâlnirii cu acest regiment, a atacat dispozitivul central al regimentului, ocupat de bat. 4 Infanterie, înaintând pe direcția loc. Arabagi – înălțimea „Abruptă”, situată la vest de loc. Esibe (Paskalevo). Bulgarii înaintau printr-un lan de porumb, acoperiți de cutele terenului. Atacul a fost respins, bulgarii hotărând să atace flancurile Batalioanelor 1 și 4. Învăluirea flancului stâng a bat. 4 Inf., ținut sub tirul focului încrucișat al inamicului situat la Bazargic și Osman-Foci (Kozloduitsi), este oprită datorită introducerii în luptă din rezervă a 4,5 companii, iar la flancul drept al bat. 1 Inf. cu prețul introducerii din rezervă a două companii. Către orele 19.00, lupta a încetat, rușii întărindu-se pe pozițiile ocupate, consumând în timpul ciocnirii din acest sector 255.262 de cartușe și 655 de grenade⁸.

În ziua de 26 august/8 septembrie este evacuată Silistra, comandantul Armatei de Dobrogea fiind forțat de împrejurări să rupă ofensiva și să ordone retragerea spre nord, la vechea frontieră româno-bulgară. Către ziua de 30 august/12 septembrie, Armata de Dobrogea ocupa pozițiile următoare: la flancul drept, la Dunăre, în regiunea lacului Oltina, era dispusă Div. 9 Inf. română, la flancul stâng (spre mare, în regiunea loc. Caraomer) Div. 19 Inf. română și în centru Div. 61 Inf. Aceasta divizie era dispusă în felul următor: regimentele 243 Infanterie Holm și 242 Infanterie Likov, două baterii de artilerie de câmp și o baterie de obuziere cu alte subunități de asigurare de luptă ocupau linia localităților Devidjichioi (Aleksandria) – Hadjichioi (localitatea dispărută lângă satul Dobrin). Reg. 244 Inf. Krasnostav avea misiunea de observare flancului drept a diviziei și Reg. 241 Inf. Sedlet în rezerva generală a diviziei. La dreapta diviziei era poziționată divizia sârbă⁹.

În astfel de dispozitiv era prinsă Armata Dobrogei la începerea luptelor de pe vechea frontieră, marcând încheierea primei faze a războiului de pe teatrul de operații din Dobrogea. Rezultatele luptei din prima etapă, la prima vedere, erau unele negative pentru armata română și aliatul rus. În cele 30 de zile de la intrarea României în război și până la 30 august / 12 septembrie, armata română a pierdut două cetăți importante de pe malul drept a Dunării – Turtucaia și Silistra –, cât și Cadrilaterul, cu o suprafață de aproximativ de 7,5 mii km². Totuși, analiza desfășurării evenimentelor ne demonstrează că situația nu era una disperată, ci mai mult una favorabilă. Pierderea cetăților nu reprezenta o tragedie și nu influența, din punct de vedere operativ, stabilitatea frontului în general. Ba mai mult, aceste cetăți, în special Turtucaia, trebuiau fi evacuate încă la începutul ostilităților, iar forțele eliberate să fie îndreptate pentru întărirea armatei din Dobrogea. În pofida înfrângerii de la Turtucaia, situația era sub controlul Marelui Cartier general, bulgarii neputând fructifica situația favorabilă creată. Defensiva activă practică de unitățile române și ruse au zădărnicit planurile inițiale ale inamicului de a nimici în acest teatru armata română, care, cu ajutorul rusesc, a permis trupelor inamice să înainteze cu cel mult 70 de km. în adâncul teritoriului național, ceea ce înseamnă aproximativ 2,3 km pe zi, un rezultat destul de slab chiar și pentru Primul Război Mondial. Menținerea celei mai mare părți a Dobrogei în contextul în care armatele române operau ofensiv în Transilvania reprezenta o garanție în vederea continuării realizării planului de eliberarea a Ardealului.

Luptele din Dobrogea, totodată, au scos la iveală și unele carențe și greșeli admise de comandamentul aliat. În primul rând, având inițial o superioritate numerică asupra inamicului, generalul Aslan, comandantul Armatei a 3-a române, în loc să concentreze toate forțele sale, a preferat să le disperseze pe un areal geografic foarte larg. Din acest fapt reieșea și cea de-a doua greșeală fundamentală – ofensiva de deblocare a Turtucaiei prin aplicarea a două lovituri simultane pe direcții divergente, una din Silistra spre Turtucaia și alta spre Bazargic, distanța între aceste obiective fiind de aproximativ 160 de km. În situația creată, mult mai

rațional ar fi fost aplicarea unei singure lovituri puternice din Silistra spre Turtucaia cu scopul de a debloca garnizoana cetății și evacuarea ei pentru întărirea Armatei din Dobrogea. Aplicarea simultană a două lovituri era peste puterile comandamentului român la acea etapă de război, fapt ce a avut ca rezultat risipirea forțelor și pierderi inutile în vieți omenești.

Odată frontul stabilizat pe aliniamentul vechii frontiere, începe a doua faza luptei pentru Dobrogea. Pentru a facilita situația armatelor țării centrale în Transilvania, mareșalul Mackensen, comandantul Grupului de armate a Puterilor Centrale din Bulgaria, concepe planul unei ofensive care prevedea atacarea flancului drept al Armatei din Dobrogea între lacurile Oltina și Lipnița și aruncarea Div. 19 Inf. române, care apăra defileul, în spatele rușilor. Operația a început în noaptea de 30 august / 12 septembrie spre 31 august / 13 septembrie, cu atacul Brigăzii germane a generalului Bode¹⁰, care inițial a fost respins de către români. Pentru a contracara ofensiva germană, gen. A. Zaioncikovski ordonă trupelor ruse trecerea în ofensivă în sectorul central a frontului, îndreptat împotriva forțelor bulgare. Inițial, inițiativa rușilor a avut un succes. Div. 3 Cav. în ziua de 31 august / 13 septembrie a atins linia Azarlăc (Cetatea) – Docuzaci (Măgura) – Cerchez-Chioi (Cerchezu)¹¹, acoperind spatele Div. 61 Inf., care ducea lupta între Dobromir și Aptaat (Abrit). Intensitatea luptei a crescut în ziua de 1/14 septembrie, când Div. 61 Inf. și Div. Sârbă au primit sarcina să înainteze și să ocupe loc. Hardalât (Koriten), ocupând creasta din vecinătatea localității. La ora 17.00, bulgarii au declanșat un contraatac care a fost respins, dar a fost repetat la ora 18.00, acesta din urmă fiind din nou respins¹².

Simultan, bulgarii au atacat pozițiile Div. 3 Cav., împingând-o spre Musu-Bei (Izvorovo). Sub presiunea infanteriei bulgare, către orele 10.00, unitățile diviziei de cavalerie s-au retras cu aproximativ un km. spre nord de loc. Docuzaci (Măgura). Înaintarea bulgarilor se desfășura pe direcția Enidje-Haidar (Kraishte). Observând infiltrarea bulgarilor în punctele de joncțiune a diviziilor și învăluirea treptată a flancurilor, cât și retragerea Div. 9 Inf. română spre linia Rasova-Cobadin, gen. A. Zaioncikovski, în seara acelei zile, ordonă în-

cetarea ofensivei și retragerea spre aliniamentul Rasova-Cobadin-Tuzla. Ca și orice improvizație spontană din domeniul artei militare, aceasta manevră a generalului rus avea puține șanse de reușită, însă a avut totuși, un rol pozitiv, dejucând planul lui Mackensen de cucerire a întregii Dobrogei și ieșirea adânc în spatele aliaților, creând astfel condiții pentru încercuirea lor în urma unei eventuale și inevitabile lovituri din direcția Ardealului și Dobrogei. În cazul realizării acestui plan, România avea să fie ocupată în întregime, linia frontului transferându-se undeva spre Nistru sau Bugul de Sud. Dacă pentru Imperiul Rus astfel de scenariu nu reprezenta o tragedie, pentru România aceasta însemna o catastrofă totală. Cu certitudine putem afirma că soarta țării se decidea în Dobrogea, unde situația era una stabilă și sub control. În urma luptelor grele, în cele două zile de ciocniri violente, inamicul a pătruns până la 50 de km în adâncul dispozitivului român, unitățile române și ruse retrăgându-se în ordine pe poziții noi, întărite și fortificate în perioada 3/15 – 5/18 septembrie.

În timp ce diviziile 2 și 15 române resping la Arabagi (Hațeg) înaintarea germanilor spre Cernavodă, la 2/15 septembrie, Consiliul de Război hotărăște oprirea ofensivei în Transilvania, decizie greu de explicat din punct de vedere strategic, în condițiile stabilizării frontului în Dobrogea. Sesizând încetarea presiunii din Ardeal, comandamentul german din Balcani decide să reia inițiativa în Dobrogea, schimbând direcția de atac din stânga spre centru, în sectorul Mulciova (Abrud) – Cocargea (Pietreni), apărat de o brigadă de infanterie din Div. 9 Inf. română și Divizia Sârbă. Lupta a început în noaptea de 5/18 septembrie cu atacurile bulgare care, toate, au fost respinse. A doua zi, 6/19 septembrie, în căutarea unei breșe în dispozitivul aliat de apărare, bulgarii schimbă direcția de atac spre Caciamac (Viișoara), unde s-au încins lupte aprige, pe viață și moarte, care au demonstrat colaborarea de arme între unitățile române și cele ruse. Către ora 10.00, Reg. 68 Inf. Găiești al colonelului Meleca ocupă linia dealului Caciamac (Viișoara)¹³. În ajutorul său sunt trimise două batalioane din Reg. 243 Inf. Holm sub comanda locotenent-colonelului Sorokin care, la 11.30, s-au unit cu românii. Pe întreaga durată a luptei, obligația de ofițer

de legătură între Reg. 68 Inf. și Reg. 243 i-a revenit locotenentul Teodorescu, care executa „toate ordinele și indicațiile locotenent-colonelului Sorokin privind coordonarea mișcării trupelor foarte energic și cu bărbăție”¹⁴. Respingând toate atacurile bulgarilor, la 13.20 românii și rușii au ieșit la contraatac, însă au fost oprți în urma unei lovituri puternice a bulgarilor în locul joncțiunii Reg. 243 Inf. Holm cu Reg. 241 Inf. Sedelțk, poziția apărată de Comp. 7 Inf. a Reg. 243 Inf. În locul breșei au fost trimise din rezerve întăriri, Comp. 6 și 8 Inf., care au ocupat pozițiile amenințate și care, deschizând un foc ucigaș, au oprit înaintarea inamicului¹⁵. Către ora 14.00, bulgarii încearcă din nou să atace, ajungând în mase compacte la distanță de numai 50-70 de pași de linia șanțului de tragere. Situația cea mai critică s-a creat în locul joncțiunii Bat. 4 Inf. cu Reg. 68 Inf. Găiești. În acest moment, col. Gh. Meleca trimite în ajutorul rușilor două batalioane care: „în formațiuni perfecte înaintau spre poziții și prin intermediul locotenentului Teodorescu au fost îndreptate la flancul stâng, în ajutorul Bat. 2 Inf. Primind întăriri, comandantul batalionului, praporgic (ajutor sublocotenent) Chirii trece la contraatac și în luptă corp la corp, de baionete, împinge inamicul înapoi”¹⁶. La contraatac trece și Bat. 4 Inf., înaintând prin valea de la vest de Caciamac (Viișoara), aruncându-se cu baionete asupra bulgarilor, cărora le strigau să se oprească și să nu fugă, care cerință, bineînțeles, era ignorată de bulgari¹⁷. Epuizând efortul ofensiv, în noaptea de 6/19 spre 7/20 septembrie, bulgarii încep retragerea.

Primele zile ale bătăliei au demonstrat soliditatea frontului, inamicul fiind respins în toate sectoarele și împins înapoi. În astfel de condiții favorabile, la 8/21 septembrie, generalul Hartel, comandantul grupului de divizii de pe aripa stângă a frontului, trece în contraofensivă, susținută de Div. 3 Cav. rusă. Prima zi a ofensivei era una reușită, Div. 19 Inf. română trecând de linia Topraisar. A doua zi, 9/22 septembrie, bulgarii contraatacă trupele române, ele fiind să se retragă spre pozițiile sale inițiale. În ajutorul aliatului român vine Div. 3 Cav., care primește ordinul să atace la flancul stâng al Div. 19 Inf., cucerind localitățile Tatlâgeac (Dulcești), Tatlâgeac Mare (23 August), Prevelia (Moșneni)¹⁸. La 17.30, statul-major al Div.

3 Cav. a primit știrea de la patrulă înaintată că spre loc. Gherengic (Pecineaga) înaintează un regiment bulgar de cavalerie, întărit de artilerie. Analizând situația, gen. E. Leontovici ordonă Brigăzii 1 Cav. să înainteze din loc. Tatlâgeac (Dulcești) spre loc. Gherengic (Pecineaga), aruncându-se cavaleriei bulgare din flancul drept și din spate¹⁹, atacând în șarjă, determinând inamicul să se retragă în panică din localitate, fugind spre sud²⁰. Ofensiva a continuat și a doua zi, 10/23 septembrie, când Div. 3 Cav., întărită de trei batalioane de infanterie și o baterie de artilerie din cadrul Div. 19 Inf. române, atacă și cuceresc loc. Amzacea, iar infanteria română ocupă loc. Carachioi (Pelinu). Situația era una favorabilă pentru continuarea ofensivei când, la 18.20, a fost primită știrea că două sotnii ale Reg. 3 Cazacilor de pe Don, staționate în Gherengic (Pecineaga), au părăsit nemotivat pozițiile sub influența unor zvonuri precum că spre dâșii înaintază din Azaplar (Tătaru) o coloană numeroasă de cavalerie bulgară²¹. Nu este clar de ce, după o manevră strălucită din ajun, soldată cu cucerirea localității, comandamentul rus nu a întărit și fortificat pozițiile înaintate, dispunând și de infanteria română, ci a lăsat acolo o patrulă de cercetare alcătuită din cazaci care, în principiu, nu pot acționa în condițiile unui război de tranșee. Astfel, planul de a continua ofensiva și în ziua de 11/24 septembrie a fost compromis, toate eforturile fiind concentrate asupra recuceririi loc. Gherengic (Pecineaga) care, la 13.00, a trecut din nou în mâinile rușilor. Ca urmare a dispersării forțelor și corectării din mers a planului de acțiuni, inamicul a obținut șansa de-a contraataca, îndreptând lovitura sa asupra loc. Carachioi (Pelinu). Focul intens ai artileriei inamice a impus Div. 19 Inf. să se retragă din localitate, trecând pe poziții de la Azamcea. În condițiile create, batalioanele de infanterie române detașate rușilor sunt retrase din dispozitivul Div. 3 cav. și îndreptate pentru întărirea liniei de apărare la sud de Topraisar. Lipsită de suportul infanteriei și amenințată de întoarcere flancului drept din direcția Azaplar (Tătaru), comandantul diviziei ordonă retragerea acestei mari unități spre Tuzla, unde divizia a și ajuns la orele 22.00²².

Aceste lupte au pus practic capăt celei de-a doua faze a bătăliei pentru Dobrogea care a

durat 12 zile, de la 31 august / 13 septembrie până la 11/24 septembrie 1916, rezultatele ei fiind foarte favorabile pentru România. În urma acțiunilor militare din acest sector, a fost compromis planul feldmareșalului von Mackensen de a ocupa întreaga Dobrogea, creând un imens cap de pod din spatele armatei române. Practicarea unei defensive mobile nu numai că a oprit ofensiva Puterilor Centrale, dar și în urma unor contralovituri, inamicul era împins înapoi. Frontul Dobrogei a obținut unele succese tactice care permiteau îmbunătățirea aliniamentului de apărare. Totuși, rezultatele obținute puteau fi și mai bune dacă comandanții de la toate nivelurile nu ar fi comis niște greșeli care au influențat negativ desfășurarea evenimentelor. În primul rând se observă lipsa unei coordonări și conducerii unice din partea comandamentului Armatei Dobrogei. Din documentele cercetate se observă că comandanții de divizii din cele trei sectoare – dreapta, centru, stânga – acționau de sine stătător, fără a ține cont de evenimentele și acțiunile din sectoarele vecine. Lipsa coordonării acțiunilor de luptă trebuie atribuită în exclusivitate comandantului armatei, generalului A. Zaioncikovski, care a scăpat din mâini conducerea operației. În același context se înscrie și lipsa sincronizării între artilerie și infanterie, care în momente cruciale nu era susținută de focul artileriei. Acest fapt era cauzat în mare parte de lipsa observației aeriene în vederea reglării focului bateriilor. În aceleași timp, precizia artileriei inamice era explicabilă prin prezența permanentă în aer a aerostatelor bulgare, fapt confirmat de documentele epocii

Pentru a prelua inițiativa din mâinile austro-germanilor din Ardeal, Cartierul General român planifică operația de la Flămânda, încredințată spre îndeplinire generalului A. Averescu. Lăsând la o parte polemica ce ține de necesitatea și utilitatea acestei operații, ținem să menționăm că acțiunile ofensive ale Armatei Dobrogei din cadrul operației, îndreptate spre direcția de înaintare a Armatei a 3-a, pot fi privite ca o operație de sine stătătoare, cu scop și obiective individuale. Conceptul operației prevedea aplicarea loviturii principale de către aripa stângă a frontului de către diviziile 5 și 19 române, având în rezervă generală Div. 9 Inf. română și Div. Sârbă. Respectivă lovitură

trebuia susținută în centru de ofensiva Div. 61 Inf., iar aripa dreaptă, compusă din diviziile 2, 12, 15 române și Div. 115 Inf. rusă să demonstreze activitatea menținând apărarea în fața trupelor germane din acest sector²³. Dacă alegerea direcției loviturii principale la aripa stângă a frontului era una logică, deoarece acolo era locul cel mai slab din dispozitivul forțelor Puterilor Centrale, atunci însăși hotărârea de a trece în ofensivă era una hazardată și riscantă. Planul gen. A. Zaioncikovski era bazat pe simple calcule aritmetice care demonstau că Armata Dobrogei era superioară din punct de vedere numeric Armatei a 3-a bulgare. Formal, Armata Dobrogei număra la momentul începerii operației nouă divizii de infanterie (române, ruse și sârbă), o divizie de cavalerie și o brigadă de călărași, în total 10,5 divizii, pe când Armata a 3-a bulgară avea în componența sa de șase divizii de infanterie, o divizie de cavalerie și o brigadă germană de infanterie, în total 7,5 divizii. După cum putem observa, supremația forțelor, chiar și pur formală, nu era una hotărâtoare, necesară pentru a sparge o defensivă bine pregătită și solidă. În realitate, situația efectivelor era mult mai complicată. Diviziile românești erau incomplete după înfrângerile de la Turtucaia și Silistra, iar divizia 115 rusă, abia sosită din Liflanda și dispusă în centrul dispozitivului, nu cunoștea particularitățile războiului de manevră, caracteristic acțiunilor din Dobrogea. Astfel, raportul de forțe era practic unul egal, ceea ce pune sub semnul întrebării reușita acțiunii în general. Mai mult, comandamentul bulgar putea în orice moment suplimenta forțele sale cu întăriri din cadrul Grupului de Armate Mackensen, situat în vecinătatea directă a teatrului de operații, fapt de care nu puteau profita românii și rușii.

Ofensiva a început în dimineața zilei de 18 septembrie / 1 octombrie, cu atacul Div. 5 Inf. română, care cucerește localitățile Muratanul Mic și Muratanul Mare (Biruința)²⁴. În ofensivă trece și Div. 61 Inf. rusă, care primește sarcina de-a cuceri înălțimile din regiunea Casicea-Enghez (General Scărișoreanu)²⁵. A doua zi, 19 septembrie / 2 octombrie, Brg. 17 Inf. generalului Poetaș atacă și ocupă loc. Amzacea²⁶. Atacul este susținut la flancul drept de Div. 61 Inf., care înaintează spre Enghez (General Scărișoreanu). Ofensiva din marș nu a reușit,

luptele pentru Enghez (General Scărișoreanu) s-au transformat în unele de uzură, turcii, care apărau localitatea, contraatacau în locul joncțiunii cu reg. 39 Inf. român, unde a apărut o ruptură. Asaltul localității a continuat și în ziua de 20 septembrie / 3 octombrie, odată cu începerea, la ora 8.00, a pregătirii de atac a artileriei care a durat 2,5 ore. La 10.30, în atac a pornit infanteria rusă care înainta în câmp deschis și prin lan de porumb. Cu regret, focul artileriei s-a arătat unul imprecis, inamicul prin focul de puști și mitraliere a oprit ofensiva la o distanță de 700-800 de pași de la linia tranșeelor adversare, situate la nord de localitate²⁷. În ziua de 21 septembrie/4 octombrie, Div. 61 Inf. a continuat atacul localității, primind ordin să ocupe tranșeele bulgare la nord de Enghez (General Scărișoreanu) și trecând prin localitate să escaladeze povârnișul de la Chirnogeni²⁸. Pentru îndeplinirea ordinului, la ora 6.00, artileria aliată a deschis focul asupra pozițiilor bulgare, după ce Reg. 243 Inf. Holm a pornit la atac, trecând de rețeaua de sârmă ghimpată. Bulgarii au început retragerea când lanțul de atacatori a fost oprit de focul din flanc al mitralierelor care nu au fost nimicite de artilerie, fiind ascunse după deal. Sarcina pentru ziua de 23 septembrie / 5 octombrie a rămas aceeași – cucerirea localității Enghez (General Scărișoreanu). De data aceasta, pregătirea atacului de artilerie a început la 15.15, fiind utilizate proiectilele cu gaze asfixiante, combinate cu focul proiectilelor convenționale. La atacul artileriei a participat și artileria română care tot a tras proiectilele cu gaze asfixiante. Și de data aceasta focul artileriei nu a fost la nivel, lanțul de atacatori fiind oprit lângă rețeaua bulgară de sârmă ghimpată, unde atacatorii s-au oprit și s-au întărit.

În timpul nopții, în ajutorul rușilor a venit un batalion român din Reg. 7 Vânători care toată noaptea i-a ținut pe bulgari într-o stare de tensiune, ducând împotriva lor un foc intens din puști și mitraliere, capturând în ciocnirile nocturne 30 de bulgari și turci²⁹. În ziua de 24 septembrie / 6 octombrie, după o pregătire de artilerie, Div. 61 Inf. a trecut în ofensivă și, ajutați de batalionul românesc care i-a ținut toată noaptea în suspans pe bulgari, în urma unui atac au trecut de rețeaua de sârmă ghimpată și au cucerit linia tranșeelor inamice,

care au fugit în debandadă. Dar și de aceasta dată focul artileriei nu era unul eficient, coloanele ofensive au fost oprite de tirul ucigător din flancul drept a mitralierelor care nu au fost localizate și nimicite la timp. Cuprinși de panică, rușii s-au retras către pozițiile sale inițiale, în fața rețelei bulgare de sârmă ghimpată rămânând numai o subunitate românească³⁰. Așadar, în șase zile de ciocniri sângeroase obiectivul principal nu a fost realizat, loc. Enghez (General Scărișoreanu) rămânând în mâinile adversarului. Unica consolare pentru comandamentul aliat era ocuparea de către Div. 3 Cav. rusă în ziua de 21 septembrie / 4 octombrie a loc. Tatlâgeac Mare (23 August)³¹. Astfel, în cele șase zile de lupte din sectoarele din stânga și centru, Armata Dobrogei a înaintat cel mult cu 10 km.

Luptele grele au avut loc și în sectorul central, unde Div. 115 Inf. rusă avea sarcina de a demonstra activitate pentru a sustrage atenția adversarului de la locul rupturii planificate. În conformitate cu planul, în dimineața zilei de 18 septembrie / 1 octombrie, divizia a trecut în ofensivă, pe direcția loviturii principale înaintând Reg. 458 Inf. Sudja, compus din trei batalioane, 12 mitraliere și întărit cu 12 tunuri a Br. 64 Artilerie și 4 obuziere din Divizionul 4 Obuziere. Sarcina zilei pentru regiment era cucerirea înălțimilor 130 și 97 de la nord de Beșaul (Conacu). După o îndelungată pregătire de artilerie, la 14.30, regimentul, susținut de unitățile vecine, a trecut în atac și a cucerit înălțimea 137. Continuând ofensiva, către 16.00 regimentul a cucerit ambele înălțimi – 97 și 130, îndeplinind sarcina zilei, pierzând în luptă 55 de ostași uciși³². A doua zi, 19 septembrie / 2 octombrie, bulgarii au încercat să restabilească pozițiile pierdute, atacând înălțimile 97 și 130, dar au fost respinși, în mare parte datorită focului artileriei. La rândul lor, către orele 16.00, rușii au ocupat înălțimile la vest de Sofular (Credința), astfel prefigurându-se o învăluire a flancului drept al apărării bulgare, cu ieșire în spatele inamicului spre Beșaul (Conacu) și Merdevenli Punar (Movila Veche)³³. Eficiența artileriei ruse din aceste zile se explică prin observarea și corectarea focului artileriei din aerostatul românesc pus la dispoziție rușilor³⁴. În ziua de 21 septembrie / 4 octombrie, ofensiva a continuat, reg.

457 Inf. Corocian, care a înlocuit pe direcția principală de atac Reg. 458 Inf., retras în rezervă, a alungat inamicul de pe poziție înaintată, forțându-l să se retragă în fața înălțimii 100³⁵. Pentru a fructifica succesele tactice obținute și a sustrage atenția inamicului de la sectorul Beșaul (Conacu) – Sofular (Credința), Reg. 459 Inf. Miropol, situat la flancul drept al Div. 115 Inf., a primit sarcina să înainteze cu forțele unor mici subunități, demonstrând activitatea în acest sector. În vederea îndeplinirii ordinului, la 13.30, o subunitate, compusă dintr-o companie de infanterie în număr de 190 de ostași și un detașament de cercetare în număr de 120 de ostași, a atacat înălțimea 110, situată spre nord-vest de loc. Carabaci (Negrești) și în urma unui atac la baionetă, a cucerit înălțimea, capturând 13 militari bulgari, 57 de puști și 61 de grenade³⁶, iar mai târziu și înălțimea 113. Datorită particularității reliefului, bulgarii au transformat cvadrilatelul Carabaci (Negrești) – Beșaul (Conacu) – Merdevenli Punar (Movila Veche) – Cavaclar (Plopeni) într-o fortăreață naturală de netrecut. Către 24 septembrie / 7 octombrie, luptele au încetat, frontul stabilizându-se și în acest sector.

După șase zile de lupte înverșunate, operația s-a încheiat cu un rezultat practic nul, cu excepția celor câțiva kilometri câștigați, ceea ce însemna eșecul ofensivei. Luptele s-au transformat în ciocniri violente cu rezultate neesențiale, urmând tendințele războiului de poziții din Frontul Occidental. Comandamentele existente nu dispuneau de mijloace necesare capabile să străpungă pozițiile inamicului, nemaivorbind de ruperea frontului. Rezultatul direct a acțiunilor era uzarea forțelor disponibile, atât de necesare pe viitor în apărarea Dobrogei. Diviziile, în special în sectoarele de înaintare, au fost decimate, pierderile umane neputând fi completate în volum deplin. Singura consolare era păstrarea pozițiilor în timp ce în Transilvania Puterile Centrale au început operațiile de cucerire a trecătorilor din Munții Carpați. Pare surprinzător că din operație în operație erau repetate aceleași greșeli tactice. Interesantă este analiza acestor greșeli efectuată de persoana direct responsabilă de repetarea lor, comandantul Armatei din Dobrogea, generalul de infanterie Andrei Zaiocikovski. În ordinul pe Armată nr. 1423, din 28 septem-

brie / 11 octombrie, el atenționează asupra pasivității sectorului din extremitatea dreaptă a frontului, compusă din trei divizii românești sub comanda generalului Radu Radianu, care în primele cinci zile a operației, în loc să desfășoare acțiuni de cercetare de luptă pentru a fixa inamicul, iar în cea de-a șasea zi să atace demonstrativ, a procedat diametral opus, cinci zile a stat pe loc iar în cea de-a șasea zi a desfășurat cercetare prin luptă³⁷. Reproșurile lui A. Zaiocikovski sunt întemeiate, însă nu la locul lor, deoarece anume el trebuia să insiste și să ordone, în calitate de comandant a armatei, ca generalul Radu Radianu să acționeze conform planului stabilit. Criticată era și conducerea trupelor efectuată de către generalul P. Simanschi, comandantul Div. 61 Inf. Printre învinuirile admise se numărau: lipsa concentrării forțelor principale de lovitură într-un loc și aplicarea unei lovituri uniforme și dispersate; introducerea succesivă în luptă a unităților, fapt ce s-a transformat în aplicarea unor lovituri consecutive; insuficiența pregătirii de artilerie; cunoașterea insuficientă a terenului³⁸. Destul de dur este apreciată conduita și conducerea trupelor a generalului A. Hartel. Acesta este învinuit de lipsa consecutivității acțiunilor și de neputința de-a coordona activitatea unităților din subordine, care acționau de sine stătător, din capul lor. În mare parte, succesele slabe demonstrate în acest sector erau atribuite necunoașterii de către comandanți (români) a particularităților războiului de manevră, fapt ce a adus la niște pierderi neproporționale în efectiv față de rezultatul obținut. Ordinul subliniază și faptul că trupele din acest sector nu au deprinderi de a lupta în apărare, astfel încât, în caz de atac al inamicului, recurg la retragere în loc să lupte.

Locul cel mai slab, din punctul de vedere al lui A. Zaiocikovski, era artileria, care, după doi ani de război, tot nu a căpătat deprinderi de a interacționa cu infanteria, în special în ofensivă, când unitățile înaintează, iar artileria rămâne pe pozițiile sale vechi, lipsind infanteria de ajutorul său³⁹. Dacă până la acest moment logica argumentelor comandantului armatei era una impecabilă, atunci reproșurile aduse generalului P. Simanschi, artilerist de carieră, cu studii militare academice, precum că ultimul refuză se economisească și se numere

proiectile în timpul pregătirii artileriei de atac, sunt neîntemeiate, cu atât mai mult cu cât criza munițiilor de artilerie din campania anului 1915 era demult depășită. Cererea de a limita focul artileriei avea ca consecință directă neîncrederea trupelor în propriile sale forțe și stoparea elanului ofensiv cu efect negativ asupra desfășurării acțiunilor de luptă.

În perioada 28 septembrie / 11 octombrie – 6/19 octombrie, pe frontul din Dobrogea s-a instalat o relativă acalmie, adversarii pregătindu-se de lupte noi. Inițiativa în desfășurarea operațiilor de aceasta dată îi aparținea Puterilor Centrale. Comandamentul superior german planifică o operație de proporții care avea ca obiectiv scoaterea României de război. Conceptul operației strategice prevedea aplicarea a trei lovituri concentrice. Prima lovitură, administrată de Armata 1 austro-ungară, avea ca scop cucerirea trecătorilor din Carpații orientali și înaintarea rapidă către linia Siretului. Ceea de-a doua lovitură, pusă în sarcina Armatei IX-a germane, viza cucerirea trecătorilor din sud, ieșirea în Câmpia Română și joncțiunea cu armata austro-ungară, astfel ca trupele româno-ruse să fie prinse într-un sac enorm. Lovitura de grație avea să fie dată de Grupul de armate Mackensen, care, prin înaintarea în Dobrogea, avea scopul de a cucerii această regiune până la gurile Dunării și, trecând în stânga fluviului, să cadă în spatele aliaților. Toate acțiunile erau coordonate în timp și spațiu, având să înceapă practic simultan, în ziua de 6 / 19 octombrie 1916.

În ceea ce privește Dobrogea, planul elaborat de feldmareșalul A. von Mackensen prevedea executarea loviturii principale cu flancul său drept, spre Topraisar, sector apărat de două divizii românești și de aceea considerat cel mai vulnerabil pentru spargerea frontului. În realizarea acestui plan în acest sector a fost dislocată Div. 217 Inf germană și Br. Inf. Bode, susținute de o divizie de infanterie și divizie de cavalerie bulgare. Tot aici a fost concentrată toată artileria grea, de care românii și rușii la acel moment nici nu dispuneau. Restul forțelor de pe flancul stâng, de la Cobadin spre Dunăre, aveau sarcina de a exercita atacuri demonstrative, menite să distragă atenția comandamentului aliat de la lovitura principală, făcând imposibilă manevra cu unități de rezervă. Pe

lângă planului lui A. Von Mackensen, generalul St. Toșev, comandantul Armatei a 2-a bulgare, a elaborat un plan alternativ care prevedea aplicarea loviturii principale spre Cobadin și ruperea în două a liniei de apărare, însă acest plan a fost respins de feldmareșal. În total, trupele Puterilor Centrale dispuneau la data începerii operației de opt divizii de infanterie, dintre care una germană, două turce și restul bulgare, de o brigadă germană de infanterie și o divizie bulgară de cavalerie.

Aliații dispuneau în Dobrogea tot de opt divizii de infanterie, dintre care două ruse, una sârbă și restul românești, o divizie de cavalerie rusă și o brigadă de călărași. După cum putem observa, în acest teatru de operații exista, la prima vedere, o perfectă egalitate de forțe. Totuși, trebuie să ținem cont de faptul că, efectivul diviziilor românești era unul incomplet, ele fiind decimate în lupte anterioare. Situația se schimba în locul loviturii principale, unde germanii au creat o mică superioritate numerică de forțe, dar și aceasta superioritate nu era una copleșitoare. Din acest punct de vedere, par absolut nefondate afirmațiile generalului A. Zaioncikovski, care trec dintr-o lucrare în alta din istoriografia rusă, precum că Puterile Centrale au concentrat împotriva armatei comandate de dânsul 14 divizii⁴⁰.

Operația a început, cum și era planificată, în dimineața zilei de 6/19 octombrie, cu bombardamente masive ale artileriei inamice în toate sectoarele ale frontului. Acțiuni de amploare cu caracter demonstrativ au fost desfășurate împotriva Div. 115 Inf., unde inamicul a îndreptat efortul pentru cucerirea înălțimilor 119 și 113. Atacul a început la 9.30, cu ocolirea ambelor înălțimi din dreapta și stânga, tentativele respinse de focul artileriei și armamentului de infanterie. În pofida pierderilor mari în efectiv, inamicul ataca în valuri, dar epuizat de rezistență dârză, către orele 18.00 a spart lupta, oprindu-se la 300-400 de pași de înălțimea 119 și 300-800 de pași de la înălțimea 113⁴¹.

Pe direcția loviturii principale germanii au deschis foc de vijelie, trecând la atac în sectorul Topraisar-Musurat (Movilița), apărat de Siv. 19 Inf. În pofida pierderilor enorme în efectiv din cauza focului de artilerie, glorioasa divizie română luptă până la ultima posibilitate de a rezista, respingând atacurile germane.

În ajutorul ei, din rezervă, a fost trimisă Div. 3 Cav. rusă, care a întărit puterea de rezistență în acest sector⁴². Astfel, pe parcursul zilei de 6/19 octombrie, inamicul nu a reușit ruperea frontului, pozițiile fiind ferm menținute în toate sectoarele ale liniei de apărare.

Cea de-a doua zi a bătăliei, 7/20 octombrie, a început cu o pregătire de artilerie, inamicul deschizând foc ucigător în toate sectoarele de apărare, în special asupra pozițiilor apărate de Div. 19 și 9 Inf. române și Div. 115 Inf. rusă. Pe direcția loviturii principale, avansarea Div. 217 Inf. germane, precedată de focul artileriei grea asupra pozițiilor de la Topraisar, a fost respinsă de unitățile române. Unicul succes din acest sector era pătrunderea Div. Cav bulgare în loc. Tuzla.

Evenimente importante se petreceau și în sectorul secundar ai ofensivei, unde, în dimineața aceleiași zi, după o pregătire intensivă de artilerie, bulgarii au trecut la atac. Greul luptelor a căzut pe Div. 115 Inf., care apăra pozițiile de la Cobadin, la flancul său drept aflându-se Div. 61 Inf. Divizia respectivă era dispusă în linie de regimente, fără rezerve substanțiale, având în spate loc. Cobadin. Flancul drept era constituit din Reg. 459 Inf. Miropol, centrul era apărat de reg. 460 Inf. Tim și Reg. 457 Inf. Corocian, iar la flancul stâng se afla Reg. 458 Inf. Sudja. Demonstrând presiunea asupra centrului diviziei, bulgarii au atacat în mase compacte locul de joncțiune între Div. 61 Inf. și Div. 115 Inf, cât și pozițiile Reg. 460 Inf. Tim din centrul dispozitivului de apărare a diviziei, repetând pe o scară mai mică procedeul generalului A. Brusilov de spargere simultană în mai multe locuri a sistemului defensiv advers. Nerezistând atacului, reg. 244 Inf. Krasnostav de pe flancul stâng al Div. 61 Inf. a început retragerea spre Caciamac (Viișoara), dezgolind prin aceasta flancul drept al reg. 459 Inf. Miropol. Aflate pe poziții, companiile nr. 1 și 5 au fost învăluite și în urma unei ciocniri violente corp la corp, încercuite și luate prizoniere, pierzând și două mitraliere⁴³. În ajutorul reg. 459 Inf. Miropol, la orele 8.00, de pe flancul stâng a diviziei, mai puțin expus atacurilor, au fost trimise două companii din Reg. 458 Inf. Sudja, care, ajungând la destinație, au respins patru încercări ale inamicului de a pătrunde pe pozițiile defensive, pierzând 80 de ostași uciși și patru mitraliere distruse⁴⁴. Simultan,

inamicul atacă pozițiile ocupate de Reg. 460 Inf. Tim care, după o scurtă rezistență, cedează presiunii și începe retragerea, dezgolind flancul drept al reg. 457 Inf. Corocian. Atacând în valuri, bulgarii încep pătrunderea în golul creat, căzând în spate regimentului⁴⁵. Așadar. Către orele 15.00, pozițiile Div. 115 Inf. au fost sparte în mai multe locuri, unitățile primind ordin să se retragă către pozițiile de rezervă. Au fost părăsite înălțimile 119 și 113. Astfel, bulgarii au reușit să ocupe poziția defensivă principală, rușii retrăgându-se pe pozițiile de rezervă. Pierderile din această zi erau enorme. Numai Bat. 1 Inf., Reg. 458 Inf. Sudja a pierdut 573 de oameni uciși, capturați și răniți⁴⁶, iar Reg. 459 Inf. Miropol a pierdut peste 1 000 de ostași uciși, răniți și capturați⁴⁷.

După două zile de lupte nereușite de pe direcția principală de atac, feldmareșalul A. Von Mackensen ordonă ca în ziua de 8/21 octombrie să fie cucerite înălțimile la nord de drumul Techirghiol – Musurat (Movilița) – Abdullahkoy (Potârnichea). În acest scop, artileria grea germană a deschis în dimineața acelei zile foc ucigător asupra loc. Musurat (Movilița). Sub presiunea focului de artilerie, Div. 19 Inf. se retrage din localitate, iar în ajutorul ei, la 10.45, este trimis un regiment de cavalerie din cadrul Div. 3 Cav., care ocupă înălțimile 91 de lângă șoseaua de la nord-vest de loc. Abdullahkoy (Potârnichea)⁴⁸. După primirea întăririlor, Div. 19 Inf. contraatacă și recucerește teritoriul pierdut, ajungând în elanul său ofensiv până la șoseaua ce lega Topraisar de Constanța⁴⁹. Numai focul intens ai artileriei inamice a oprit înaintarea diviziei române care, la rândul ei a fost contraatacată de către infanteria bulgară, fiind nevoită să părăsească loc. Musurat (Movilița). În golul creat s-a strecurat divizia de cavalerie bulgară care ocupă loc. Techirghiol, forțând Div. 19 Inf. să se retragă spre Agigea⁵⁰. Avansarea continuă a cavaleriei bulgare a fost oprită de focul combinat ai artileriei călărețe, instalată pe pozițiile la sud de Agigea și celei de pe vasele de război rusești de pe mare⁵¹. În același timp, în ciuda presiunii exercitate de Div. 217 Inf. germană asupra pozițiilor românești de la Toprasair, acest bastion din sistemul defensiv tot nu a fost cucerit, luptele grele continuând la nord de Osmancea. Așadar, nici în ziua de 8/21 octombrie, sarcina

pusă de a zdrobi rezistența Armatei Dobrogei pe direcția loviturii principale nu a fost atinsă. Succesele mai substanțiale au fost obținute de către bulgari, care au reușit numai să împingă spre nord linia de apărare care, către orele 20.00, s-a stabilizat pe linia: litoralul Mării Negre (sud Agigea) – șoseaua Constanța-Tuzla – drumul din Hasiduluc (Cumpăna) – Topraisar – nord Osmancea.

Luptele grele aveau loc și în sectorul secundar, unde pe direcția Caciamac (Vișoara) – Cobadin atacă Div. 4 Inf. bulgară. Div. 115 Inf., decimată în luptele din zilele precedente, opune rezistență, trecând în contraatacuri furibunde, deseori în baionete, dar regimintele sale, învăluți prin flancuri, erau impuse spre retragere generală, părăsind Cobadin și întărindu-se pe linia Biulbiul Mic (Ciocârlia) – Biulbiul (Ciocârlia de Sus)⁵², descoperind flancul drept al liniei de apărare Osmancea-Topraisar. Continuând ofensiva, în ziua de 9/22 octombrie, bulgarii cuceresc Constanța, care a fost părăsită de Div. 3 Cav. Sosirea pe front a diviziilor 3 vânători și 9, 10 Siberiene de vânători nu puteau schimba situația, la 12/25 octombrie fiind pierdută Cernavodă și, la 13/26 octombrie, Hârșova. În lupte de ariergardă, Armata Dobrogei se retrăgea spre nord, ajungând în ziua de 20 octombrie / 2 noiembrie pe linia Dunăre – Făgărașul Nou – nord Aliga (Războieni) – Sarighiol – Sareiurt (Mihai Viteazul) – marea⁵³.

În urma crizei create de comandament, gen. A. Zaioncikovski a fost destituit din funcție, în locul lui fiind numit generalul de cavalerie V. Saharov, iar Armata Dobrogei era transformată în Armata Dunăreană, întărită cu forțe noi, venite din Rusia. Către 28 octombrie / 10 noiembrie, ea era compusă din diviziile 9 și 10 Siberiene de Vânători, diviziile 30, 40, 61 de Infanterie, divizia 3 Vânători, divizia sârbă de Infanterie, Divizia 3 Cavalerie, cu artileria aferentă, cât și unități de asigurare de luptă, inclusiv un detașament francez de aviație de vânătoare, în total 125 de batalioane, 3 170 de ofițeri, 79 399 de baionete, 12 075 militari din cadrul unităților de asigurare, 8 989 de cavaleriști, 467 de mitraliere, 324 de tunuri, 40 de obuziere și 35 de piese de artilerie grea⁵⁴. La refacere în Ismail se afla Div. 115 Inf., care urma să se alătore ulterior forțelor principale.

În ceea ce privește diviziile românești, ele au fost transportate peste Dunăre, alăturându-se restului armatei române în lupta pentru păstrarea trecătorilor din Carpați. Datorită acestor întăriri, rușii au reușit să oprească înaintarea Armatei a 3-a bulgare și să o împingă înapoi, astfel încât, către 19 octombrie / 11 noiembrie, linia frontului s-a stabilizat pe aliniamentul Calichioi (Capidava) – lacul Tașaul, fiind recuperată o mare parte a teritoriului pierdut anterior.

Înfrângerea trupelor aliate se datorea în mare parte faptului că generalul A. Zaioncikovski nu a sesizat particularitățile teatrului de operații din Dobrogea, care, din punct de vedere geografic, reprezenta o imensă peninsulă flancată de Dunăre și Marea Neagră. Relieful de câmpie, cât și spațiul limitat al teatrului, permitea crearea liniei de apărare continuă, pe lungimea întregului front, de la Dunăre până la mare. Pare inexplicabil cum după trei ani de război și experiența luptelor din Franța, generalul rus nu a însușit elemente noi din lecțiile războiului, rămânând în continuare captivat de concepția războiului de manevră. Profitând de apărare de tip insular, practicat în Dobrogea de ruși, inamicul se infiltra prin sectoare neapărate, învăluind flancurile deschise și răsturnând întregul sistem defensiv la nivel tactic, cu urmări ireparabile de ordin operativ. Al doilea neajuns era acela că întăririle (trei divizii) sosite din Rusia erau introduse în luptă separat, succesiv, pe unități, ceea ce diminuea efectul pozitiv al prezenței acestora, ele fiind măcinate împreună cu celelalte unități, în ajutorul cărora erau îndreptate. Mult mai rațională era crearea din aceste întăriri a unei grupări de izbire pentru a înclina balanța desfășurării evenimentelor de partea sa. Destituirea comandantului a avut loc exact din aceste considerente, generalul A. Zaioncikovski dovedindu-se inapt să rezolve problemele din fața sa. Activitatea sa ulterioară a demonstrat corectitudinea schimbării, nivelul său maxim de comandă era cel de comandant corp de armată, el fiind numit comandant C.18 A., experiența din Dobrogea reprezentând vârful carierei sale militare. Totuși, putem menționa în apărarea sa că, dacă dânsul nu excela în calități operative, atunci, în pofida greșelilor comise, a reușit să mențină Dobro-

gea în mâinile aliaților, nepermițând Puterilor Centrale să realizeze planul strategic de cucerire a regiunii și ieșirea în spatele armatei române care lupta în Transilvania și mai târziu în Câmpia Română. Cu toate neajunsurile sale, Armata Dobrogei a salvat România de dezastu, contribuind în mod esențial la victoria finală. Nu mai puțin important este și faptul că, pe tot parcursul bătăliei pentru Dobrogea, alianța româno-rusă era una leală, de adevărată camaraderie de arme. Excesele acestei colaborări țin de viitor. Evacuarea Dobrogei din decembrie 1916 nu ține de lașitatea și trădarea rușilor, ci de necesitatea stringentă de a păstra armata în condițiile în care armatele Puterilor Centrale înaintau spre Siret. În respectivele condiții, păstrarea liniei defensive din Dobrogea era nu numai nerațională, ci reprezenta o crimă față de țară și popor.

NOTE

¹ Стратегический очерк войны 1914-1918. Часть VI. Период от прорыва юго-западного фронта в мае 1916 г. до конца года. Составил А.М. Зайончковский. Москва: Высший Военный редакционный Совет, 1923, p. 68.

² Ibidem, p. 57.

³ Оськин М. В. Румынский поход 47-го Корпуса 1916 года: несогласные союзники по Антанте. În: *Новые исторические перспективы: от Балтики до Тихого Океана*. Брянск, 2016, nr. 1(2), p. 42.

⁴ Arhiva de Stat a istoriei militare din Federația Rusă (în continuare ASIMFR), Fond. 2856, inf. 2, d. 36.

⁵ Constantin Kirițescu. *Istoria războiului pentru întregirea României (1916-1919)*. Vol. I. București, 1925, p. 417.

⁶ ASIMFR, Fond. 2856, inf. 2, d. 36, f. 12.

⁷ Constantin Kirițescu. *Op. Cit.*, p. 419.

⁸ ASIMFR, Fond. 2856, inf. 2, d. 36, f. 18.

⁹ Ibidem, f. 20-21.

¹⁰ Constantin Kirițescu. *Istoria războiului pentru întregirea României (1916-1919)*. Vol. I. București, 1925, p. 475.

¹¹ ASIMFR, Fond. 3595, inf. 1, d. 147, f. 8o verso.

¹² ASIMFR, Fond. 2856, inf. 2, d. 36, f. 27.

¹³ Constantin Kirițescu. *Istoria războiului pentru întregirea României (1916-1919)*. Vol. I. București, 1925, p. 442.

¹⁴ ASIMFR, Fond. 2856, inf. 2, d. 37, f. 31 verso.

¹⁵ Ibidem, f. 32.

¹⁶ Ibidem, f. 33 verso.

¹⁷ Ibidem, f. 41.

¹⁸ ASIMFR, Fond. 3595, inf. 1, d. 147, f. 92 verso.

¹⁹ Ibidem, f. 94.

²⁰ Ibidem, f. 95.

²¹ Ibidem, f. 96 verso.

²² Ibidem, f. 96 verso.

²³ Constantin Kirițescu. *Istoria războiului pentru întregirea României (1916-1919)*. Vol. I. București, 1925, p. 465.

²⁴ Ibidem, p. 466.

²⁵ ASIMFR, Fond. 2856, inf. 2, d. 36, f. 47 verso.

²⁶ Constantin Kirițescu. *Istoria războiului pentru întregirea României (1916-1919)*. Vol. I. București, 1925, p. 468.

²⁷ ASIMFR, Fond. 2856, inf. 2, d. 36, f. 51.

²⁸ Ibidem, f. 48 verso.

²⁹ Ibidem, f. 51 verso.

³⁰ Ibidem, f. 53.

³¹ ASIMFR, Fond. 3595, inf. 1, d. 148, f. 9 verso.

³² ASIMFR, Fond. 3003, inf. 1, d. 4, f. 3 verso.

³³ Ibidem, f. 4.

³⁴ Ibidem, f. 5.

³⁵ ASIMFR, Fond. 3002, inf. 1, d. 16, f. 11 verso.

³⁶ ASIMFR, Fond. 3004, inf. 1, d. 4, f. 3 verso.

³⁷ ASIMFR, Fond. 2003, inf. 1, d. 108, f. 1.

³⁸ Ibidem, f. 1 verso.

³⁹ Ibidem, f. 2.

⁴⁰ Стратегический очерк войны 1914-1918 г. Часть VI. Период от прорыва Юго-западного фронта в мае 1916 г. до конца года. Составил А.М. Зайончковский. Москва: Высший Военный редакционный Совет, 1923, p. 113.

⁴¹ ASIMFR, Fond. 3004, inf. 1, d. 4, f. 6.

⁴² ASIMFR, Fond. 3595, inf. 1, d. 148, f. 29 verso.

⁴³ ASIMFR, Fond. 3004, inf. 1, d. 4, f. 6 verso.

⁴⁴ ASIMFR, Fond. 3003, inf. 1, d. 4, f. 5 verso.

⁴⁵ ASIMFR, Fond. 3002, inf. 1, d. 16, f. 16 verso.

⁴⁶ ASIMFR, Fond. 3003, inf. 1, d. 4, f. 6.

⁴⁷ ASIMFR, Fond. 3004, inf. 1, d. 4, f. 6 verso.

⁴⁸ ASIMFR, Fond. 3595, inf. 1, d. 148, f. 33 verso.

⁴⁹ Ibidem, f. 34 verso.

⁵⁰ Ibidem, f. 35 verso.

⁵¹ Ibidem, f. 37 verso.

⁵² ASIMFR, Fond. 3003, inf. 1, d. 4, f. 7.

⁵³ ASIMFR, Fond. 2067, inf. 1, d. 409, f. 1-1 verso.

⁵⁴ ASIMFR, Fond. 2003, inf. 1, d. 5, f. 41.

THE ROLE OF IDEOLOGY IN POLISH FOREIGN POLICY, 1918-1921

VLAD-CRISTIAN GHEORGIȚĂ *

Abstract

This article examines the sources of foreign policy decisions made by Polish leaders in the period between 1918 and 1921. Reappearing on the map of Europe after more than a century of absence, Warsaw controlled a territory devastated by war, formerly owned by three different empires, in need of a unified administration. Despite a clear incentive to aspire to a stable security environment, Poland engaged in conflicts with most of its neighbors.

Developing a case study in foreign policy analysis, this paper reveals how ideological motives prevailed in the minds of the rulers formulating Warsaw's approach to external affairs, thus involving the Second Republic in hostilities for the first three years of its existence.

Keywords: *Poland, the Second Republic, Józef Piłsudski, Ideology, Foreign Policy Analysis*

“The tragedy of Poland is that it seeks to be heroic, even in defeat”.¹ The claim belongs to George Friedman, describing Warsaw's immutable policy in the context of the Russian full-scale invasion of Ukraine. The sources of the Polish approach cannot be simply traced to the necessities of the present situation, being instead deeply rooted in the national historical experience.

In 1918, Poland reappeared on the map of Europe after more than a century of absence. The devastation in which its territories were left after the previous four years of war implied a need for peace and reconstruction, yet the political elite chose to pursue goals beyond the state's means, trying to create a Polish country resembling the 18th century Polish-Lithuanian Commonwealth. What caused this judgement?

This article aims at developing a case study in foreign policy analysis, and, while using classical research methods of history as well as ones more common in the field of international relations, it seeks to showcase in the end that ideology played a central part in the process of formulating Poland's external decisions.

To that end, I will first outline the historical context, and then using James N. Rosenau's variables for determining the sources of a state's actions I shall sketch the mechanisms in which the particular Polish national ideology, developed throughout the 1800s and appropriated by its ruling elite in 1918, came to play such a significant role after the First World War.

In a different way, this paper also displays an example of the extent to which history is

* Scientific researcher, Institute for Political Studies of Defence and Military History.

used by leaders in order to better understand the world in which they live when making different political and strategic choices.

The State of the Second Republic

Before being partitioned between Russia, Prussia and Austria, the Polish state covered a surface area of more than 700 000 km² in 1772.² Very much alive in the minds of the Polish leaders of 1919, the recreation of a similarly great polity became one main goal for Warsaw in the years to come.

From the very beginning, Poland had to deal with a series of rather daunting problems. Around three quarters of the territory of the Second Republic was profoundly affected by the war dynamics. The Great War's Eastern front, for instance, passed through this part of the continent multiple times and each army retreat meant devastation. The damage included two million demolished buildings and over 900 railway stations, as well as most of the railway lines and one fifth of the arable land, destroyed. Because of that, the great masses of people suffered from poverty and underdevelopment. Moreover, Poland was affected by the peculiarity of the last century, when the Polish lands benefited very little from the Industrial Revolution. Instead, its agricultural resources were used to feed the three ruling empires. All of this resulted in an incoherent functioning of Warsaw's economy. Then there was the fact that there were no unified laws, no single currency and generally not much capital of any kind, highlighting exactly how low the starting point for the nation-building process really was.³

The human resource was also suffering with illiteracy. A third of Poles could not read nor write, the problem being the most acute in the lands formerly Russian, where almost 60% of people were uneducated. The percentage was even higher among children. While the former German and Austrian areas were boasting a higher living standard and a certain tradition in politics and administration, in the Eastern territories these were missing. Furthermore, civil disobedience was considered a patriotic duty in those places.⁴

The Aims of Polish Foreign Policy

In spite of the need to build the state on solid grounds, the rulers of Poland decided to

pursue in 1919 an assertive policy, aimed at restoring the territory of the pre-partitioned Commonwealth, with its tragic history present in their minds. The first in a series of such initiatives came about during the disintegration process of the Austro-Hungarian Empire. At the end of 1918, Ukrainian regiments occupied the main cities of Eastern Galicia, proclaiming the Western Ukrainian People's Republic. A Polish response came immediately and, after the Polish troops managed to hold the city of Lvov, a general offensive pushed the Ukrainian soldiers across the river Zbruch, the former imperial border of Austria. The question of Eastern Galicia is important for the purpose of this paper, as the majority of the population was formed of Ukrainians, unlike in West Galicia, where mostly Poles resided. From the summer of 1919 onwards the Polish Army was controlling the area, so that the Allied powers, concerned with the Wilsonian principle of national self-determination, moved with great difficulty towards a solution of compromise in this instance. Initially, this solution came in the form of admitting a temporary Polish administration until a plebiscite deciding the fate of the province could be held.⁵

While the question of Eastern Galicia was not yet solved, in December 1919, the Allied powers proposed a demarcation line that would serve as a basis for the state's future agreed Eastern border. To the west of the "Curzon line" lay territories inhabited by a majority of Poles, where the government in Warsaw could establish a regular civil administration, whereas in the east Poland had the right to acquire new lands as a result of future treaties. The initiative ended up being ignored by the state's leadership. First of all, the Polish Army was occupying a frontline stretching from Vilnius to Minsk, just as the Bolsheviks were prevailing in the civil war. In spite of calls for peace coming from Soviet Russia, loaded with communist rhetoric and considered dishonest in Warsaw, Poland engaged in a consequential military campaign in the spring and summer of 1920.⁶

Preparing for a conflict against Soviet Russia, Poland changed its policy towards Ukraine, recognizing the state and Symon Petliura as its leader and assuming to fight together against



Marshal Józef Piłsudski
in Minsk

the Red Army. In exchange for sovereignty over Eastern Galicia, the treaty gave Ukraine control over the areas inhabited by Ukrainians that belonged to Poland in the 18th century, later annexed to Tsarist Russia. This move was risky enough, since western capitals were becoming increasingly aware of the need to deal with the winners in the Russian Civil War. Nevertheless, a general offensive towards communist occupied Kiev was launched in April 1920. Despite the initial success, the Soviet counter-attack saw the Polish troops retreat from the Ukrainian capital, as well as Minsk and Vilnius, with Warsaw on the brink of occupation.⁷ The *Miracle on the Vistula*, where Józef Piłsudski's army surrounded and outmaneuvered the Russians, turned the tide of the war for the last time. The Peace Treaty of Riga was signed in March 1921, after months of negotiations.⁸

Thus, Poland's eastern borders were agreed. Despite not being able to recreate the dreamed Polish-Lithuanian Commonwealth, Warsaw took control over important parts of Belarus, Eastern Galicia and Vilnius, which it annexed. The Second Republic reached a surface area of 388 000km² and over 27 million inhabitants, a third of which being minorities, including ethnic Germans, Ukrainians or Jews.⁹

Poland stretched over its ethnic borders, the broad strategy causing much vulnerability in the years to come. One such burden was the hostility of its neighbors, especially those

who shared the interest for the status-quo of Europe. As a consequence, only two states surrounding Poland had friendly relations with it in 1921: Latvia and Romania.

A Case Study in Foreign Policy Analysis

The difficulty of finding a suitable model for explaining the Polish foreign policy decisions in the years 1918-1921 rests in the idiosyncrasies of the country in that particular moment. The classic rational actor model, which assumes that the state acts in a well-informed manner, according to calculations of risks and benefits, fails to reveal the specific reasons why some choices were made in Warsaw, in the given interval. As I have shown, Poland was underdeveloped and its territory devastated by war. Moreover, politicians had the daunting task of unifying three different administrations. Therefore, I believe the natural course of action in this instance implied a need for internal construction, perhaps more than such an active pursuit of the state's aims in the east.¹⁰

The organizational process model, defined by Graham Allison in the *Essence of Decision*,¹¹ has similarly hardly any success, as Polish bureaucracy was not yet fully set up in the analyzed timeframe. The situation of Poland's diplomatic representation is worth mentioning on this matter. Up until the mid-1919, this task was shared between the newly created Minis-

try of Foreign Affairs and the Polish National Committee. After that, a restructuring on modern grounds took place under the command of Count Aleksander Skrzyński.¹²

On the other hand, the variables outlined by James Rosenau as sources of the decision-making mechanism, as well as the way in which he prioritizes them, may be of great use here. These five variables are distinctly classified, in accordance to the state in question. Essentially, for small, underdeveloped countries, the emphasized ones are the “individual” and the “systemic”. The former refers to the particular characteristics of the individuals involved in the decision-making process, while the latter deals with the international environment, the way in which power is distributed in the system, and generally any influence on a government’s behavior originating from abroad.¹³

I will proceed to examine in the following pages the beliefs of those few individuals shaping foreign policy, as well as the structural tendencies of the system that allowed for the Poland’s behavior.

The roots of Polish National Ideology

Who were these men then, and why did they pursue a policy of enlargement, when their state was vulnerable? People such as Ignacy Paderewski, Eustachy Sapieha, and especially Marshall Józef Piłsudski were those orientating the Polish Army eastwards, their decision being the product of a certain type of ideology, nationalist in character, shared by the Polish leaders, all of which were exposed to a romantic education in the 19th century, in a time when their lands were occupied by empires.

The source of this ideology can be found, as I have indicated, in the upbringing of the Polish elites in those exceptional circumstances, as well as their internalized sense of history. Lacking a nation-state of their own, and with the Polish-Lithuanian Union being partitioned between the Prussians, the Austrians and the Russians, the future leaders of the Second Republic grew up with the historical novels of Henrik Sienkiewicz and the romantic writings of Adam Mickiewicz, most of them set in an idyllic multinational Commonwealth, where Poles were the dominant group.¹⁴ Mickiewicz’s

Pan Tadeusz for instance, the national poem of Poland representing a panorama of Polish gentry, starts with the phrase “O Lithuania”, having its hero originating from Vilnius.¹⁵

The appropriation of ideology, as well as its integration into foreign policy, was facilitated by Józef Piłsudski’s own past. The first leader of the Second Republic was born in the Vilnius region as part of the nobility, being the product of the same type of patriotic upbringing, specific to the “borderlands” of the Polish world that had created Tadeusz Kosciuszko and even Adam Mickiewicz. With both parents involved in the January insurrection of 1863, Piłsudski was himself a revolutionary figure inside the Tsarist Empire, getting exiled for five years in Siberia. The role romantic literature, of the sort I already described, played in his development was admitted by himself, when he emphasized the works of Juliusz Słowacki in his biographical essay *Jak stałem się socjalistą*. Even more so, Józef Piłsudski was a figure with an acute sense of history. His many writings for *Robotnik* on the topic focused on post-partition Poland, highlighting the military aspects of the insurrections not only on paper but also by giving lectures. History was then bound to play a crucial role in formulating foreign policy.¹⁶

Thus, a Polish national conscience was created in a manner that was quite typical for the 1800s in Europe, in spite of the fact that the results would not occur until 1918.

How Ideology Shaped Foreign Policy

Ideology, defined as “a system of ideas and beliefs, established in any society, a system situated in the sociopolitical realm which has the role of outlining a normative and operational framework for the style of functioning of that society”¹⁷, took a particular form in the case of Polish politicians in 1918-1921, shaping their view of the world in at least two major aspects.

First of all, this conceptual framework provided these leaders with an illusion of Poland’s grandeur. One can see this from the role assigned by the rulers of the Second Republic to their country in the new international order. Poland was seen from Warsaw as the main balancer in the east against Germany, as well as the bulwark of anticommunism. Through their

actions in the east, Polish leaders wished to diminish the role of Russia, limiting its territory only to those areas inhabited by ethnic Russians. In addition, the fate of the diverse populations living in Eastern Europe, such as the Baltic peoples, the Belarusians or the Ukrainians was to be entirely cut from the former empire and instead be placed under the Polish sphere of influence.¹⁸ A bloc of states having Warsaw as the focal point, from the Baltic Sea to the Black Sea, taking the form of either a federation or a loose alliance, was the desirable plan, according to Piłsudski. Its purpose was to combat any sort of expansionism, coming from Soviet Russia or from Germany.¹⁹

The second major consequence of Polish national ideology was the paternalism with which the aforementioned people of Eastern Europe, especially the Lithuanians, were seen. All of this materialized in projects such as the *Międzymorze*, or *Intermarium*,²⁰ or the episode of the annexation of Vilnius. The latter is notably interesting, since both Lithuania and Poland had a policy aligned with that of the western Allied powers, the winners of the First World War. Born in the Baltic state's historical capital, Józef Piłsudski did not hesitate and provoked a war against its northern neighbor in order to incorporate his native land into Poland, in spite of the fact that the Allied Supreme Council²¹ had pronounced itself in favor of Lithuania in 1919. The bilateral relations between the potential allies were poisoned for the next years.

In light of Poland's inherent vulnerabilities, the question arises as to how appropriate its foreign policy direction of attempting to augment the state's territory really was. I believe the gap in our understanding might be explained by the role of ideology.

The System's Characteristics

Since nothing I have examined so far happened in a vacuum, the specific international influences over Poland's ability to conduct its external affairs need to be outlined in order to get the full picture of what the sources of the decision-making process really were.

Polish diplomatic documents paint an interesting image in this regard, revealing a certain perception of Allied inactivity. This

could have been seen as a lack of clear assumed defense commitments regarding the Central and Eastern European security area. The viewpoint in turn generated fear and uncertainty, leading the Polish leadership to seek alternative options for safeguarding its homeland defense. A memo issued by the Ministry of Foreign Affairs from April 1919 emphasizes the need for cooperation between Romania and Poland, the two countries being seen as a "dam against Bolshevik pressure", given the lack of any initiative from the western powers and the inherent danger of the spread of communist revolution.²² A letter from the same month, sent to the Polish National Committee in Paris, deplors the faulty communication between Polish, Romanian and Entente representatives on the crucial matter of a Polish-Romanian Alliance.²³

Since Great Britain was seeking to maneuver the continental affairs in its traditional balance of power logic, France was left rather alone in managing the emerging Versailles status-quo and preventing the revival of German power. While Paris was concerned about keeping Germany weak through tough punitive measures, London was worried of a possible rising of France's hegemony and its impact on the European power equilibrium. France and Poland shared similar concerns regarding the need to build a strong security belt to keep Germany and Russia divided. The need for building a strong state in the east of Germany after the loss of the Russian ally made France therefore eager to support Poland in its regional endeavors. The assistance provided by Paris during Warsaw's offensive in Ukraine in 1920 answered to such a strategic rationale.²⁴

Thus, the systemic conditions that emerged at the end of the First World War facilitated and encouraged Poland to follow its territorial agenda. The feeling of insecurity and the uncertainty regarding the willingness of the Western powers to engage in support of their eastern partners against the background of growing geopolitical threats around its borders convinced Warsaw that they need to act by themselves, either militarily (the war with the Bolshevik forces), or diplomatically (the creation of the Romanian-Polish military alliance). The fact that the major powers were too weak

or unable to act provided additional grounds for Poland to play a more confident role, free of possible constraints. In other words, Poland's leaders felt that they had an opportunity to achieve their goals with fewer risks than usual.

Conclusions

This paper has thus shown how in spite of the adverse internal conditions and strategic incentives for a more accommodating approach towards its neighbors, Poland pursued an assertive foreign policy, the decisions being shaped by the ideology and sense of history of the very few people in charge, such as Marshall Józef Piłsudski, all of this happening in a quite permissive international environment.

It is worth mentioning that the quest for territory needs to be addressed in a broader perspective that integrates strategic and security imperatives. Based on their historical experiences, Polish leaders perceived a certain degree of urgency for secured borders and strong allies in order to avoid falling victim to its revisionist neighbors. The tragedy of their past remained an important engine driving their strategic thinking. Thus, their actions can be interpreted as a pursuit for a strong Polish state, able to deal with the potential risks and challenges around its region. Poland's anxiety regarding a possible Russian-German agreement remained a critical feature of its historical mindset. The fear of an expansive Soviet Russia and that of a revival of Germany's ambitions in the east shaped the military planning in Warsaw profoundly. At the same time, the ambivalent attitudes of the Western allies increased the sense of vulnerability and gave Poland incentives to act on its own.

However, I believe that in this specific instance, the strategic rationales cannot fully explain its behavior in the years following the end of the First World War. The ideological framework remains an essential vector, useful for understanding Warsaw's agenda of actions.

More interestingly perhaps, this case study has intrinsic potential for inductive reasoning, revealing the necessary conditions to be met for ideology to play the determinant part in the decision-making process of formulating an ac-

tor's external policy, as they were for Poland in the period between 1918 and 1921.

NOTE

¹ „Analistul George Friedman: «România nu își pune speranțe nici într-un moment eroic, nici într-o intrigă vicleană. Este, poate, cea mai abilă din toată Europa de Est»”, *Știrile TVR*, URL: http://stiri.tvr.ro/analistul-georgefriedman-----romania-nu-i--i-pune-speran--e-nici-intr-un-moment-eroic--nici-intr-o-intriga-vicleana--este--poate-- cea-mai-abila-din-toata-europa-de-est---_905055.html#view, 13.06.2022.

² Krzysztof Nowak, *Integration of reborn Poland and united Romania. Similarities and differences*, in „Tyragetia”, vol. XIII [XXVIII], no. 2, 2019, p. 183.

³ Jan Karski, *The Great Powers and Poland: from Versailles to Yalta*, Lanham, Rowman & Littlefield, 2014, pp. 61-62.

⁴ Jan Karski, *The Great Powers...*, p. 62.

⁵ Jan Karski, *The Great Powers...*, p. 41.

⁶ Jerzy Lukowski, Hubert Zawadzki, *A Concise History of Poland*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, p. 225.

⁷ Jean-Baptiste Duroselle, André Kaspi, Anca Airinei, *Istoria Relațiilor internaționale 1919-1947*, vol.1, București, Editura Științelor Sociale și Politice, 2006, pp. 34-35.

⁸ Jan Karski, *The Great Powers...*, p. 55.

⁹ Jan Karski, *The Great Powers...*, p. 62.

¹⁰ For information on the rational actor model see Graham T. Allison, Philip Zelikow, *Esența Deciziei. O explicație la criza rachetelor din Cuba*, Iași, Polirom, 2010, pp. 29-77.

¹¹ More on this in Graham T. Allison, Philip Zelikow, *Esența Deciziei...*, pp. 129-169.

¹² Interestingly, the Count was the first minister-plenipotentiary to Bucharest, taking on his post after the process of reorganizing the Foreign Ministry was finished, in November 1919. More on this in Florin Anghel, *Construirea sistemului „Cordon Sanitaire”: Relații româno-polone 1919-1926*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2008, pp. 61-62.

¹³ More on Rosenau's theory of foreign policy in James N. Rosenau, *The Study of World Politics*, London, Routledge, 2005, pp. 171-199.

¹⁴ Florin Anghel, *Construirea sistemului...*, pp. 175-176.

¹⁵ Czesław Miłosz, *The history of Polish literature*, Berkeley, University of California Press, 1983, pp. 227-229.

¹⁶ More on this in Patrice M. Dabrowski, *Uses and Abuses of the Polish Past by Józef Piłsudski and Roman Dmowski*, in "The Polish Review", Vol. LVI, 2011, No. 1-2, pp. 73-110.

¹⁷ Daniel Șandru, *Ipostaze ale ideologiei in teoria politică*, Iași, Polirom, 2014, p. 20.

¹⁸ *Polish Documents on Foreign Policy 1918-1919*, no. 125, pp. 302-304. More on this in Jan Kar-ski, *The Great Powers...*, pp. 39-40.

¹⁹ Jerzy Lukowski, Hubert Zawadzki, *A Concise History...*, pp. 224-225.

²⁰ The plan conceived by Marshall Piłsudski was meant to unite the region between the Baltic Sea and the Black Sea, and its entire people, in a single polity.

²¹ The Supreme War Council, founded in 1917, later became the Council of Four, being the Allied instrument of cooperation between the winning powers of the Great War.

²² *Polish Documents on Foreign Policy 1918-1919*, nr. 137, pp. 330-332.

²³ Krzysztof Nowak, Henryk Walczak, "Jeden naród o dwóch sztandarach". *Przyemerze polsko-rumunskie (1918) 1921-1926. Dokumenty i Materiały*, Warsaw, Polskie Towarzystwo Historyczne, 2020, doc. 12, pp. 86-88.

²⁴ William R. Keylor, *The twentieth century world: An international history*, Oxford, Oxford University Press, 1996, pp. 112-113.

TAKE IONESCU ȘI BĂTĂLIA DIPLOMATICĂ PENTRU BANAT. PROIECTE, ACȚIUNI, PERCEPȚII (1919-1920)

ALIN SPÂNU *

Abstract

At the end of the First World War, the winners and losers sat down at the negotiating table. The winners, in turn, were divided into two categories: the great powers, with global interests, and smaller allies, with regional interests. Establishing the border between Romania and Serbia represented a tough, unpleasant and sad diplomatic war. Take Ionescu took the personal initiative to propose to Serbia the division of the Banat, which led to internal and external dissensions. Prime Minister Brătianu fought for the complete appropriation of the Banat, and the Great Powers speculated on the misunderstandings between the Romanians. The border definitively established in 1924 has remained unchanged ever since. It is hard to say whether it was a good decision, a political one, a calculated one or simply a rushed one.

Keywords: Banat, Take Ionescu, Ion I. C. Brătianu, Serbia

La finalul Primului Război Mondial, ca la orice final de conflict, învingătorii și învinșii s-au așezat la masa tratatelor. Învingătorii, la rândul lor, au fost împărțiți în două categorii: marile puteri, cu interese globale, și aliații mai mici, cu interese regionale. Deși existau unele tratate, mai mult sau mai puțin publice, semnate în perioada conflictului, acestea nu au mai fost luate în calcul. Motivul principal s-a datorat SUA, care au anunțat că nu recunosc nici o convenție sau tratat de pace semnat între aliați sau între aliați și inamici în perioada 1914-1918. Un alt motiv era interesul marilor puteri europene (Anglia, Franța, Italia) care, pe de o parte, promisese

multor state, iar pe de altă parte, încercau să-și promoveze propriile interese economice statelor mici, fie ele foste aliate sau inamice.

Tratatele de pace, așa cum au fost elaborate și mai puțin negociate, reflectă acest lucru, în pofida nemulțumirilor create foștilor aliați¹. Dacă alipirea Basarabiei (27 ianuarie 1918), Bucovinei (28 noiembrie 1918) și Transilvaniei (1 Decembrie 1918) la România nu au creat probleme deosebite, stabilirea graniței româno-sârbe a reprezentat un război diplomatic dur, neplăcut și trist².

De la finalul anului 1918 la București se alcătuieste delegația care să reprezinte țara la Conferința de Pace. La plecarea spre Paris

* Facultatea de Istorie, Universitatea din București.

(ianuarie 1919), premierul Ion I. C. Brătianu îi spune lui I. G. Duca, între altele: „Să știți că voi lupta la Paris pentru aplicarea integrală a tratatului. Sunt aproape sigur că Aliații nu-mi vor da tot Banatul, dar puțin îmi pasă, nu mă duc acolo pentru succese vremelnice, vreau, oricare ar fi hotărârile de azi, să mențin pentru viitor neștirbită, măcar pe cale de solemnă protestare, integralitatea drepturilor noastre etnice. Ceea ce a făcut tata cu Basarabia la Berlin, voi face eu acum la Paris, cu revendicările noastre spre apus. Chiar dacă țara nu mă va înțelege și nu mă va aproba azi, am credința că odată va da dreptate atitudinii mele”³. În capitala Franței, la 31 ianuarie 1919, are loc o primă discuție despre Banat, în care partea română este reprezentată de Brătianu (dar singurul vorbitor) și Nicolae Mișu, sârbii de premier (Nikola Pašić), ministrul de externe (Ante Trumbić) și ministrul plenipotențiar în Franța (M. R. Vesnić), care sunt ascultați de liderii decizionali ai Conferinței⁴. Aceștia, se pare, aveau deja stabilit verdictul în caz. Un verdict bazat, din păcate, pe lipsa de unitate a românilor. Take Ionescu⁵, fost partener de guvernare cu liberalii și vicepremier (noiembrie 1916 – ianuarie 1918), a luat o inițiativă personală și a propus guvernului sârb o divizare a Banatului între cele două state. Practic, Ionescu a încercat să promoveze o înțelegere bilaterală care să elimine ingerințele marilor puteri. Deși nu avea nici o calitate oficială, punctul său de vedere a fost agreat de sârbi, care l-au susținut la Paris. De altfel, acolo unde ar fi trebuit să fie unitatea cea mai strânsă, Brătianu și Ionescu nu au avut nici o discuție despre susținerea cauzei naționale și nu s-au întâlnit decât întâmplător, făcând schimb de... saluturi și cărți de vizită. În consecință, „era clar că și Aliații și sârbii se vor opune mereu de acum pretențiilor lui Brătianu, concesiunile consimțite de compatriotul lui Take Ionescu și că așa fiind, dacă ar fi fost sortiți serioși de reușită în chestiunea Banatului, certurile noastre intestinale le-ar fi compromis cu desăvârșire”⁶. Rezultatul era, deja, din nefericire previzibil. Astfel, în chestiunea Banatului, obținerea integralității acesteia „după atitudinea și înțelegerile lui Take Ionescu, după simpatiile speciale de care sârbii se bucurau, după intrigile lui Berthelot privitoare la pacea noastră separată – era virtual pierdută”⁷.



Take Ionescu

După ce agresivitatea sârbilor la adresa românilor bănățeni devine din ce în ce mai acută, presa centrală și locală află situația reală, erupe și începe să se ocupe serios de problema Banatului. La 7 februarie 1919, ziarul „Izbânda” a inserat o știre – „Chestia Torontalului” – bazată pe un memoriu al lui Take Ionescu înmănat premierului sârb, Nikola Pašić⁸. Întrebat despre memoriu, ministrul plenipotențiar sârb la București, Pavel Marincović, a răspuns negativ: „Sunt în stare să afirm că în tot acest timp dl. Pašić n-a primit nici un memoriu din partea dlui Take Ionescu în nici o chestie, deci nici în chestia Banatului”⁹. La jumătatea lunii februarie 1919, „Viitorul”, organul de presă al Partidului Național Liberal, implicit al guvernului, anunță cu litere de-o șchioapă: „Dl. Politis¹⁰ confirmă cedarea Torontalului!” Politis era ministrul de externe al Greciei și, într-un interviu, a confirmat că punctul de vedere al lui Take Ionescu era „cedarea Torontalului

sârbilor în folosul unei prietenii durabile pe viitor”¹¹. A mai adăugat că, deși în România părerea lui Take Ionescu nu este agreată, acordul bilateral trebuie încheiat „deoarece dezacordul dintre România și Serbia nu poate folosi decât ungarilor și bulgarilor”¹². Tot cu o preluare vine și „Universul” din 18 februarie 1919, care traduce un articol din „Il Tempo” (Italia), cu titlul „Banatul este românesc”: „Pretențiile sârbilor asupra Banatului – ca și, de altfel, în celelalte chestiuni care ne privesc de aproape – se bazează pe calculele exagerate și nu pot rezista nici chiar criticilor celor mai binevoitoare și mai nepărtinitoare. Banatul este teritoriul românesc, care nu se poate dezlipi de soarta Transilvaniei pentru motive istorice, geografice și economice. Ar fi bine ca sârbii să fie mai moderați în chestia Banatului, ținând seamă de cererile românilor și să nu uite că sunt 400 000 români în Valea Timocului, pe când în teritoriile României numai 280 000 sârbi. Sârbii să nu-și facă iluzii că vor găsi peste tot urechi binevoitoare care să le favorizeze aspirațiile lor exagerate”¹³. „Românimea” publică, la 19 februarie 1919, un articol elvețian: „Journal de Genève și românii din Valea Timocului”. De data aceasta, autorul elvețian laudă libertatea de care se bucură românii din Valea Timocului, ceea ce ar fi „de bun augur pentru românii din Banat, care ar putea fi cedat sârbilor”¹⁴. După ce afirmațiile neadevărate sunt înfierate, finalul din „Românimea” este sublim: „Dar de ce nu se publică în ziarele străine nici un articol în care să se arate că cei 400 000 români din Valea Timocului formează o continuitate a celor din regat, având aceeași limbă, aceleași obiceiuri, aceeași biserică și că locuiesc într-o masă compactă pe o întindere bine determinată de 1.200 kmp. Ar trebui să se răspundă cum merită acestui anonim publicist care își bate joc de suferințele și drepturile oamenilor”¹⁵.

O critică aparține cotidianului „Adevărul” (21 februarie 1919) și este adresată premierului Ion I. C. Brătianu pentru tactica de a-l dezavua „prin agenții d-sale”¹⁶ pe Take Ionescu care, în străinătate, unde a discutat problema Banatului, nu a avut un rol oficial sau mandat de la executiv. Ziarul de stânga considera că, dacă Take Ionescu ar fi avut o însărcinare oficială, „ar fi putut, cu certitudine, dobândi o soluție

mai favorabilă în chestia Banatului printr-un perfect și amical acord cu Serbia”¹⁷. „Ce e cu Torontalul? Ultimele 4 ipoteze și soluții”, titrează „România” la 26 februarie 1919. Cele patru ipoteze erau: 1) Torontalul să revină României în totalitate, „cum se și cuvine după toate drepturile”¹⁸; 2) să se împartă regiunea între români și sârbi; 3) să se împartă regiunea între români, sârbi și unguri (românii nord-estul, ungurii nord-vestul, iar sârbii sudul); 4) o autonomie completă a Torontalului și Timocului, „sugerată de amicii sârbilor și ai ungarilor”¹⁹. Evoluția tratativelor de la Paris, în comisia condusă de André Tardieu pentru delimitarea frontierelor, se părea că înclină în favoarea pretențiilor sârbe. Lucrurile s-au modificat în favoarea Bucureștiului după sosirea reginei Maria la Paris și discuțiile purtate de aceasta cu unii din împărțitorii dreptății. Totuși, persista „enervarea surdă”²⁰ pe baza zvonului că Torontalul va fi parcelat cu vecinii.

În ultima zi a lunii februarie 1919 două publicații s-au aplecat asupra spinoasei probleme. „Românimea”, cu „Românii din Valea Timocului”, prezintă datele conținute în broșura avocatului N. I. Popilian, „Date asupra românilor din Serbia și Peninsula Balcanică (observații și note din timpul captivității)”. Această broșură era o conferință susținută la 9 februarie 1919 la Cercul de studii al Partidului Conservator-Democrat (condus de Take Ionescu) din Dolj, însă autorul a abordat problema încă de la finalul secolului al XIX-lea²¹. Articolul a preluat capitolul despre „adevăratul Cadrilater românesc”²², care trebuia revendicat și care se întindea între Negotin – Niș – Pirot – Vidin, cu extindere până la Valea Moraviei, deoarece avea o populație curat românească de 400 000 de locuitori. Acești români erau supuși la tot felul de vexațiuni de sârbi și bulgari, cu scopul de a fi forțați să se slavizeze sau să plece unde or vedea cu ochii.

Discuțiile de la Paris nu erau deloc line, unde fiecare parte înainta memorii peste memorii, apeluri și plângeri în susținerea cauzei proprii. La 3 martie 1919, Brătianu prezintă abuzurile foștilor aliați și constată că „ocupația iugoslavă din Banat tinde să ia un caracter de ostilitate în contra elementului român”²³. Sârbii contraatacă, neagă și își justifică acțiunile

prin faptul că românii sunt cei care generează „idei anarhiste și socialiste”²⁴. În dezbaterile din Comisia pentru delimitarea frontierelor Italia a propus ca România să primească doar județul Caraș-Severin, SUA a fost de acord, dar a plusat ca nordul Banatului și Timișoara să revină Ungariei, în timp ce Anglia s-a arătat favorabilă României (primea Banatul cu Biserica-Albă, Vârșeț și Alibunar). Planul britanic a primit, însă încăpățănarea lui Brătianu și presiunile sârbe au dus la anularea sa. Franța reia proiectul britanic, dar propune ca Vârșețul și Biserica-Albă să revină Serbiei, iar toți ceilalți sunt de acord (13 martie 1919).

În luna aprilie 1919 regina Maria efectuează o vizită oficială la Belgrad, însă cu toate calitățile personale și eforturile diplomatice, mai ales la întâlnirile cu regentul Alexandru, dezacordurile nu au putut fi aplanate. O altă vizită la Belgrad (iulie 1919) aparține premierului Brătianu, care are discuții cu același lider sârb, însă detensionarea se lasă așteptată. De altfel, la 21 iunie 1919, Consiliul Suprem Aliat a aprobat delimitarea graniței comune potrivit recomandărilor Comisiei de specialitate din 13 martie 1919.

Spre finalul lunii iulie 1919, „Îndreptarea” preia articolul lui Robert de Flers (fost diplomat francez la București în perioada Primului Război Mondial) apărut în „Figaro” și intitulat „Banatul nu poate fi împărțit”. Ca și alte articole din presa franceză și acesta promovează o alianță româno-sârbă, care să se opună unei viitoare expansiuni germane în Orient. În același timp, scindarea arbitrară a Banatului a produs „un focar de dezbinări”²⁵ și a fracturat interdependența economică regională atât de necesară. În privința principiului naționalităților, dacă în Toronto se mediatiza că erau 250 000 de sârbi, atunci trebuia luat în considerare că în Valea Timocului trăiau 300 000 de români, așa că de Flers încheie pe un ton pesimist: „Mi-e teamă, însă, că soldații sârbi și români pe care i-am văzut ieri luptând, cot la cot, în Dobrogea contra eternului lor inamic, bulgarul, mâine să nu se găsească față în față la luptă fratricidă”²⁶.

Presa nu scapă subiectul din atenție și, la 6 octombrie 1919, „Viitorul” tipărește „Chestiunea Banatului”, care preia din „Deutsche Nacht” (Germania) interviul acordat de dr. Etienne Frecot, șeful delegației șvabe din

Banat la Paris. Frecot a afirmat că decizia de împărțire a Banatului a fost susținută de o mare putere „căreia România n-a voit să-i sacrifice independența sa economică”²⁷. În opinia sa, dacă se aplica principiul etnografic, atunci regiunea trebuia încorporată integral la România. Frecot a mulțumit delegației române, în special lui Alexandru Vaida-Voevod și Nicolae Mișu, care au permis șvabilor să se manifeste liber și le-au pus la dispoziție expertiza lor pentru discuțiile cu reprezentanții marilor puteri. În privința deciziei finale, în pofida dorinței de integritate a regiunii, a agreeat o parcelare. „Aceasta este cu atât mai probabil cu cât sârbii au cel mai mare interes să ajungă la o înțelegere cu România”²⁸, a încheiat liderul șvab.

Anul 1920 a adus o reducere a tensiunilor, implicit a materialelor informative sau de presă. Totuși, situația din zonă a rămas în atenție, mai ales despre cum se comportau majoritarii sârbi cu minoritarii români. În context, activitatea lui Take Ionescu era criticată, el fiind văzut ca principalul promotor român al împărțirii Banatului.

Ziarul „Înfrățirea” semnalează la 6 octombrie 1920 „Situația din Banatul de Sud-Vest. Un strigăt de alarmă. Bogăție inutilă. Regimul de sârbizare. Restricții distructive. Dl. Take Ionescu și sârbii”. Prima constatare era că scindarea regiunii duce, inevitabil, la un declin economic, implicit la ruina locuitorilor. Toronto este bogat, dar românii și șvabii în următorii 5-6 ani vor simți „o secătuire asemenea veștejirii unei ramuri tăiate de la trunchiul ei”²⁹. Din totalul de 30.000 de vagoane de grâu cât a produs țara, Serbia Veche a dat 12.000, Croația 10.000, iar Banatul 8.000, deși este „de atâtea ori mai mic și mai puțin populat”³⁰. Noua administrație sârbă „izbește”³¹ mai mult în români decât în șvabi sau unguri: românii nu au voie să organizeze întruniri, nici măcar ale comitetelor parohiale; în școli „toate impriimatele”³² sunt în limba sârbă, în timp ce șvabii și ungurii au manualele lor; se putea preda în limba română, dar nu se permitea aducerea de manuale din România, nici tipărirea pe plan local, astfel că învățământul în limba maternă devenea o imposibilitate; portul armelor era permis tuturor, mai puțin românilor. Pentru a arăta pe plan extern că în Toronto nu există

o minoritate românească semnificativă, autoritățile tipăreau afișe și ordonanțe în toate limbile, mai puțin cea română. Nu era permisă nici apariția unei prese în limba română, iar ziarele din România era drastic cenzurate. Lipsuri erau și în bisericile românești, care ținuseră de episcopia de Caransebeș, dar care nu au fost preluate de nici o eparhie sârbă, așa că nu aveau nici un sprijin pentru necesități de orice fel. Prin noua lege electorală sârbă drept de vot aveau numai slavii, astfel că Banatul avea în Parlament doar reprezentanți sârbi. Take Ionescu era bine văzut la Belgrad, însă a prilejuit „dureroase comentarii din partea românilor din acest colț al Banatului”³³. De altfel, presa sârbă susținea formarea unui guvern Take Ionescu și lansa tot soiul de acuze și amenințări în cazul venirii la putere a liberalilor conduși de Ion I. C. Brătianu.

La finalul anului 1920 Serviciul Special de Siguranță Timișoara a prezentat situația din aria sa de responsabilitate. Scindarea Banatului nu era încă digerată, așa că, la 16 decembrie 1920, la Timișoara a avut loc o adunare de protest a șvabilor din regiune, care au solicitat ca guvernul să renegocieze situația Banatului, deoarece „nu se poate hotărâ ce este acum fixat”³⁴. La rândul lor, românii, adunați în sala de ședințe a Prefecturii, au continuat „glasul de protestare”³⁵ început în orașele și comunele din zonă. Aceștia afirmau că „nu se vor liniști până nu se va îndeplini jurământul de la Alba-Iulia”³⁶ și toți cei care nu vor simți la fel sunt considerați trădători de neam și țară. Vinovatul principal de situația creată era considerat Take Ionescu, care „a adus această nefericire pe capul bănațenilor”³⁷. Adunarea s-a încheiat „cu protestări și amenințări”³⁸, dar fără incidente. Întrunirile din decembrie 1920 au avut un „răspuns” din partea Serbiei, care a întărit granița și a luat măsuri de represalii: arestarea studenților români care au mers de sărbători la familiile din Torontal, li s-au scos însemnele cu coroana regală și tricolorul românesc; arestările din Petrovaselo s-au efectuat „după indicațiile comerciantului Baia Jovanovici din Timișoara”³⁹. Încet, dar sigur, lucrurile s-au calmat, au revenit la normal, dar fiecare parte a rămas cu impresia că merita și putea obține mai mult.

Despre cum a negociat România pentru Banat, uneori cu patimă, alteori inconsecvent, a arătat unul dintre cei implicați în acțiunile diplomatice la finalul Primului Război Mondial, Vasile Stoica⁴⁰. Acesta, un diplomat rasat dublat de un excelent analist, s-a dovedit un observator corect când a afirmat la modul general: „Câtă vreme lumea nu e împăcată cu o anumită situație ce i s-a creat și o crede nedreaptă și câtă vreme ea se bizuie s-o schimbe conform aspirațiilor sale justificate, problema nu e rezolvată și e încă izvor de agitație și poate chiar de dușmănie”⁴¹. Stoica îl citează pe premierul Alexandru Vaida-Voevod (decembrie 1919 – martie 1920), care, după delimitarea definitivă a frontierei cu Serbia, a declarat că aceasta este „o rană deschisă pentru a cărei vindecare va trebui mult tact și conciliere atât din partea noastră, cât și din partea sârbilor, și mai va trebui puterea alinătoare a vremii”⁴². De la început idealul României a fost obținerea Banatului integral, așa că, la Paris, a fost menționat tratatul de alianță cu Antanta (1916), dar și hotărârea Adunării de la Alba-Iulia (1 Decembrie 1918). Prima sincopă a apărut după intrarea SUA în război (aprilie 1917), care a anunțat că refuză să recunoască tratatele încheiate de combatanți până atunci și a promovat principiul autodeterminării ca bază de discuții postbelice.

La finalul anului 1919, premier devine Alexandru Vaida-Voevod, care începe să acționeze pentru remedierea relațiilor cu Consiliul Suprem Aliat după ce Brătianu s-a retras unilateral de la tratative. Pentru Banat merge la Paris și Londra, unde susține o rectificare a frontierei în funcție de realitățile din teren. Situația devine favorabilă și se pun bazele unei comisii care să reglementeze disputa. Din nefericire, guvernul Vaida-Voevod a fost demis (martie 1920), iar tratativele suspendate. În noul cabinet, condus de generalul Alexandru Averescu, portofoliul externelor a fost deținut, inițial, de Duiliu Zamfirescu, apoi de Take Ionescu (din iunie 1920), însă timpul pierdut a fost folosit de sârbi ca să zădărnicească inițiativele române. Tratatul frontierei comune a fost stabilit la Sèvres (10 august 1920), iar Take Ionescu „s-a văzut nevoit să-l semneze și el”⁴³, la 28 octombrie 1920. Dar, în momentul următor semnării, s-a gândit la o rectificare pe baza unui schimb

de comune din zona de graniță. Acțiunea a început în primăvara anului 1921 și s-a materializat după încheierea alianței politico-militare cu Serbia (iunie 1921). În ianuarie 1922 tratativele au stabilit ca frontiera să fie stabilită de bilateral, fără alte intervenții externe și au finalizat prima etapă: noi cedam Gaiul Mare, Șurianul și Crivobara, însă primeam Ciortea, Beba Veche și Pusta-Kerestur („un pas mai aproape de gurile Mureșului”⁴⁴). În etapa a doua era vorba să schimbăm Pardani și Mодоș cu Jimbolia, dar discuția trena, căci Ionescu ar fi preferat să primească localități din jurul Vârșetului (Marcovăț, Sălcița, Voivodinț, Coștei). Și acest guvern, condus acum de Take Ionescu, este dărâmat, iar noul executiv este condus de liberalul Ion I. C. Brătianu, cu Ion G. Duca la Externe, care „e luat de valurile politicii interne”⁴⁵. Mai trece un și jumătate până când ceea ce obținuse Take Ionescu se transpune în practică. Abia când generalul Meunier a venit în fruntea unei delegații aliate să traseze granițele româno-ungară și româno-sârbă, guvernul liberal a reacționat. Dar, deși exista bunăvoința delegației, nu s-a solicitat o analiză asupra frontierei, care să o rectifice unde ar fi fost necesar. Partea română a admis „pe toată linia punctul de vedere sârbesc”⁴⁶, a cedat insula Ogredina, comunele Mодоș și Pardani și o parte din dealul Varadia; a primit, în schimb, insula Moldova Nouă, comunele Jimbolia și Samul. „Spiritul de conciliație al dlui Duca a mers așa de departe, încât nici n-a mai pus în discuție chestiunea comunelor românești de lângă frontieră”⁴⁷, a scris cu amărăciune Stoica. Toate modificările au fost înscrise în Protocolul Ninčić – Duca, pe care Parlamentul român l-a ratificat la 27 decembrie 1923, iar la Belgrad (6 iunie 1924) a avut loc schimbul de ratificări a documentului.

Dar noua realitate a frontierei a devenit „o adevărată pacoste”⁴⁸, atât economică, dar și pentru siguranța internă. În primul caz nu exista comunicația feroviară directă a marilor orașe de la granița de vest, nici cea de pe canalele bănațene cu Dunărea. Securitatea putea fi relativă, mai ales în cazul erupției unor nemulțumiri bănațene față de soarta conaționalilor din Serbia. Chiar și relațiile bilaterale vor fi marcate de acest subiect, considerat „un pumnal în trupul nostru”⁴⁹, care nu

se întrevădeau a fi cordiale. Soluția lui Stoica era un tratament „de largă libertate”⁵⁰ pentru românii minoritari, exploatarea în comun a canalelor navigabile din Banat și a liniei ferate Timișoara-Baziaș, precum și un condominiu pentru regiunea din jurul Vârșetului. Stoica se evidențiază și ca filozof atunci când își încheie analiza: „Vremea aduce întotdeauna înțelepciune. Însă și noi și iugoslavii avem tot interesul ca înțelepciunea aceasta să nu zăbovească prea mult pe drum”⁵¹.

Granița a rămas de atunci și până astăzi la fel. E greu de spus dacă a fost o decizie bună, una politică, una sub presiune, una calculată sau, dimpotrivă, prăjită. În afară de stabilirea frontierei nu s-au luat măsuri de protecție a etnicilor rămași de cealaltă parte a frontierei. Nu era cazul, nu era la modă sau protecția nu era importantă decât pentru unii minoritari. Aceasta a fost realitatea văzută de serviciile de informații și mass-media române, care au oscilat între date reale, acțiuni practice și impresii sentimentale. Vasile Stoica a analizat evoluția situației la jumătatea anilor '20 ca unul care, uneori, a fost implicat direct, iar alteori a observat cu ochi de expert, cum ambițiile politice interne au prevalat în fața unor imperative naționale.

Take Ionescu a fost unul din personajele principale ale politicii autohtone în primele două decenii ale secolului XX. Ministru în guverne conservatoare, președintele propriului partid (din 1908), partener de guvernare cu liberalii în Războiul de Întregire (1916-1918), avea toate șansele să aspire la mai mult. Poate că trimiterea sa la Belgrad cu o însărcinare oarecare ar fi mărit șansele de reușită în negocierile bilaterale cu sârbii. De asemenea, includerea sa în delegația română la Conferința de Pace de la Paris ar fi adus un plus de valoare și experiență, însă Brătianu l-a eliminat din start. Dorința de a fi premier a fost speculată de același Brătianu, care l-a lăsat să creadă că ar putea governa mai mult. După o lună cabinetul Take Ionescu a fost demis, iar el a plecat cu tânăra soție în Italia. O toxiinfecție alimentară de la consumarea unor stridii stricate a dus la decesul său. Dacă ar fi trăit, cu siguranță că Take Ionescu ar fi rămas în politică, întrucât avea calitățile de a se adapta și a supraviețui. Cine știe, poate și-ar fi scris și memoriile, caz

în care am fi aflat, cu siguranță, mai multe amănunte din culisele guvernării 1916-1918 și a negocierilor diplomatice din perioada 1919-1920.

NOTE

¹ Pentru mai multe detalii, a se consulta: Ion Calafeteanu, Gheorghe Sbârna, *Tratatele de Pace ale României 1919-1920*, Editura Muzeul Literaturii Române, București, 2017; Dumitru Preda, Ioan Chiper, Alexandru Ghișa, *România la Conferința de Pace de la Paris 1919-1920. Documente diplomatice*, vol. 1, Editura Semne, București, 2019.

² Un studiu de caz pe acest subiect: Bogdan Catană, *România, Serbia și diferendul privind împărțirea Banatului (1914-1920)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2021.

³ I. G. Duca, *Memorii vol. IV Războiul partea a II-a (1917-1919)*, ediție și indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1994, p. 190-191.

⁴ Un studiu de caz pe acest subiect: Ionela Moscovici, *Preliminariile unei scindări dinainte anunțate – chestiunea Banatului în fața Consiliului Suprem (31 ianuarie 1919)*, în „Banatica” 27, 2017, p. 609-621, disponibil la adresa: <http://banatica.ro/media/b27/609-622.pdf> (9 aprilie 2020).

⁵ Take Ionescu (n. 13 octombrie 1858, Ploiești – d. 22 iunie 1922, Roma) a intrat în politică alături de Partidul Național Liberal/PNL (1883-1885), apoi a aderat la Partidul Conservator (1891-1908), perioadă în care a fost ministru Cultelor și Instrucțiunii (1891-1895) și ministru de Finanțe (1904-1907). Din 1908 a înființat Partidul Conservator Democrat, cu care a participat la guvernarea conservatoare din 1912-1913, în care a deținut Ministerul de Interne. A fuzionat cu Partidul Conservator Naționalist (octombrie 1916), condus de Nicolae Filipescu și a participat la guvernare, alături de PNL, până la începutul anului 1918, în care a fost ministru fără portofoliu și vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. Din 19 octombrie 1919, mișcarea s-a denumit Partidul Democrat Unionist, adoptând un program progresist. La alegerile din 1919 s-a abținut, dar în cele din 1920 a obținut 18 mandate parlamentare. Pentru mai multe detalii: Romulus Seișanu, *Take Ionescu – Viața și opera sa*, Editura Universul, București, 1930; Constantin Xenii, *Take Ionescu – 1858-1922*, Editura Universul, București, 1932; Anastasie Iordache, *Take Ionescu*, Editura Universal Dalsi, București, 2008; *Take Ionescu, Amintiri - Discursuri pentru România*, ediție de Nicolae Șerban Tanașoca, Editura Fundației PRO, București, 2005; idem, *Correspondența cu Adina: 1917-1921*,

Editura Ardealul, Târgu-Mureș, 2010; Șerban Liviu Pavelescu, Ruxandra Motoi, Take Ionescu Viziune și destin/Vision and destiny (1922-2022), Editura Militară, București, 2022.

⁶ I. G. Duca, *Memorii vol. IV...*, op. cit., p. 223.

⁷ *Ibidem*, p. 220.

⁸ Nikola Pašić (n. 1845 – d. 1926) a fost primar al Belgradului (1890-1891 și 1897), prim-ministru al Serbiei (1891-1892, 1904-1905, 1906-1908, 1909-1911 și 1912-1918) și al Regatului sârbo-croato-sloven (1918, 1921-1924 și 1924-1926).

⁹ ANIC, fond DGP, dosar 8/1919, f. 18.

¹⁰ Nikolaus Politis (n. 1872 – d. 1942) diplomat grec, delegat la Conferința de la Londra (1912-1913), director general în Ministerul de Externe (1914), ministru de externe (iunie 1917 – noiembrie 1920), delegat la Liga Națiunilor și ministru plenipotențiar în Franța (1935).

¹¹ ANIC, fond DGP, dosar 8/1919, f. 31.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, f. 34.

¹⁴ *Ibidem*, f. 37.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, f. 46.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, f. 54.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Pentru mai multe detalii, a se consulta: N. I. Popilian, *Românii din Peninsula Balcanică*, București, 1885.

²² ANIC, fond DGP, dosar 8/1919, f. 56.

²³ Vasile Râmneanțu, *Istoria relațiilor româno-iugoslave în perioada interbelică*, Editura Mirton, Timișoara, 2007, p. 13.

²⁴ *Ibidem*, p. 14.

²⁵ ANIC, fond DGP, dosar 8/1919, f. 210.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, f. 302.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ ANIC, fond DGP, dosar 9/1919, f. 110.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, f. 112.

³⁴ *Ibidem*, f. 128.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, f. 129.

⁴⁰ Vasile Stoica (n. 1 ianuarie 1889, Avrig – m. 27 iulie 1959, închisoarea Jilava) diplomat și scriitor român; ministru plenipotențiar al României la Tirana (1930-1932), Sofia (1932-1936), Riga (1936-1939) și

Ankara (1939-1940); subsecretar de stat la Ministerul Propagandei Naționale (4 martie 1940 – 14 septembrie 1940), șeful Biroului Păcii din Ministerul de Externe (1942-1944), ministru plenipotențiar la Amsterdam și Bruxelles (1946-1947). Arestat de regimul comunist din 1948 până în 1955; rearestat în 1958 și condamnat la 10 ani închisoare pentru „atitudine dușmănoasă față de țară”. Este autorul unor studii extrem de pertinente privind politica externă a României, situația românilor din afara granițelor, situația minorităților din România ș.a. Pentru mai multe detalii despre viața și activitatea sa: Ioan Opriș, Vasile Stoica în serviciul României, Editura Oscar Print, București, 2008 (ediția a II-a, 2018); Cristian Vornicu, Un diplomat român în lumea balcanică. Vasile Stoica 1930 – 1940, Editura Niculescu, București, 2016; Emilian M. Dobrescu

(coord.), Personalitatea lui Vasile Stoica, Editura Sigma Educațional, București, 2019; Robert Stănciugel, O Dobroge, o Dunăre și două conferințe de pace – Documente – Ambasador Vasile Stoica –, Editura Etnologică, București, 2019.

⁴¹ ANIC, fond Nicolae Titulescu, dosar 129, f. 29.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem, f. 36.

⁴⁴ Ibidem, f. 37.

⁴⁵ Ibidem, f. 38.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem, f. 39.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem, f. 40.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

DIPLOMAȚIE ȘI RĂZBOI. REVIZIONIS- MUL MAGHIAR ÎN DIALOGUL BILATERAL BUCUREȘTI-VATICAN

ELENA CRISTINA BRĂGEA *

Abstract

In the interwar period, the Hungarian revisionist actions determined the Romanian state to direct itself towards actors who could serve as weighting factors in order to maintain the status quo. The Holy See was considered one of the most relevant actors, having the necessary tools for intervention both inside the Romanian state, through the clergy and Catholic hierarchs of the Latin rite, mostly of Hungarian ethnicity, and externally, through the mediation offered by pontifical diplomats and Catholic hierarchs to the Hungarian government. This study proposes an analysis of the manner in which Romanian diplomacy articulates its strategy of swaying the Roman Curia in order to determine, on the one hand, a mediation at the political and diplomatic level with the Budapest government, and on the other hand, a weighting of the revisionist tendencies manifested by the Hungarian Catholic population within the Romanian state.

Keywords: revisionism, Holy See, Diktat, Roman Curia, borders, Miklós Horthy, Nicolae Petrescu-Comnen

Preliminarii

În fața evoluției mișcărilor revizioniste manifestate de mai multe state europene față de dispozițiile sistemului de la Versailles, unele dintre acestea în imediata sa vecinătate, guvernul de la București a tratat cu prudență potențialele amenințări la adresa integrității teritoriului său. Slăbiciunile structurale ale noului sistem internațional, care nu s-a bucurat de acordul tuturor marilor puteri, Germania și Rusia fiind principalele absente de la elaborarea tratatelor de pace, au favorizat adversitățile în fața noii ordini internaționale.

În acest context, revizionismul s-a intersectat cu fenomene precum revanșismul și irendentismul, amplificând ruptura dintre statele care apărau *statu quo*-ul și cele care militau pentru revizuirea mecanismelor puse în aplicare la sfârșitul Marelui Război. Într-o primă fază, diplomația multilaterală părea să ofere principalele instrumente de menținere a *statu quo*-ului prin crearea Societății Națiunilor sau a alianțelor regionale precum Mica Înțelegere și Pactul Balcanic. Ulterior, pentru întărirea sistemului de garanții, eforturile autorităților române s-au articulat și la nivel bilateral, în

* Drd., cercetător științific, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară.

încercarea de a identifica acei actori suficient de influenți pentru a stăpâni tendințele revizioniste ce amenințau stabilitatea și securitatea statului român. Cum factorul de insecuritate cel mai activ era reprezentat de Ungaria, diplomația română și-a îndreptat atenția spre Sfântul Scaun, a cărui influență diplomatică și ecleziastică avea rezonanță la Budapesta. Dată fiind imaginea mai degrabă defavorabilă a Bisericii Catolice în România în acea epocă, accentuată de acuzații de simpatizare a cauzei guvernului maghiar atât de clerici locali, cât și de diplomați pontificali, tatonările guvernului român pe lângă Curia Romană se vor dovedi sinuoase.

Dificilii ani '30.

Între suspiciune și speranță

Pe lângă incidentele iredentiste cu care se confruntau autoritățile în interiorul țării, semne de îngrijorare din ce în ce mai puternice veneau din plan extern, un astfel de canal fiind Legația României pe lângă Sfântul Scaun. Ajuns la post în primăvara anului 1930, ministrul român pe lângă Sfântul Scaun, Nicolae Petrescu-Comnen¹, remarca apropierea unor demnitari pontificali de linia revizionistă a guvernului de la Budapesta. Totuși, ceea ce a provocat

cea mai mare îngrijorare în acea perioadă la București, dar și la Praga și Belgrad, a fost numirea în funcția de consultant al Congregației pentru Biserica Orientală a episcopului Ferenc Luttor, consilier ecleziastic al Legației maghiare pe lângă Sfântul Scaun². Demersurile întreprinse de ministrul Petrescu-Comnen pentru a exprima nemulțumirea autorităților române față de această numire au cunoscut o atitudine semnificativ diferită în cadrul Curiei Române. În timp ce episcopul Giuseppe Pizzardo, secretarul Congregației pentru Afaceri Extraordinare, a dat asigurări că rolul episcopului Luttor avea un caracter „mai degrabă decorativ și onorific”, cardinalul Luigi Sincero, secretar al Congregației pentru Biserica Orientală, a dat dovadă de o atitudine destul de ambiguă, care a lăsat loc de interpretări privind sentimentele sale ungarofile³.

În acest context, în decembrie 1932, în cadrul unei întâlniri cu nunțiul apostolic la București, Angelo Maria Dolci⁴, președintele Consiliului de Miniștri, Iuliu Maniu, a abordat problema revizuirii tratatelor, acordând o atenție deosebită propagandei maghiare pe această temă. Confruntat cu zvonurile referitoare la un lobby maghiar la Vatican pentru a obține sprijinul Sfântului Scaun în teza revizi-



Nicolae Petrescu-Comnen

onistă, Maniu a insistat asupra necesității unei acțiuni a diplomației pontificale în beneficiul păcii. Subliniind eforturile României de a-și menține integritatea teritorială, premierul a solicitat sprijinul Sfântului Scaun pentru a tempera acțiunile părtinitoare ale susținătorilor guvernului de la Budapesta⁵. Acest episod a prefigurat o inflamare din ce în ce mai accentuată a preocupărilor antirevizioniste ale guvernului român, pe care reprezentanții diplomatici ai Sfântului Scaun la București le vor cunoaște pe deplin, și care vor tensiona frecvent relațiile bilaterale.

Identificarea la nivelul opiniei publice românești a Sfântului Scaun și a Suveranului Pontif ca promotori ai atitudinii revizioniste maghiare, susținute printr-o campanie cu articlări uneori agresive, a determinat numeroase proteste verbale și scrise din partea nunțiului apostolic adresate autorităților române. Manifestate la început într-un mod echilibrat, acestea nu au stârnit reacțiile așteptate. Persistența unei astfel de atitudini din partea responsabililor de la București în timpul intensificării atacurilor împotriva Sfântului Scaun a determinat o schimbare în discursul diplomației Vaticanului. La 15 ianuarie 1936, cardinalul secretar de stat, Eugenio Pacelli, a trimis instrucțiuni nunțiului de la București, monseniorul Valerio Valeri⁶, să protesteze energic împotriva „atacurilor violente îndreptate împotriva Sfântului Scaun”⁷. Din punctul de vedere al Vaticanului, absența măsurilor din partea autorităților române împotriva acestei campanii de denigrare era dăunătoare nu numai liberei manifestări a misiunii spirituale a Bisericii Catolice din România, ci și prestigiului statului român. În cadrul unei audiențe la regele Carol al II-lea în martie 1936, reprezentantul papal a fost informat despre intervenția suveranului pe lângă profesorul Onisifor Ghibu, considerat arhitectul campaniei de denigrare a Sfântului Scaun, pentru a pune capăt acțiunilor sale. Mai mult, regele i-a dat asigurări că „nici el, nici guvernul nu au avut vreo intenție să atingă relațiile concordate”⁸.

În afară de protestele adresate prin reprezentantul său diplomatic la București guvernului român, Sfântul Scaun a ales să nu dezavueze în mod public acuzațiile care îi erau aduse, considerând că acest lucru ar fi însemnat să le confere credibilitate. Nunțiul Valerio Valeri

afirma însă că o astfel de acțiune ar fi fost cu adevărat necesară, dar nu putea fi dirijată de misiunea diplomatică pontificală. Din acest motiv, propunerea lui Alexandru Borza, președintele Asociației Generale a Românilor Uniți Cluj (AGRU)⁹, de a demara o contra-campanie la nivelul opiniei publice, a găsit aprecierea diplomatului pontifical. Mai mult, nunțiul sublinia necesitatea de a prezenta opiniei publice observația că „gândurile și sentimentele Sfântului Scaun nu trebuie căutate în almanahele ce pot fi tipărite în Ungaria, ci în publicațiile și actele oficiale ale Sfântului Scaun”¹⁰. Remarca diplomatului pontifical făcea referire la sursele invocate de responsabilii tezei conform căreia Sfântul Scaun și în special Pius al XI-lea erau susținătorii revizionismului maghiar. O astfel de sursă problematică, publicația *Magyar Katholicus Almanach*, fusese folosită în campania îndreptată împotriva Bisericii Catolice, fiind prezentată ca publicație oficială a acesteia, ce beneficia de binecuvântarea specială a Papei. Astfel, era invocat ca fiind concludent pentru politica de susținere a revizionismului maghiar de către Vatican un articol din acest almanah ce prevedea împărțirea ecleziastică a Bisericii Catolice din Ungaria. Eparhiile latine și greco-catolice, dintre care o parte se aflau atunci pe teritoriul României, erau prezentate în consonanță cu apartenența lor antebelică, cu mențiunea: „parțial sau total în teritoriu ocupat (austriac, sârb, român, cehoslovac)”¹¹. Pentru a clarifica această problemă, nunțiul Valeri a luat legătura cu omologul său de la Budapesta, monseniorul Angelo Rotta¹². În urma examinării respectivei publicații, nunțiul Rotta a confirmat încadrarea eparhiilor în funcție de apartenența lor dinainte de război, precizând totodată că almanahul în chestiune avea un caracter pur local, conținutul publicat în acesta nefiind responsabilitatea Sfântului Scaun. Totodată, diplomatul a oferit detalii cu privire la aparentul său caracter oficial: întrucât era un almanah catolic, era normal să conțină portretul Papei și al nunțiului, dar aceste elemente nu reprezentau un semn de binecuvântare papală, așa cum fusese indicat în presa românească. Pentru a cunoaște poziția oficială a Sfântului Scaun în această chestiune, opinia publică era îndemnată să consulte și să se raporteze la publicația oficială a acestuia, respectiv *Anua-*

rul Pontifical. În încheiere, nunțul Rotta sublinia necesitatea de a face oamenii să înțeleagă că Biserica Catolică nu se pune în slujba niciunei națiuni, având singura intenție de a acționa pe cât posibil pentru binele spiritual al credincioșilor ei. Pentru orice măsură privind organizarea, limitele eparhiilor, Biserica încerca mereu să ajungă la o înțelegere, în limitele existente, cu autoritățile competente ale statului, pentru a nu spori dificultățile deja atât de numeroase în acea vreme¹³.

În ciuda lipsei de dezavuare publică din partea Nunțiatului sau a Sfântului Scaun a acuzațiilor de susținere a revizionismului maghiar, diplomația Vaticanului a desfășurat constant o activitate discretă de descurajare a tensiunilor în materie. Confruntat cu instabilitatea generată de regimurile nazist și comunist, Sfântul Scaun a încercat să armonizeze orientările politicii externe ale guvernelor de la București și Budapesta. După Acordurile de la München și cererea oficială a Ungariei de revizuire a Tratatului de la Trianon, diplomația română a intervenit pe lângă cabinetele occidentale pentru a-și prezerva integritatea teritorială. În acest context, ambasadorul României la Sfântul Scaun, Nicolae Petrescu-Comnen, a abordat oficialii Vaticanului pentru a media un pact de neagresiune cu guvernul ungar¹⁴. Notele cardinalului secretar de stat, Luigi Maglione, din 29 iunie 1940, arătau gradul de percepție a unui posibil conflict:

Ambasadorul României îmi cere să-l implor pe Sfântul Părinte să sfătuiască Ungaria să se liniștească, să nu înainteze acum revendicări teritoriale, și cu atât mai puțin măsuri militare, care ar putea provoca un răspuns imediat din partea României și ar oferi un pretext ca Rusia să intervină și să ia controlul Rusiei subcarpatice¹⁵. [t.l.]

Linia de acțiune a diplomației pontificale a folosit mai multe canale de comunicare cu autoritățile maghiare pentru a încerca să tempereze intențiile revizioniste și să încurajeze menținerea unei atitudini pașnice. În acest scop, Primatul Ungariei, cardinalul Jusztinián György Széredi (1927-1945), a fost însărcinat să avertizeze guvernul maghiar că singura soluție

la pericolul sovietic era colaborarea cu guvernul român¹⁶. În aceeași optică, nunțul apostolic la Budapesta, monseniorul Angelo Rotta (1930-1945) și ministrul Ungariei la Sfântul Scaun, Gabriel Apor, au transmis autorităților maghiare apelul Papei la moderație în acțiunile pentru menținerea relațiilor pașnice cu România¹⁷. Pactul de neagresiune a fost însă respins de guvernul de la Budapesta pe motivul mobilizării trupelor române la granița cu Ungaria, gest considerat neprietenos. Prezența trupelor la graniță a fost explicată de autoritățile române ca o acțiune neagresivă, având drept scop exercițiile de toamnă ale Armatei române. În schimbul pactului de neagresiune, autoritățile maghiare au propus un pact de protecție a minorităților care ar fi putut îmbunătăți relațiile dintre cele două state, fără a putea fi interpretat ca o consecință a prezenței armate românești la frontiere¹⁸. Mai mult, ambasadorul Ungariei la Sfântul Scaun a dat asigurări cardinalului secretar de stat că guvernul său nu avea intenția de a ataca România. O astfel de intervenție ar fi fost implementată doar în scenariile unei persecuții a minorității maghiare de către guvernul român, a unor încercări de schimbare a structurii etice a Transilvaniei prin transferarea unor grupuri mari de familii românești în acest teritoriu sau în caz de anarhie.

Încheierea, în urma unui ultimatum, a unui compromis între România și Uniunea Sovietică, respectiv discuțiile pentru un acord similar cu Bulgaria privind concesiunile teritoriale românești, au condus la revendicări similare din partea guvernului de la Budapesta¹⁹. Prin Memoriile din 7 și 11 august 1940, partea maghiară propunea împărțirea teritoriului în litigiu și crearea „de spații vitale cât mai omogene din punct de vedere etnic pentru cele două State”, realizate prin schimburi de populație²⁰. Începute în cadrul conferinței desfășurate la 16 august 1940 între delegații celor două state la Turnu Severin, discuțiile nu au condus la apropierea concepțiilor celor două părți²¹.

Referindu-se la precedentele create de Turcia și Grecia, precum și de Germania și Italia cu privire la soluționarea chestiunii minorităților naționale prin schimb de populație, guvernul de la București a dorit omogenizarea celor două state prin includerea în granițele lor a unui nu-

măr cât mai mare de populație națională. Un astfel de scop era considerat realizabil prin schimburi de populație. În ciuda faptului că modificările de frontieră erau considerate inoportune, având în vedere numărul semnificativ al minorității maghiare din România, reprezentanții României au fost dispuși să ia în considerare o eventuală „corecție” teritorială²². În cadrul negocierilor bilaterale, teza delegaților guvernului de la Budapesta s-a concentrat asupra caracterului esențial al stabilirii mai întâi a unei linii de frontieră pentru a putea lansa ulterior discuții privind eventualele schimburi de populație sugerate de partea română. Propunerea maghiară de modificare a frontierei a fost adusă la cunoștința delegației României, care însă a respins-o ca inacceptabilă, întrucât zona revendicată de Ungaria în termeni de suprafață și populație depășea două treimi din Transilvania. În plus, această schimbare teritorială ar fi lăsat peste 2 milioane de români în afara granițelor statului național²³. Referitor la incompatibilitatea perspectivelor dintre cele două state, ministrul Valer Pop afirma:

Fără îndoială că, în fața tezei Guvernului Regal Maghiar, care se întemeiază pe revendicări de ordin teritorial, fără a ține cont de principiul etnic, teza Guvernului Regal al României s-a întemeiat și se întemeiază, fără ambiguități și fără rezerve, pe principiul etnic, realizabil în practică prin schimbul de populații și cuprinzând, drept o consecință logică, măsuri corective de natură teritorială, în măsura, desigur, în care acest principiu și-ar găsi aplicarea²⁴.

Ca urmare a eșecului negocierilor româno-maghiare, în august 1940, ambasadorul României la Sfântul Scaun, Nicolae Petrescu-Comnen, i-a prezentat monseniorului Montini, supleantul pentru Afaceri Ordinare al Sfântului Scaun, preocupările sale privind creșterea pretențiilor teritoriale ale vecinilor României. Prezentând hărți ale teritoriilor în litigiu („România. Atlas etnografic”), diplomatul a invocat bunele oficii ale Sfântului Scaun pentru a sprijini cauza românească și pentru a interveni

pe lângă guvernele ungar și italian în favoarea moderației și justiției²⁵.

În ciuda încercărilor de preservare a integrității teritoriale, în urma ultimatumului sovietic și a arbitrajului de la Viena din vara anului 1940, România a pierdut în cele din urmă mai multe părți din teritoriul său. Uniunea Sovietică a luat nordul Bucovinei, Basarabia și raionul Herța, Bulgaria sudul Dobrogei, iar Ungaria nordul Transilvaniei²⁶. În perioada următoare pierderilor teritoriale, diplomația română a continuat să intervină pe lângă reprezentanții Sfântului Scaun, de data aceasta în favoarea protejării populației sale din teritoriul ocupat. Odată instalate în Transilvania de Nord, autoritățile maghiare au declanșat măsuri represive împotriva populației românești și în special împotriva Bisericii Ortodoxe și Greco-Catolice²⁷. Concomitent cu dărâmarea bisericilor și alungarea episcopilor și a clerului român, guvernul Horthy a făcut demersuri pe lângă Sfântul Scaun pentru reforma administrației teritoriale ecleziastice, în conformitate cu noua configurație a granițelor statului maghiar. Argumentarea folosită de diplomația maghiară a adus în discuție problema Bisericii Greco-Catolice Române, al cărei scaun mitropolitan de la Blaj se afla în partea de sud a Transilvaniei, adică pe teritoriul României, dar care continua să-și exercite jurisdicția în teritoriul dobândit de Ungaria după Arbitrajul de la Viena. Una dintre cererile autorităților maghiare a fost suprimarea sau scoaterea unor parohii din Eparhia Maramureșului. Aceasta fusese creată de Sfântul Scaun în anul 1930 și se afla în partea Transilvaniei revenită Ungariei în urma arbitrajului de la Viena. Episcopul Tardini a considerat că cele două scenarii propuse de autoritățile de la Budapesta trebuiau respinse pe baza principiului Sfântului Scaun de a „nu face mutații stabile atunci când situația este instabilă”.

Subliniind caracterul politic al cererii, cardinalul secretar de stat, Luigi Maglione, i-a răspuns ambasadorului Ungariei că Sfântul Scaun acționează numai pentru binele sufletelor²⁸. Analiza amplă făcută de monseniorul Domenico Tardini, secretarul pentru Afaceri Ecleziastice Extraordinare, cererilor guvernului maghiar a arătat caracterul inoportun al acestora, subliniind totodată interesul spiritual, și nu

politic, ce reprezenta baza de acțiune a Bisericii Catolice: „Mi se par cu adevărat enorme în sine, la fel de enormă mi se pare pretenția acestui guvern de a vrea ca el să dispună (sau să vrea să scape de) de lucrurile ecleziastice, după planurile sale, care sunt planuri politice [t.l.]”²⁹. O astfel de cerere, a arătat monseniorul Tardini, era contrară principiilor fundamentale ale independenței Bisericii în exercitarea misiunii sale spirituale. Schimbările prea dese în organizarea administrativă ecleziastică erau considerate de Sfântul Scaun nefavorabile pentru binele sufletelor, mai ales în situații juridice instabile, așa cum era cazul la acea vreme. Întrucât războiul era în plină desfășurare, iar popoarele asuprite numeroase, Sfântul Scaun nu a vrut să comită acte care ar fi putut răni sentimentele naționale ale unui popor, ajungând astfel să fie identificat cu puterea dominatoare. Mai mult, Biserica nu putea ceda presiunilor din partea puterilor civile, mai ales într-un moment în care Hitler dorea să impună numirea episcopilor. Din aceste motive, propunerile guvernului ungar au fost problematice în măsura în care urmăreau „să se ia măsuri concrete în vremuri tulburi și instabile; să contrazică și să rănească sentimentul național românesc; să impună Sfântului Scaun o atitudine pur politică, mai ales în chestiunea expulzării și numirii episcopilor”³⁰.

Drept urmare, demersurile guvernului de la Budapesta au fost respinse, rezoluție care a evidențiat poziția doctrinară a Sfântului Scaun și a Bisericii Catolice³¹. În discursul adresat noului ministru român la Sfântul Scaun, Vasile Grigorcea, la 15 noiembrie 1940, Suveranul Pontif a subliniat principiile fundamentale în relațiile Bisericii Catolice cu statele, și anume importanța valorilor spirituale, respectul pentru religie, fidelitatea față de angajamente și atașamentul față de pace³². Strategia diplomației papale de „a nu face mutări stabile când situația este instabilă” s-a dovedit a fi o alegere echilibrată. Nordul Transilvaniei a fost câștigat de forțele sovietice și române în toamna anului 1944 și a revenit oficial statului român în 1947 prin Tratatul de pace de la Paris. Procesul nu a fost însă lipsit de tensiune, întrucât atât partea română, cât și cea maghiară au recurs la diverse instrumente pentru a-și apăra poziția. La 20 mai 1946, un memoriu împotri-

va României a fost înaintat Conferinței de la Paris de către József Mindszenty, cardinalul Primat al Ungariei. Ca răspuns la acest act, guvernul român a cerut episcopilor greco-catolici să întreprindă acțiuni colective în favoarea încorporării definitive a Transilvaniei în cadrul statului român. Valeriu Traian Frențiu, Episcopul de Oradea și administratorul apostolic al Arhiepiscopiei de Alba Iulia și Făgăraș, Iuliu Hossu, Episcopul de Cluj-Gherla, și Alexandru Rusu, Episcopul Maramureșului, au sosit la București pentru a discuta cu ministrul Afacerilor Externe, Gheorghe Tătărescu³³. În urma acestei întâlniri, au scris o scrisoare colectivă prin care se încerca să se demonteze teza revizionistă conform căreia modificarea granițelor maghiare fixată prin arbitrajul de la Viena din 1940 ar fi slăbit Biserica Catolică din Ungaria. Documentul propunea să arate, prin date statistice, că, dacă Ungaria ar fi păstrat teritoriile revendicate din nordul Transilvaniei, din Iugoslavia și Cehoslovacia, aceasta ar fi primit un număr mai mic de catolici decât de necatolici. Astfel, procentul total al catolicilor din țară ar fi fost diminuat. Mai mult, dintre catolicii care ar fi fost incluși în hotarele statului maghiar, cei de rit latin ar fi fost o minoritate, cei de rit bizantin, având o naționalitate diferită, depășindu-i numeric³⁴.

Concluzii

Structura fragilă a sistemului de la Versailles în fața tendințelor revizioniste a determinat diplomația română să iasă din cadrul de securitate al Societății Națiunilor și alianțelor regionale pentru a-și construi o plasă de siguranță suplimentară. În fața dinamicilor revizioniste ungare, Sfântul Scaun a fost considerat unul dintre actorii cei mai relevanți, acesta având pârgurile necesare de intervenție atât în plan intern, prin intermediul clerului și ierarhilor catolici de rit latin, în majoritate de etnie ungară, cât și pe plan extern, prin medierea diplomaților pontificali și a înalților ierarhi pe lângă guvernul de la Budapesta. Arhitectura discursivă a diplomației române în raport cu Curia Romană va cunoaște o triplă articulație: în perioada interbelică, aceasta se va centra pe intervenția vaticană pentru temperarea acțiunilor iredentiste ungare, după declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial va urmări

să obțină medierea Sfântului Scaun pentru a evita acțiunea militară și a determina guvernul de la Budapesta să accepte o soluționare pașnică a tensiunilor (schimburi de populație), iar după Dictatul de la Viena se va concentra pe intervenția acestuia în favoarea populației române din teritoriile pierdute.

BIBLIOGRAFIE

Surse inedite

Archivio della Congregazione per le Chiese Orientali

Archivio Apostolico Vaticano

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe

Biblioteca Națională a României, Colecția Manuscrise

Surse editate

Pierre BLET, Angelo MARTINI, Burkhard SCHNEIDER (eds.), *Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale*, vol. I: *Le Saint-Siège et la Guerre en Europe. Mars 1939-Août 1940*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1970.

Pierre BLET (et al.), *Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale*, vol. IV: *Le Saint-Siège et la Guerre en Europe. Juin 1940-Juin 1941*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1967.

Marius Ioan BUCUR (et al.), *România-Vatican. Relații diplomatice. 1920-1950*, Editura Enciclopedică, București, 2003.

Giovanni COCO, *Il labirinto romano. Il filo delle relazioni Chiesa-Stato tra Pio XI, Pacelli e Mussolini (1929-1939)*, Tomo 1-2, Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano, 2019.

Ion DUMITRIU-SNAGOV, *România în diplomația Vaticanului, 1939-1944*, Editura Garamond, București, 1991.

NOTE

¹ Ministru plenipotențiar al Regatului României la Berlin din 1928, Nicolae Petrescu-Comnen a fost numit prin Decretul Regal din 30 ianuarie 1930 trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al Statului Român la Sfântul Scaun. Misiunea sa urma să înceapă la 1 martie 1930, însă sosirea sa la post a fost întârziată de procesul de negociere a unui acord economic cu Germania, de care diplomatul era responsabil. Din cauza acestor constrângeri, ministrul nu și-a prezentat scrisorile de acreditare Papei Pius al XI-lea decât pe 8 aprilie 1930 [Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare: AMAE), fond 77/Dosare Personale, P 96/Nicolae Petrescu-Comnen, vol. III, f.n.; fond 71/1920-1944/Vatican, vol. 19 bis, ff. 142-144; Archivio Apostolico Vaticano

(în continuare:AAV), fondo Nunziatura in Romania (fNR), busta 34, fasc. 155, f. 60].

² Archivio della Congregazione per le Chiese Orientali (în continuare:ACO), serie Oriente, sotto-serie Segreteria, pos. 2968/28, busta 6, ff. 1-11.

³ După asigurările mai mult sau mai puțin formale primite de la Vatican, ministrul Petrescu-Comnen a informat guvernul de la București că și „dacă împrejurările au obligat Sfânta Congregație [pentru Biserica Orientală, n.n.] să recurgă la bunele oficii ale acestor respectabile persoane, luăm în considerare în general interesele implicate și în special situația oficială, naționalitatea etc. respectivilor consultanți, înainte de a le încredința o sarcină. În orice caz, aceștia nu au acces la arhive și nu pot citi dosarele, documentele și corespondența Sfintei Congregații” (AAV, fNR, busta 35, fasc. 161, ff. 1-4; AMAE, fond 71/Vatican, vol. 19 bis, f. 164).

⁴ Angelo Maria Dolci (1967-1939) a fost numit Nunțiu Apostolic la București în 1923, în urma deciziei de transferare la Praga a monseniorului Francesco Marmaggi, primul reprezentant diplomatic papal pe lângă guvernul român după stabilirea raporturilor diplomatice în anul 1920. Monseniorul Dolci a deținut această funcție până în 1933 (ACO, serie Romeni, sotto-serie Affari generali, pos. 3247/1928.I, f. 4; AAV, busta 1, fasc. 1, ff. 137-163).

⁵ AAV, fNR, busta 20, fasc. 62, ff. 163-164.

⁶ Arhiepiscop de Efes, Monseniorul Valerio Valeri (1883-1963) a fost Delegat Apostolic în Egipt între 1927 și 1933, apoi a fost numit nunțiu apostolic în România. În 1936, Valeri a primit o nouă misiune diplomatică în Franța, funcție pe care o va ocupa în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. După întoarcerea sa la Roma în 1944, monseniorul Valeri a lucrat la Secretariatul de Stat al Sfântului Scaun. Creat cardinal de Pius al XII-lea în 1953, a fost numit apoi Prefect al Congregației pentru Afaceri Religioase, funcție deținută până la moartea sa în 1963 (AAV, fNR, busta 20, fasc. 63; busta 42, fasc. 213).

⁷ AAV, fNR, busta 51, fasc. 255, f. 261.

⁸ *Ibidem*, f. 272.

⁹ Asociația Generală a Românilor Uniți (Greco-Catolici) a fost creată la 29 noiembrie 1929, în urma congresului desfășurat la Blaj sub conducerea mitropolitului Vasile Suciuc. Primul președinte al asociației a fost avocatul Valeriu Pop, în timp ce secretar general a fost numit Augustin Popa, profesor la Academia Teologică din Blaj. Scopul asociației a fost acela de a crea o structură organizată a laicilor Bisericii Greco-Catolice, printre activitățile sale fiind organizarea de conferințe pe teme religioase sau de cunoștințe generale, publicarea de cărți, a unui buletin informativ și a unui calendar, depunerea de memorii către autorități precum și organizarea de

pelerinaje în interiorul țării și la Roma.

¹⁰ AAV, fNR, busta 51, fasc. 255, ff. 273-275.

¹¹ Prezentarea menționată, intitulată „Biserica Catolică în lume. Ungaria și împărțirea ei bisericească”, a fost scrisă de baronul Aurelio Vécsey, având titlul de prelat al casei (domestic).

¹² Arhiepiscop și diplomat pontifical, monseniorul Angelo Rotta (1872-1965) a ocupat mai multe funcții în cadrul diplomației Vaticanului. După ce a exercitat funcția de internunțiu apostolic în America Centrală (1922-1925), a fost numit în 1925 delegat apostolic și administrator apostolic la Constantinopol. Episcopul Rotta a exercitat această funcție până în 1930, când i-a succedat episcopului Cesare Orsenigo ca nunțiu apostolic la Budapesta, funcție pe care a deținut-o până la 6 aprilie 1945.

¹³ AAV, fNR, busta 51, fasc. 255, ff. 277-278.

¹⁴ La 28 august 1938, secretarul de stat al Vaticanului, cardinalul Giovanni Montini, nota: „Ambasada României la Sfântul Scaun consideră că o intervenție a Nunțiului Apostolic pe lângă autoritățile maghiare ar fi bine înțeleasă și foarte oportună pentru ca acestea să se pună de acord cu România pentru apărarea comună a independenței lor. Ungaria nu are altă opțiune: fie să se confrunte cu un front unit de rezistență cu România, Iugoslavia și, mâine, cu Polonia, fie să devină un bastion german. [t.l.]” [Pierre BLET, Angelo MARTINI, Burkhardt SCHNEIDER (eds.), *Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale*, vol. I: *Le Saint-Siège et la Guerre en Europe. Mars 1939-Août 1940*, Libreria Editrice Vaticana, Cittàdel Vaticano, 1970, p. 254].

¹⁵ Pierre BLET (et al.), *Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale*, vol. IV: *Le Saint-Siège et la Guerre en Europe. Juin 1940-Juin 1941*, Libreria Editrice Vaticana, Cittàdel Vaticano, 1967, vol. IV, p. 70.

¹⁶ Marius Ioan BUCUR, Dumitru PREDĂ, „Prefață”, în vol. Marius Ioan BUCUR (et al.), *România-Vatican. Relații diplomatice. 1920-1950*, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. XXXI.

¹⁷ Ion DUMITRIU-SNAGOV, *România în diplomația Vaticanului, 1939-1944*, Editura Garamond, București, 1991, pp. 93-102.

¹⁸ P.BLET, A.MARTINI, B.SCHNEIDER (eds.), *Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale*, vol. I: *Le Saint-Siège et la Guerre en Europe. Mars 1939-Août 1940*, pp. 272-273.

¹⁹ Delegația României a contestat în ședința din 19 august 1940 afirmația făcută în memorandumul maghiar privind cedările teritoriale în favoarea Bulgariei și a Uniunii Sovietice pe baza principiului *status quo ante bellum*, care ar fi putut implica un precedent pentru Ungaria. De fapt, era vorba despre evacuarea în condiții constrângătoare pentru Ro-

mânia a Basarabiei și Bucovinei de Nord în favoarea Uniunii Sovietice și discuții pentru cedarea Dobrogei de Sud către Bulgaria [Biblioteca Națională a României (în continuare: BNR), Colecția Manuscrise, Ms 38297, ff. 1-2].

²⁰ BNR, Colecția Manuscrise, Ms 38297, f. 2.

²¹ Delegatul guvernului maghiar a fost Andréde Hory, consilier regal și ministru plenipotențiar, în timp ce guvernul de la București a fost reprezentat de Valer Pop, ministru plenipotențiar și fost ministru secretar de stat (BNR, Colecția Manuscrise, Ms 38299, f.n.; Ms 38299, f.n.; Ms 38300, f.n.; Ms 38301, ff. 1-10; Ms 38302, ff. 1-3; Ms 38303, ff. 1-2; Ms 38304, f.n.; Ms 38305; Ms 38306, ff. 1-6; Ms 38307, ff. 1-2).

²² BNR, Colecția Manuscrise, Ms 38303, ff. 1-2; Ms 38307, ff. 1-2.

²³ BNR, Colecția Manuscrise, Ms 38301, ff. 4-8.

²⁴ BNR, Colecția Manuscrise, Ms 38303, ff. 1-2.

²⁵ P.BLET (et al.), *Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale*, vol. IV: *Le Saint-Siège et la Guerre en Europe. Juin 1940-Juin 1941*, p. 83.

²⁶ În urma arbitrajului de la Viena, un raport din 1941 semnat de Ion Broșu propunea o modalitate de soluționare a disputei româno-maghiare în chestiunea Transilvaniei. Reluând teza schimbului de populație susținut de delegația română în timpul negocierilor cu partea maghiară din vara anului 1940, diplomatul român propunea transplantarea germanilor din Ungaria în România și repatrierea în schimb a populației maghiaro-secuiești din Transilvania de dinaintea arbitrajului. Pe teritoriul Transilvaniei pre-arbitrale trăiau circa 3,5 milioane de români, 125.000 de maghiari și secui, 850.000 de șvabi, sași și germani. Potrivit datelor cuprinse în raportul lui Broșu, populația germană din Ungaria în 1941 se ridica la aproximativ 800.000 de persoane, la care s-au adăugat aproximativ 80.000 de sași care locuiau pe teritoriul revenit prin arbitraj Ungariei. Pentru acest schimb s-a luat în calcul doar populația rurală de maghiari și secui din Transilvania, populația urbană fiind considerată mai mobilă. Modelul juridic pentru o astfel de abordare a fost convenția româno-germană privind repatrierea germanilor din sudul Bucovinei și Dobrogea, iar realizarea sa practică a vizat schimbul de proprietăți între cele două categorii de populație vizate. Un posibil schimb de populație, așa cum era planificat de Broșu, ar fi antrenat sprijinul Reich-ului pe motivul politicii de deznaționalizare la care au fost supuși germanii de către autoritățile maghiare. Odată transferați în cadrul statului român, germanii ar fi beneficiat de o largă autonomie. Pentru România, obiectivul ar fi fost refacerea vechilor frontiere, în sensul unei *restitutio in integrum* a teritoriului pierdut de statul român în favoarea Ungariei. Un beneficiu subsidiar ar fi fost susținerea tezei românești de

către cancelarul Hitler, care ar fi găsit și el avantajos proiectul menționat: „Reich-ul ar avea sub această formă un număr semnificativ de populație germană cu caracter omogen în România (circa 2 milioane de suflete) care, din punct de vedere politic, economic și militar, nu l-ar fi putut lăsa indiferent pe cancelarul Hitler, pentru a contracara influența și expansiunea Rusiei sovietice” (BNR, Colecția Manuscrise, Ms 38308, ff. 1-4).

²⁷ I. DUMITRIU-SNAGOV, *România în diplomația Vaticanului, 1939-1944*, pp. 88-89.

²⁸ Pierre BLET (et al.), *Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale*, vol. IV: *Le Saint-Siège et la Guerre en Europe. Juin 1940-Juin 1941*, p. 17.

²⁹ *Ibidem*, p. 213.

³⁰ *Ibidem*, p. 225.

³¹ Despre poziționarea și orientările Vaticanului în ceea ce privește politica internațională în perioada anilor 1930 și în special în raport cu regimurile autoritare și totalitare, a se vedea: Giovanni COCO, *Il labirinto romano. Il filo delle relazioni Chiesa-Stato tra Pio XI, Pacelli e Mussolini (1929-1939)*, Tomo 1-2, Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano, 2019, 1426 p.

³² *Ibidem*, pp. 244-245, 258.

³³ Episcopul Lugojului, Ioan Bălan, a fost absent de la această întâlnire.

³⁴ ACO, serie Romeni, sotto-serie Affari generali, pos. 219/1945, fasc. 1, ff. 9, 11-11/3, 14.

ESSENTIAL MOMENTS IN THE WORLD WAR II CAMPAIGNS. REVERSING THE TIDE IN NORTH AFRICA AND THE MIDDLE EAST (1940-1941)

DRAGOȘ ILINCA *

Abstract

Debating World War II is always a challenge given the massive amount of historiography on various subjects associated with this topic. Even so, since it was one of the most important events in our contemporary history, there are still blank spots and aspects insufficiently explored. To a certain extent, World War II was significantly different from previous conflicts, especially from the perspective of using extensively landing tactics as a way to project the power in various theatres of operation. Of course, the major amphibious operation was conducted in June 1944 on the beaches of Normandy. Nevertheless, one should not forget the previous undertakings involving smaller contingents like in Norway (1940), Greece (1941), France (1942, Dieppe), Sicily and Italy (1943), Philippines (1944) together with British reinforcing operations in which various contingents from Australia, India, New Zealand a.s.o were brought in North Africa or Europe. All of these were instrumental for increasing the allied ability to deploy and sustain forces in hostile environment. As a matter of fact, World War II contributed to the extensive development of tactics and equipment for amphibious operations, which also increased the speed¹ of disembarking of heavy materials as well as substantial number of troops.

Keywords: *Middle East, WWII, Vichy, François Darlan, Mers El-Kebir, Philippe Pétain, Suez Canal, Rodolfo Graziani, Force H, Archibald Wavell*

The overall context of the war operation between 1940-1941 was definitely on the Axis side, with Germany being in full offensive on all theatres. In Europe, Germany managed through a rapid campaign to overrun the defences of Poland and France. Furthermore, in June 1941, it opened a new front by invading USSR, while in Asia, the military government

of Japan was achieving tremendous successes by removing most of the Western presence in Indo-China. Subsequently, on December 7, 1941, Japanese forces launched a new offensive by attacking the US base in Pearl Harbour, followed immediately by an attack on the British colony of Hong Kong. At the same time, Japan landed troops in the Philippines, Malaya and

* Head of Military History Studies Program, Institute for Political Studies of Defence and Military History.

Borneo, as well as on Allied-held island staging posts in the Pacific Ocean.

In addition to the developments in Asia, the course of the war in Europe and the Mediterranean would be dramatically influenced by the consequences that came with France's defeat. Thus, following the Western Campaign, Germany occupied most of the French territory. This situation was formalized by the conclusion of the armistice between Germany and France (June 22, 1940), followed by the one between France and Italy (June 24, 1940). Based on these, the state of war between the three states ceased, the French territory being divided into two parts. The northern one, including Paris, was de facto occupied by German troops and its administration, while the rest would be entrusted to the self-government of a special regime. On July 10, 1940, the French Parliament voted to abolish the Third Republic, adopting a new form of government in the rest of the French territory. Known as the "Free Zone", it had its administrative headquarters in Vichy, where a government led by Marshal Philippe Pétain (1856-1951) operated. The responsibilities of this entity concerned the civil administration as well as the management of the Colonial Empire of France. It should be noted that, according to the armistice, the French military fleet would be inoperable, but without any obligation to have it handed over to Germany. In this context, French ships were to return to their ports of origin where they were to be demobilized and disarmed.

However, the way in which French ships could have been used by Germany in the event of an invasion of England was one of the main concerns for Britain in the immediate aftermath of the French surrender. There was also a risk that the French fleet would be used alongside the Spanish navy in taking over British positions in Gibraltar, which would have seriously affected Britain's presence in the Mediterranean. Last but not least, the French potential in the southern Mediterranean posed a threat from the point of view of its possible combined use with the Italian fleet, which British forces could not withstand for very long². According to sources at the time, France's naval potential at the beginning of the war was substantial, being the fourth largest fleet in terms of number

of ships (after Great Britain, US and Japan) and the third largest in terms of tonnage. This situation was due to the intensive modernization program carried out by France after World War I and especially between 1926-1939, when high class ships, with increased firepower and superior armour, had been built.

Regarding this previous modernization program of the French fleet, the French navy had commanded four ships with massive displacement and firepower amid the deteriorating security situation in Europe following World War I and the imminent resurgence of the war. In addition, the French fleet consolidation program also included the production of more than 20 cruisers of various tonnages plus 71 destroyers and 76 submarines. The headquarters of the French navy was in Toulon, all while ensuring³ a significant presence in various areas of the colonial empire. Most of the ships were concentrated in the ports of North Africa (Dakar, Casablanca, Mers el-Kebir, Alexandria) and Syria, to which were added a few stations in Malta and Gibraltar. A significant number of ships were also in the French ports of Toulon, Brest and Cherbourg, from where they could pose an additional threat in the event of a German attack. In the wake of the German invasion and the rapid advance of the Wehrmacht troops to central and western France, much of the fleet stationed in the French ports was sent to other geographical locations.

The French confusion that followed the capitulation in 1940 generated even more anxiety in London. The French Navy Command, Admiral Darlan, ordered all French military ships to retreat to French ports in North Africa on 18 June 1940 and to scuttle any ship that was in danger of being captured. Later, after receiving the terms of the armistice, the position of the Vichy government, in which Darlan was nominated for the post of naval minister, became even more ambiguous. This time, Darlan opposed returning ships to French ports so as not to be exposed to German control or possible British attacks⁴. Even after the end of the armistice negotiations and the signing of the related documents on June 22, the status of the French fleet would not be clearly defined, and further negotiations would take place be-

tween the Vichy government and Germany on this topic. At the same time, the possibility of sending French ships to American ports was also being considered⁵.

The British reaction to this situation continued to be the subject of appeals to the Vichy authorities regarding the withdrawal of French ships in British ports. The imminence of a German invasion accentuated the pressure on the British defence capability. From this perspective, the weeks following the signing of the armistice between France and Germany were characterized by a feverish process of debate in the British Cabinet on how to avoid such a danger. It must be said that this was also the result of a broader concern about adopting a strategy for the conduct of war, given that the main effort of resistance against Germany remained on Great Britain's shoulders. In this situation, freedom of movement in the Mediterranean became a strategic necessity for security and the strategic link between London and the Colonial Empire from which they would resource the war effort. In this context, the French naval presence in North Africa was an uncertainty that British planners had to take into account from the perspective of a potential threat to their presence in Egypt and, subsequently, the British control of the Suez Canal through which passed the main oil transport routes from Persian Gulf.

In fact, the issue of Egypt's defence had obsessively been on the agenda of London's decision-makers in the years leading up to the war. Thus, at the beginning of 1938, the British military authorities had raised the issue of strengthening the military capabilities around the Suez Canal, emphasizing the need for them to reach a level of self-sufficiency that would allow withstanding for up to 60 days. The main line of effort considered was the aviation sector, requesting an increase of 3 combat aviation squadrons, 3 medium bomber squadrons, and 2 light squadrons. The main reason given for these requests was the threat of the Libyan force group. Thus, there was a practical impossibility of simultaneously dealing with German threats in three regions— the English Channel, eastern Libya and the Mediterranean. In this context, the issue of resource mobility from one place to another was raised, which rep-

resented a strategy that the United Kingdom had successfully applied in World War I. At the same time, there were opinions in favour of initiating demonstrations against Italy's aggressive actions. One option was that of relocating additional troops to Palestine (as part of a reserve of forces in the Middle East). At the same time, the possibility of using Cyprus as a base for stationing the reserve had to be explored. From the perspective of the need for ground forces, the ideal option was to lay off 2 divisions (1 mobile, 1 regular) to be stationed in Palestine and/or in Egypt.

Under the pressure of such events, the Imperial Defence Committee had adopted, in February 1938, a series of measures to strengthen British capabilities in Palestine and Egypt at the request of the military authorities⁶. This decision would be followed by further debates on finding new solutions to strengthen the British Middle East and North Africa. The British archives indicate differences of opinion between the various decision-makers on the timing and the way in which additional resources would be employed based on the assumption that Germany could not have launched an attack on Britain and France within two years. In this regard, the risk of weakening the internal defence capacity with the need to avoid an extremely demanding development in the Middle East and to require additional forces was always weighed. The estimates were to be largely confirmed by subsequent developments, which would not prevent the failure of the German offensive. Also, amid the difficulties in Abyssinia caused by the invasion of Italy, there was an increased chance that Mussolini would take aggressive action against the British presence in Egypt before the arrival of reinforcements. From this perspective, in parallel with the internal debates, solutions were being sought for additional capacity of the Colonial Empire, especially from Australia and New Zealand, on sending troops to Egypt and Palestine⁷.

A Difficult Decision

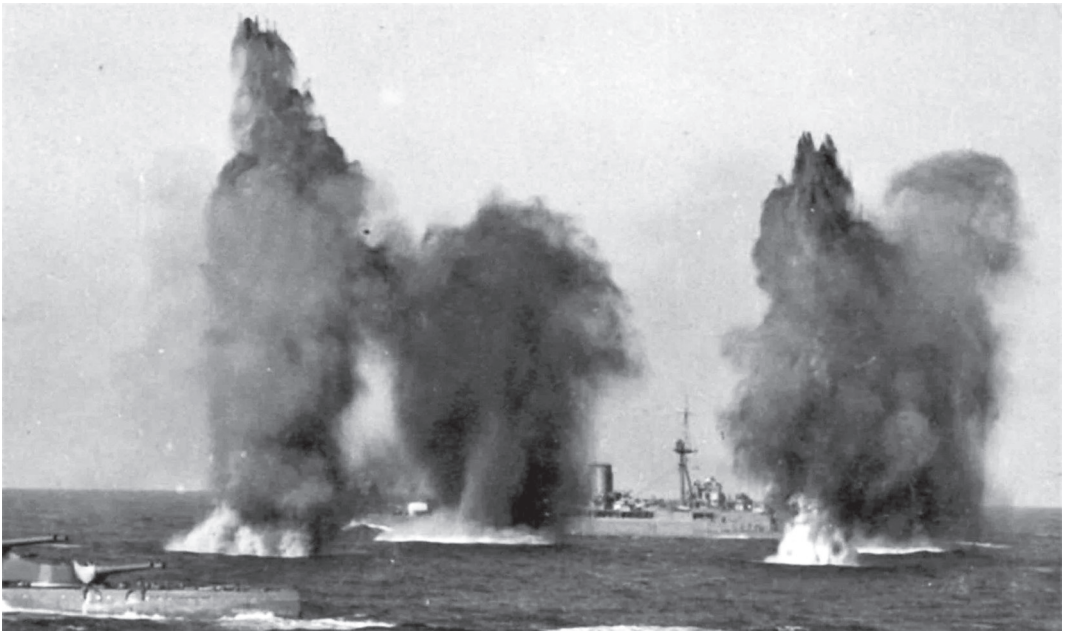
In British assessments, the French navy forces in North Africa posed a real threat to German and Maltese positions in the range of warships and bombers, if used by Germany.

Following the decisions of the Vichy government, the disposition of the French fleet was concentrated in several port such as Dakar, Casablanca, Gibraltar, Oran, Algiers, Bona, Bizerta, Sousse, Beirut, Rhodes and Leros. Thus, in the period after the signing of the armistice, the French attitude towards non-European possessions was considered to be unpredictable, without excluding the adoption of a hostile attitude to the British presence in the area. The main British concerns were the possibility of Germany using French submarines in North Africa and the Levant against Atlantic trade. There was also a risk that the Third Reich would use this type of capability with French destroyers, which represented a major shortcoming of the German navy⁸.

On June 30, 1940, concerns about the future of the French fleet were analysed in detail, and it was recommended that concrete measures be taken to prevent ships in the Mediterranean and West African perimeters from reaching French metropolitan ports⁹. The recommendations resulting from the interdepartmental consultation process were agreed at a meeting of the British Cabinet on July 1, 1940. These were aimed at sending the "Force H"¹⁰ stationed in Gibraltar under the command

of Admiral James Somerville to eliminate the risk of the German use of the French fleet. The instructions given by the British commander were very clear, in the sense that the French ships had to surrender and agree to accompany "Force H" to English ports or else they would be sunk.

Known as "Operation Catapult", on the morning of July 3, 1940, the British fleet was stationed on the perimeter of the Algerian port of Mers el-Kebir. Somerville communicated to the French commander, Admiral Gensoul, the four options he could use from the perspective of the mandate entrusted to him by the British Admiralty. These included the possibility to place the French vessels under British flag and continuing the fight against Germany and Italy, escorting French ships to the West Indies or to a British port, disarming the British-controlled ships, or sinking wherever they were. Negotiations between Somerville and Admiral Gensoul failed due to the latter's refusal to accept the above-mentioned conditions, which led to the launch of the British attack in which most French ships were damaged or sunk. The Mers el-Kebir attack would be one of the most contested decisions in London's political arena, and the timing of this decision has been



Attack on Mers El-Kebir

challenged since the end of the war. In the context of the war, the Vichy government ordered air raids against British positions in Gibraltar and a naval group from Toulon was ordered to move to the area. The effects of both decisions are minimal on British naval capacity, especially as almost all ships leaving Toulon ended up joining "Force H" and returning to British ports.

The second component of "Operation Catapult" took place in relation to French ships deployed in Alexandria as part of France's support in the first months of the war to the British fleet in the Eastern Mediterranean. Unlike the Mers el-Kebir episode, things went smoothly this time, with the British conditions being accepted by the French side. Subsequently, some of the ships would be used by French forces led by General de Gaulle in maritime operations in the Mediterranean.

Securing control in the Mediterranean by eliminating the danger of French ships possibly being used by Germany partially solved the security situation. British assessments indicated the imminence of a combined Italian-German attack on North Africa. Addressed in the broader context of the fronts in which Britain was engaged, the issue of control in the Mediterranean was intrinsically linked to the situation in the Middle East. In this sense, the maintenance of positions in Persia and Iraq and, subsequently, the control of oil resources, was intrinsically linked to the defence of Egypt, where the core of British forces in the Middle East was located. Control of the Suez Canal, in turn, meant securing the Red Sea to ensure the transit of goods and forces from India to Europe. Control in Palestine was also a priority, with the territory being the northernmost British outpost to secure ties with Iraq. This option became all the more important given that Syria was under the administration of forces loyal to the Vichy regime. All these elements indicated the priority given by Great Britain to maintaining supremacy in the Mediterranean basin, including from the perspective of maintaining the British fleet in its Eastern perimeter.

In London's assessments, the unpredictability of the French forces' attitude in North Africa and the Levant was a matter of concern,

all the more pronounced in the case of a German offensive in this area or a hostile action by Italy. The outlook was even less optimistic after the Mers el-Kebir attack, which left more than 1,300 French sailors dead, and it was easy to anticipate an increase in hostility from the French forces based on this. According to the British, the largest French military presence that was in North Africa (Morocco, Tunisia, Algeria) included about 125,000 troops, artillery, aviation and armoured units. The second core was concentrated in Syria, comprising of 3 French divisions, 2 divisions made up of local recruits, as well as 70 aircrafts¹¹.

Facing the Italian Threat

However, the Italian presence in the North African perimeter, concentrated mainly in Libya, would be much more pressing. The first Italian forces had been deployed in 1911, when the government of Rome decided to occupy this region, then under the nominal authority of the Ottoman Empire. Without necessarily having a distinct politico-military profile, this region was de facto divided into three entities – Tripolitania (west), Cyrenaica (east) and Fezzan (southwest). Following the conflict triggered by the Italian invasion (September 29, 1911 – October 18, 1912), Rome took control of these entities that would be integrated into a distinct territorial administrative form, known as the "Italian Libya". Its rule, however, proved to be quite difficult throughout the interwar period, being marked by revolts of the local tribes, especially in Cyrenaica. In order to strengthen control, the Italian governments have taken successive measures to increase the Italian civilian and military presence in the region. The apogee of this program was recorded in 1935, when Benito Mussolini decided to move to the extensive colonization of Libya. His ambition was to expand Italian control in North Africa with Libya pivoting the outbreak of World War II as a long-awaited opportunity, especially after the defeat of France and the signing of armistices.

On June 10, 1940, Italy declared war on France and Britain. Until the capitulation of France, military confrontations with Italian troops were sporadic and of no particular importance in the war economy. However, in the

negotiations for the armistice, Italy came up with a wide range of demands. Mussolini's vision included obtaining Algeria, which would link the creation of a continuous territory including Libya and the Italian colonies in East Africa. The Italian dictator also wanted Egypt to be removed from the alliance with the British and, subsequently, to extend its influence to the mouths of the Nile¹². In implementing this plan, Mussolini's intention was to spare the French military presence in North Africa as much as possible and to keep them in a benevolent state of neutrality¹³.

The Suez Canal represented a particular stake, with it being perceived by Rome as a potential platform¹⁴ from which Italian influence could spread rapidly in the Middle East. From June 20, 1940, the Italian Army General Staff began planning a potential offensive against Egypt. This was to include 170,000 troops, logistically supported for desert operations and with sufficient air capabilities¹⁵. According to the Italian General Staff, the French presence in the area was an unpredictable and even more important factor in terms of securing the back of the Italian disposition. Against this background, the Italian planners estimated that the offensive on Egypt could have been compromised very quickly by the intervention of French forces and, subsequently, they could call into question the Italian presence in Libya. The conclusion of the armistice following the capitulation of France removed this danger while inducing a state of inactivity at the level of troops who would come under the authority of the Vichy Regime.

Based on these benchmarks, orders were issued in Rome to prepare Libyan forces to create the conditions for the launch of a large-scale offensive against Egypt. On June 26, 1940, Mussolini appointed Marshal Rodolfo Graziani, governor of Libya, whose main mission was to prepare for the attack on British positions. However, Italy's limited military potential would soon be revived. Thus, at the end of July 1940, the pace of contingent transport to Libya did not live up to expectations, largely due to the dispersal of the Italian war effort in the Balkans and the Aegean basin. Under these conditions, the forces that Graziani could count on did not exceed 100,000 soldiers with

varying levels of training and equipment. The situation was similar in terms of air capacity, which did not exceed 240 aircrafts with rather limited operational potential. The major deficit was in armour and artillery pieces. These shortcomings were likely to draw Germany's attention. In this sense, in mid-August 1940, the German military would travel to Libya to assess the potential of Italy's offensive against the British presence in Egypt. Berlin's interest was largely focused on the possibility of synchronizing North African action with operations against Britain, which would have put additional pressure on the British resilience. However, as the Italian offensive was being delayed in reaching the right maturity level, this possibility became more and more distant. Also, given the lack of results in "Operation Sea Lion", the German command began contemplating the idea of a German action in North Africa in order to cut the lines of communication between the metropolis and the rest of the British colonial empire.

In this context, we can talk about the decision of Mussolini who wanted a purely Italian victory that would allow him to support territorial claims. Thus, the start of the offensive in Egypt was set for September 10-15. On this basis, on the morning of September 12, Graziani launched the action in two directions. The core of forces of about 5 divisions moved along the coast, while a small group of forces advanced through the desert. After three days of advance, in which they were subjected to RAF attacks operating from Egypt, they managed to move forward about 100 kilometres into Egyptian territory, stopping near the town of Sidi Barrani. The decision to stop was due to a lack of fuel and means of transport. Despite these malfunctions, it must be said that the level of forces that Graziani had under command in Libya had reached over 210,000, including a significant segment of local recruits. On the other hand, the British presence was inferior in number to about 50,000 troops, to which there could be added 25-30,000 British troops in Palestine¹⁶.

The British forces, led by General Archibald Wavell, were deployed in three main locations: the garrison at Mersa Matruh, Alexandria and Cairo. It must also be said that from

the earliest moments of the outbreak of the war, the British took steps to gain the support of the Cyrenaica tribes, whose antipathy towards the Italian presence had been constant over the last two decades. Responsibility for monitoring the situation on the Libyan-Egyptian border had been entrusted to a unit created after the outbreak of the war – Western Desert Force – led by General Richard O'Connor, which had about 35,000 troops and 65 tanks. At the time of the Italian attack, the British general's reaction was to control his withdrawal to Mersa Matruh. In their retreat, British troops blew up transport routes to slow down the Italian offensive. The actions took place in relative calm until the beginning of December 1940. Graziani focused on consolidating the position in parallel with maintaining the German-Italian dialogue focused on requesting military support from Berlin, an initiative temporarily blocked by Mussolini's intransigence to win the war without outside support.

In parallel, British troops reorganized and began planning a counter-offensive, which would be known as "Operation Compass". Wavell and O'Connor came up with a bold plan to exploit the way the Italian disposition was placed. Graziani organized a line of defence centered on the use of fortified points between Sidi Barrani and Sofafi. Paradoxically, at this level there was a gap of only a few kilometres (Enba Strip) on which the British would focus. Preparations for the counter-offensive also included the actions of the British Mediterranean fleet. Two major naval battles took place in November (Taranto, 11-12 November 1940; Spartivento, 27 November 1940). The result is undecided, the Italian fleet continuing to pose a major threat to British supply convoys. Note, however, the importance of the Battle of Taranto in which aircraft carrier aviation was used to torpedo Italian ships. The plan used for this battle was also used by Japan in the attack on the American base at Pearl Harbor (December 7, 1941).

In this context, on December 9, 1940, the British launched the counter-offensive with a diversionary attack near Maktil, while the main action targeted the Enba Strip and from there the main column of British forces will pivot north, encircling Graziani's troops. Obvious-



**General Archibald Wavell,
hero of the North-African Campaign**

ly, the surprise factor was the main advantage of "Operation Compass", making it capable of overcoming the numerical disparity in the initial stages. Succeeding in camouflaging his strategy, Wavell organized supply points along the route, which would support the counter-offensive and the relocation of an entire division in the immediate vicinity of the Enba breach without the Italian forces taking notice. The attack began on the morning of December 9. The surprise was total, one by one the Italian forts being captured by the British troops. The next day, Sidi Barrani was occupied and two Italian divisions surrendered after a total siege.

In the second stage of "Operation Compass", British forces engaged in pursuing Italian troops and managed to enter Libya (December 16, 1940), capturing 35,000 prisoners, 237 cannons and 73 tanks. It should be noted that the success of the British action was also due to the significant reinforcements coming mainly from India, Australia and New Zealand, which allowed for the consolidation of the British presence in Egypt. From the per-



Italian prisoners during Operation Compass



British troops celebrating victory

spective of applied strategy, one can identify elements of similarity between the tactics used by Wavell and those applied by General Allenby in the battle of Meggido during the World War I (September – October 1918). The fact that Wavell served under Allenby in his campaign in Sinai and later Palestine further supports this claim. Admiration for Allenby would also be reflected in the way the incursion into Libyan territory would be organized. After a delay of several months due to the need to send forces against Italian forces in Abyssinia, Wavell resumed the offensive in Libya. The next significant confrontation took place at the beginning of January 1941, in Bardia. The proportions of victory were colossal¹⁷, the Australian troops who received the baptism of fire in World War II managed to capture 25,000 prisoners, over 400 cannons and 127 tanks. It should be noted that the decisive victory of the British troops could not have been achieved so effectively in the absence of the massive artillery support of the Mediterranean ships, doubled by the air superiority achieved by the aircraft carrier HMS *Illustrious*.

Basically, the victory in Bardia paved the way for British troops to occupy Cyrenaica

by removing from battle the entire Italian 10th Army, which accounted for more than half of the Italian device deployed in Libya. The British offensive continued at full speed, managing to reach the immediate vicinity of the port of Tobruk in less than a day. This time, Wavell adopted a different strategy, encircling the heavily fortified Italian forces (armoured in sand and concrete fortifications). In order to avoid losses and keep the port facilities, Wavell was completing the siege of the more than 22,000 Italian soldiers relatively quickly (January 9). Their repeated attempts to break the British circle were easily repelled. Despite the heightened weakness of Italian forces, Wavell was meticulously awaiting the launch of the final assault until he would build up a superior core to take over the city and continue the offensive in western Libya. All the while, Graziani's attempts to persuade Mussolini to accept the capitulation of the Tobruk garrison failed. The final British assault began on January 21, 1941. The Italian resistance quickly collapsed the next afternoon, but Wavell's troops could not prevent the destruction of some port facilities, which would soon be put back into operation in the coming days.



British capture of Tobruk

The British counter-offensive then continued in two directions. The core was moving along the Libyan coast as a swift column tried to cut off any escape of Italian troops from Cyrenaica through a cross-section southeast of Tobruk. Heavy fighting took place in the occupation of Derna (January 26, 1941) and further south in Mechili (January 24, 1941), both confrontations succeeding in delaying the British advance. On 4 February, the contingents led by General Michael Creagh, operating south of the main advance route, split to speed up the deployment of British forces. To this end, it detached a number of armoured vehicles that would make up the so-called Combe Force, after the name of the commander, Lt. Col. John Combe. Its main mission was to block the Italian withdrawal south of Benghazi. With a quick trip, he managed to prevent the Italians from accessing the Benghazi-Tripoli road (February 5). For two days, he resisted their desperate attempts to break the blockade at Ajedabia Point. Finally, the superior Italian forces numerically surrendered, with Combe taking 25,000 prisoners as well as significant quantities of ammunition and weapons. This victory marked the end of "Operation Compass", after which Prime Minister Winston Churchill decided to cease offensive action in Libya. The reason for this option was the need to deploy new troops to support British forces in Greece in the wake of the impending German invasion. Thus, about 60,000 British soldiers were withdrawn from the Libyan front and sent to Greece in early March 1941.

Conclusions

It is obvious that the operations in North Africa were, between 1940 and 1941, one of the main areas of interest of the two camps involved in the conflict. For Great Britain it was more important given the extremely difficult circumstances due to the capitulation of France and initiation by Germany of the "Sea Lion Operation". Also, for the first time in recent decades, the threat to the colonial empire, and especially to the Suez Canal, was extremely real, leading to the difficult decision to attack the French fleet at Mers el-Kebir. However, this did not completely eliminate the danger that French troops in North Africa and the Middle

East could pose to Egypt. Concern about this risk would continue in the British plans in the years to come as well with this being one of the points brought up by London in the inter-talks which would lead to the launch by the US in November 1942 of "Operation Torch", after which the French presence in North Africa would cease to be a threat for the British.

Equally, the events of this period under discussion were of particular importance for the general course of the war. In the wake of a sustained German offensive to make its control of Europe a reality, the North African front showed the first signs of hope for the initiative and, last but not least, the maintenance of British control over major transport routes in Europe through the Mediterranean. This perimeter was practically the only area where the Allied (British) resistance was still manifested. Stopping the Italian attack, followed by a successful counter-offensive by British forces, was a decisive victory against Mussolini's expansionist plans, helping to restore morale and confidence in the possibility of a reversal of the tide of war. Another very important aspect was the fact that following the crushing defeat suffered by Graziani's forces, the Third Reich was forced to intervene. Thus, with the landing in Libya (late February 1941) of the Afrika Korps contingents, Germany's war effort was further expanded, which would have an impact on its overall potential to sustain war on several fronts.

In addition to the imaginary relevance of the British victory, the operations in North Africa indicated the strategic importance of this area for the general economy of the war. The landing of German contingents under the leadership of Erwin Rommel was a testament to the priority given to controlling this perimeter as a way to secure control in the Eastern Mediterranean, but also as a way to neutralize British positions in Egypt and the lines of communication between London and the colonial empire. The resources invested by Germany in the following years in support of this course of action were doubled by the continued strengthening of the commitment of the United States and Great Britain, which eventually led to the defeat of German troops and the takeover of total control of the North African shores. The strategic significance of the Allied

victory would be demonstrated by the possibility of launching landing actions and, implicitly, the Allied landings of July and September 1943, following which the Mussolini regime would be overthrown.

Equally, the actions of 1940-1941 can also be seen as an additional way of testing the Allied force's ability to design forces on the European front. In the typology of large-scale landings recorded in World War II, North Africa's served as a model for other fronts. Practically, the pattern of landings used in North Africa were replicated in Europe, culminating with the Normandy landings. It is the case, I would argue, of "Operation Torch", on which United States embarked in the fall of 1942 and surprisingly achieved its ambitious objectives by landing on the shores of North Africa. For many at that time it was perceived as a being a complete madness, for others it was a test on US capacity to project its military, while for others it was a relief of a strained situation in which the United Kingdom found itself. To a large extent, this operation was the prelude to the mass landing in Normandy ("Operation Neptune", June 1944), the experience of moving contingents and equipment and how to land them later being used in the context of the largest landing in world history.

NOTES

¹ A relevant indicator in this regard could be depicted in Saipan amphibious operation conducted by General MacArthur in Pacific between June 15 and July 9, 1944. It managed to deploy 20.000 troops and heavy trucks in less than 1 day. Carter A. Malkasian. *Charting the Pathway to OMFTS: A Historical Assessment of Amphibious Operations From 1941 to the Present*, CNA Corporation, 2002, p.26.

² John D.Grainger. *Traditional Enemies: Britain's War with Vichy France, 1940-1942*, Pen&Sword Military, Barnsby, 2013, p.42.

³ Hervé Contan – Bégaie. *Darlan*, Fayard, 1989, p.239.

⁴ On the eve of France capitulation, Admiral Darlan promised British cabinet to send the French navy in several ports in UK. William R.Keylor. *Charles de Gaulle, A Thorn in the Side of Six American Presidents*, Rowman&Littlefield, 2020, p.53.

⁵ George E.Melton. *From Versailles to Mers el-Kebir. The Promise of Anglo-French Naval Cooperation 1919-40*, Naval Institute Press, Annapolis, Maryland, 2015, p.308-309.

⁶ *Memorandum Defence of Egypt*, CAB 24/275/5, 18 February 1938, National Archives UK.

⁷ *Memorandum – Australian Cooperation in Defence of Egypt*, C8209(38)/CAB24/279/9, National Archives UK.

⁸ Memorandum of Joint Planning Sub-Committee to War Committee, 26 June 1940, National Archives UK.

⁹ *Implication of Action Contemplated in Respect of Certain French Ships*, COS(40)510, 30 June 1940, National Archives UK.

¹⁰ Besides the task of protecting British position in Gibraltar, Force H was responsible for protecting sea lines between United Kingdom and Malta.

¹¹ *Report on Implications of French Hostility*, C.O.S (40) SECRET, 4 July 1940, National Archives UK.

¹² Galeazzo Ciano. *Diario, 1937-1943*, Milano, Rizzoli, 1980, p.443-4.

¹³ John Gooch. *Mussolini's War*, Penguin, 2020, p.145.

¹⁴ Nor Arrielli. *Fascist Italy and the Middle East, 1933-1940*, Basingstoke, Palgrave MacMillan, 2010, p.75.

¹⁵ Pier Paolo Battistelli, *La Guerra dell'Asse*, Grafe, Roma, 2020, p.130.

¹⁶ David Braddock. *Britain's Desert War in Egypt and Libya, 1940-1942: The End of Beginning*, Pen Sword Military, 2019, Yorkshire, p.58.

¹⁷ At the same time, Australian forces captured several senior officers and four Italian generals. For further details in Cabinet War meeting, 6 January 1941, CAB 65/17/2 (UK National Archives) and in Craig Stockings, *The Battle of Bardia*, Big Sky Publishing, Canberra, 2011.

MODIFICĂRILE TERITORIALE DIN BAZINUL MĂRII NEGRE ÎN PERIOADA CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL (1939-1947)

CERASELA MOLDOVEANU *

Abstract

For centuries, the Black Sea area has been a strategic area of utmost political, economic and military importance. The outbreak of the Second World War in 1939 produced new political and geostrategic reconfigurations, in which the main actors were the USSR, Germany and Turkey.

The incursion of the German army into the heart of Europe, in the period 1939-1943, resulted in an increased interest in the maritime Danube, in the Black Sea area and in the Straits. These areas became the object of dispute between Germany and the USSR, while Turkey, through skillful diplomatic maneuvering, managed to remain neutral until almost the end of the war.

In this context, Crimea became the main strategic objective in the effort to dominate the Pontic area. Thus, the battle for Crimea had become, for both belligerents, the battle for the control of the Black Sea. While, initially, German domination did extend over the Black Sea, which became, for a brief period, a "German lake", the subsequent defeat of Germany and the concluded peace treaties established full Soviet domination over the area, opening up new geostrategic and economic prospects for the USSR.

Keywords: *Black Sea, Second World War, USSR, Germany, Crimea*

În preajma izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial, contextul politic european înregistra o polarizare a forțelor revizioniste, de modificare a *statu quo*-ului european stabilit prin tratatele de pace din 1919-1920, în jurul Germaniei și a Uniunii Sovietice. Până la acea dată, configurația geopolitică din arealul pontic se baza în cea mai mare parte pe sistemul de

tratate stabilit la Conferința de pace de la Paris, în urma încheierii Primului Război Mondial, dar și pe o serie de acorduri bi și multilaterale, stabilite în perioada interbelică. Bulgaria semnase tratatul de pace cu Puterile Aliate la Neuilly, la 27 noiembrie 1919, prin care se reconfirmau frontierele balcanice în conformitate cu prevederile păcii de la București (28 iunie

* Cercetător științific gr. III, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară.

/ 10 august 1913), ce punea capăt celui de-al Doilea Război Balcanic. Prin urmare, sudul Dobrogei, sub numele de Cadrilater (județele Durostor și Caliacra), reîntra în componența României. Granița româno-bulgară începea de la Dunăre (10 km în amonte de Turtucaia), tăia platoul Killi-Radi și se încheia pe litoralul Mării Negre, la cota 252, la sud de satul Ekrene¹. Cealaltă țară pontică, România, își desăvârșise la 1 decembrie 1918 unitatea statală prin unirea cu cele trei provincii românești înstrăinate, Basarabia, Bucovina și Transilvania. Prin unirea cu Basarabia, România a preluat sub control și litoralul pontic aferent, respectiv porțiunea de la brațul Chilia la limanul Nistrului, act consfințit juridic prin Tratatul de la Paris din 28 octombrie 1920, semnat între România și puterile Antantei. Rusia sovietică nu a semnat și nu a recunoscut acest tratat. La 1 noiembrie 1920, revoluționarul bolșevic Cristian Rakovski a remis o notă guvernelor semnate ale Tratatului, în numele RSFS Ruse și a RSS Ucrainene, declarând că „ele nu pot recunoaște ca având vreo putere înțelegerea cu privire la Basarabia făcută fără participarea lor și că ele nu se consideră în nici-un fel legate de tratatul încheiat pe această temă cu alte guverne”², poziție pe care URSS a menținut-o pe toată perioada interbelică. De altfel, statul sovietic n-a recunoscut tratatele de pace care consfințeau apariția statelor naționale la frontierele sale și a acționat în permanență pentru revizuirea granițelor și tratatelor. Așa se explică și declarația pe care Lenin a făcut-o la 15 octombrie 1920: „*Când Rusia Sovietică se va întări, praf și pulbere se va alege din Tratatul de la Versailles*”. Litoralul nord și est pontic era sub controlul Uniunii Sovietice, prin supunerea, în perioada 1921-1922, a unor state care-și proclamaseră independența, precum Ucraina și Georgia. Împreună cu alte două republici sovietice, Azerbaidjan și Armenia, Georgia constituie la 12 martie 1922 RSFS Transcaucaziană, fiind integrată URSS. Frontierele Georgiei cu Turcia kemalistă au fost fixate prin tratatul de la Kars (16 martie 1921), semnat de guvernele de la Moscova și Ankara, prin care orașul Batum(i) a rămas sub jurisdicție sovietică iar orașele Kars și Ardahan au fost preluate de Turcia³.

Fațada sudică a arealului pontic era ocupată de Turcia, care, după cum se cunoaște, nu a

aplicat prevederile tratatului de pace, semnat la Sèvres la 10 august 1920. Victoria împotriva Greciei a forțelor naționaliste turcești, conduse de generalul Kemal Atatürk, a impus o revizuire a prevederilor tratatului anterior. Noua ordine politică a fost consacrată, după lungi negocieri, prin Tratatul de la Lausanne, din 24 iulie 1923, care reda Turciei întreaga Asie Mică, păstrând în partea europeană Tracia Orientală cu o suprafață de 23 000 km și instituia un regim demilitarizat al Strâmtorilor. A urmat revizuirea prevederilor de la Lausanne, materializate în Convenția de la Montreux (20 iulie 1936), care a restabilit deplina suveranitate a Turciei asupra Strâmtorilor, a permis remilitarizarea acestora și a asigurat securitatea țării prin norme prevăzute pentru trecerea vaselor de război prin Bosfor și Dardanele. A fost, în fapt, singura modificare majoră din arealul pontic, intervenită în perioada interbelică.

La puțin timp după încheierea Conferinței de pace de la Paris (1919-1920), Germania și URSS, nemulțumite de aranjamentele teritoriale stabilite în urma acesteia, și-au propus câștigarea de noi aderenți în realizarea planurilor lor revanșarde și anexioniste. Cele mai interesate în ralierea la această politică au fost Italia, Ungaria și Bulgaria, care au devenit în scurt timp aliați ai Germaniei. Țările mici din centrul și sud-estul Europei, în a căror categorie intra și România, vor deveni țintele preferate ale celor două mari puteri, în pericol de a fi „înghițite” fie de nazism, fie de comunism. Tendințele expansioniste ale Germaniei au prins contur încă din 1936, prin remilitarizarea Renaniei (7 martie 1936), fapt ce constituia o încălcare flagrantă a prevederilor tratatului de la Versailles și o amenințare directă pentru securitatea statului francez, au continuat apoi cu ocuparea Austriei în martie 1938 și cu sfârtecarea Cehoslovaciei prin dictatul de la München (29 septembrie 1939), înfăptuit cu aportul nemijlocit al Angliei și Franței, de care au profitat însă și Ungaria și Polonia. Aceste brutale acte de încălcare a inviolabilității și independenței unor state suverane, care în final au dus la prăbușirea sistemului de securitate versaillez, antrenând întreaga lume într-un al Doilea Război Mondial, au fost posibile și datorită politicii conciliatoriste promovate de cercurile guvernamentale din Marea Brita-

nie și Franța. Acestea, din dorința de a evita o confruntare cu Al Treilea Reich, au acceptat sacrificarea intereselor statelor mici și mijlocii din centrul și răsăritul Europei.

În perioada interbelică, sistemul de alianțe constituit de statele mici și mijlocii din Balcani sau din arealul pontic s-a axat în principal pe colaborarea cu Franța și Anglia, considerate garante ale păcii și stabilității europene și pe acordurile încheiate între statele Micii Înțelegeri și cele ale Înțelegerii Balcanice, constituite în urma eforturilor diplomatice ale României. Acestea își vor dovedi, în fața acestor noi provocări, lipsa de viabilitate. Fidelă politicii sale de menținere a *statu quo*-ului european, din proprie inițiativă, România va încerca pe cale diplomatică demersuri menite să preîntâmpine pe plan general sau local extinderea agresiunii, fiind cunoscute măsurile și acțiunile de sprijinire a Cehoslovaciei, încă înainte de declanșarea „crizei”.

La 24 februarie 1939, Ungaria a aderat la „Pactul Anticomintern”, deschizând astfel larg poarta politicii de anexiune al unor teritorii străine, care ar fi completat în mod „fericit” tabloul Ungariei de dinainte de Trianon. Astfel, la 14 martie 1939, Ungaria a ocupat Ucraina Subcarpatică în timp ce Boemia și Moravia au fost invadate de trupele naziste. În efortul său de cucerire a „spațiului vital”, Al Treilea Reich avea o imperioasă nevoie de petrolul și grânele României. Pentru că încercările României de a găsi un sprijin concret anglo-francez au eșuat, cercurile guvernamentale române au hotărât să adopte o politică mai prudentă față de Germania. Se avea în vedere, în primul rând, ca pe baza unor concesiuni economice să se obțină din partea Germaniei angajamentul de a respecta integritatea teritoriului României. Astfel, la 23 martie 1939, s-a semnat acordul economic cu Germania, după negocieri dure cu partea germană, având ca principal scop îndepărtarea pericolului unei agresiuni în care România s-ar fi aflat izolată (guvernul român a reușit parțial să eludeze prevederile acordului).

Toate aceste măsuri de forță și acte samavolnice au creat în cercurile politice românești convingerea că România intra în mod sigur în obiectivul statelor revanșarde. De altfel, în notele informative deținute de Marele Stat Major român existau destule informații privitoare la

concentrarea de trupe ungare și apoi bulgare la granițele României, fapt ce a condus la preocuparea factorilor de decizie politici și militari de a întări mijloacele de rezistență în fața unui atac probabil germano-ungar, prin pregătirea sistemului defensiv la granița de vest.

La revizuirea politicii de conciliatorism, promovat atâta timp de statele occidentale, Franța și Marea Britanie, a contribuit se pare și demersul făcut de reprezentantul guvernului român la Londra, Viorel Virgil Tilea, care în fața Foreign Office-lui a anunțat că, în timpul negocierilor economice româno-germane, România a primit un ultimatum din partea Germaniei. În urma intervenției sale, deși exagerate, în politica externă britanică s-a produs o „adevărată revoluție”, conciliatorismul fiind înlocuit de o atitudine tot mai activă față de actele agresive naziste. Noua orientare din politica Marii Britanii și Franței s-a reflectat în acordarea de garanții politice unilaterale Poloniei – 31 martie 1939 (onorarea acestei garanții a determinat cele două țări să declare război Germaniei, ducând practic la declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial) –, României și Greciei (13 aprilie 1939) și Turciei (12 mai 1939, numai Anglia). În cazul României, aceste garanții se refereau în special la recunoașterea integrității statului român și la posibilitatea obținerii de ajutor militar din partea celor două state. În același timp, guvernele celor două țări au angajat negocieri cu Uniunea Sovietică pentru a o atrage într-un front comun împotriva Reichului. Planurile lui Stalin s-au dovedit însă altele. Iminența unui război mondial între statele capitaliste era un obiectiv mult așteptat al dictatorului de la Kremlin. Solicitat de ambele tabere, în care Franța și Marea Britanie nu-i ofereau nimic la schimb, Stalin hotărăște pentru moment să se situeze în afara conflictului, așa cum îi ceruse Hitler, în schimbul unor importante concesiuni teritoriale. În opinia sa, în timp ce Germania, Italia, Marea Britanie și Franța aveau să-și epuizeze forțele într-un război nimicitor, Armata Roșie urma să intervină la momentul oportun pentru a dicta combatanților epuizați o „pace sovietică”. Mergând pe această linie, negocierile tripartite anglo-franco-sovietice angajate la Moscova au eșuat, sub pretextul neacordării de către guvernele român și polonez a permi-

siunii referitoare la trecerea trupelor sovietice peste teritoriile celor două țări în cazul unei agresiuni germane.

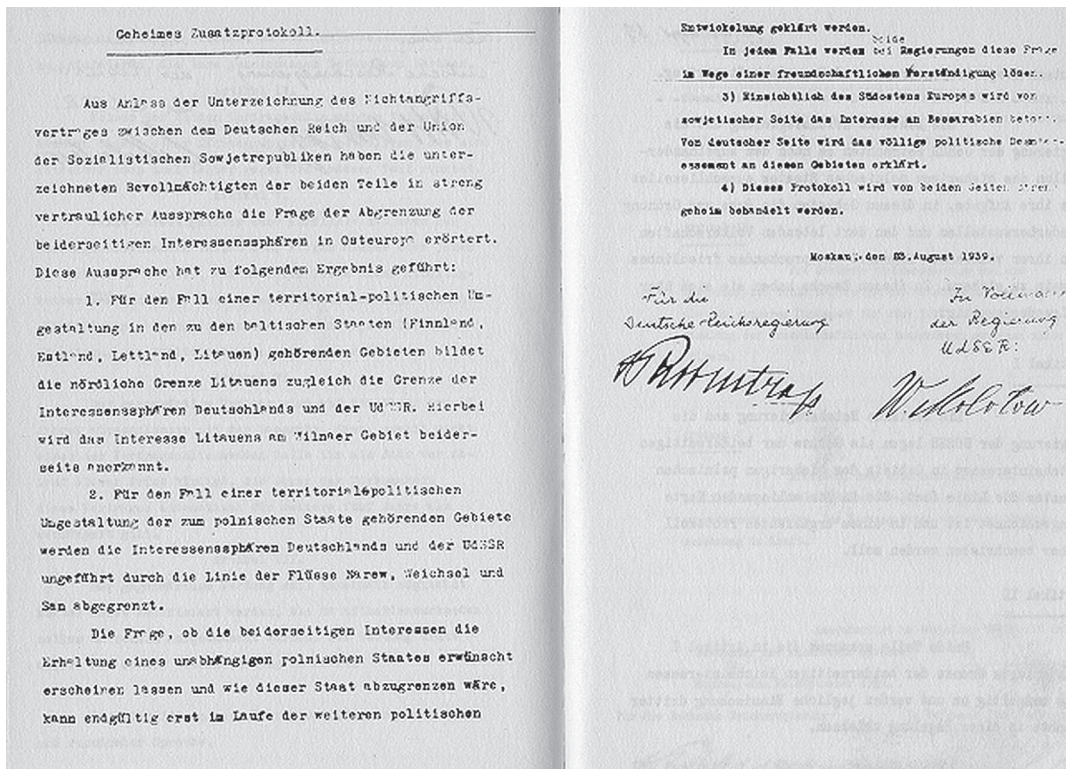
Concomitent cu tratativele de la Moscova, au fost angajate, în a doua decadă a lunii august, convorbiri bilaterale sovieto-germane, care vizau atât înțelegeri politice cât și de ordin economic. La 23 august 1939, a doua zi după sosirea ministrului de externe german, Joachim von Ribbentrop, se semna, tot la Moscova, Pactul de neagresiune sovieto-german, numit și *Pactul Ribbentrop-Molotov*, după numele celor doi miniștri de externe ai celor două state semnatare, valabil timp de 10 ani. La acesta se adăuga un protocol adițional secret prin care s-a stabilit delimitarea celor două sfere de interese în Europa răsăriteană, vizând statele baltice, Polonia și România. La cea din urmă, partea sovietică își manifestă interesul față de Basarabia, în timp ce Germania își declara totalul dezinteres politic.

Apropierea politică dintre cele două mari puteri a avut un efect paralizant asupra liber-

tății de acțiune a României. Vizibil îngrijorat, Carol al II-lea nota: „Pentru noi e cât se poate de periculos căci una din speranțele ce le aveam de a avea un spate sau un flanc oarecum asigurat s-a dus... Desigur ne vor putea crea greutăți în Basarabia”. Previțiunea regelui avea să devină în curând o sumbră realitate!

Răsturnările produse în raportul internațional de forțe au accelerat în mod dramatic procesul izolării României pe plan extern. Cu toate eforturile depuse de diplomația română, nu s-a putut realiza nicio alianță sigură care să preîntâmpine sau să stopeze planurile agresive ale Germaniei și Ungariei.

La 1 septembrie 1939, Germania invadează teritoriul polonez, declanșând cel de-al Doilea Război Mondial. În această situație, Franța și Anglia decretează mobilizarea generală și declară la 3 septembrie război celui de-al Treilea Reich. În fața acestor evenimente, încercând să salveze integritatea teritorială a țării, guvernul român a proclamat la 6 septembrie 1939 neu-



Protocolul secret al Pactului Ribbentrop-Molotov

tralitatea statului, poziție ce a fost considerată ca fiind cea mai justă la vremea respectivă.

Dezmembrării statului polonez i-a urmat apoi atacul împotriva Finlandei (30 noiembrie 1939) și anexarea de către URSS. a țărilor baltice (3-6 august 1940). Astfel, în mai puțin de un an, mare parte din prevederile protocolului adițional secret se materializaseră.

Concomitent, în primăvara și vara anului 1940, Hitler a lansat ofensiva armatei germane împotriva statelor din nordul și vestul Europei, soldată cu ocuparea Danemarcei, Norvegiei, Olandei, Belgiei, Luxemburgului și Franței într-un timp foarte scurt. Victoriile fulgerătoare ale Wehrmacht-ului au creat însă îngrijorare la Moscova, spulberând planurile lui Stalin care spera într-un război de durată, de epuizare reciprocă, în care URSS urma să devină elementul decisiv în soarta războiului și în stabilirea păcii⁴.

Și celelalte state din arealul pontic au fost supuse, din partea unei tabere sau a alteia, unor presiuni crescânde pentru a se angaja în război.

Spre deosebire de alte state balcanice, Bulgaria nu era afectată de prevederile Pactului Ribbentrop-Molotov, deoarece acesta nu viza teritoriul țării, iar influența germană și cea sovietică erau importante în mediile socio-politice și culturale din țară, în timp ce influența occidentală era mult mai puțin prezentă⁵. În același timp, pretențiile teritoriale emise de Bulgaria, care nu a acceptat niciodată pierderea sudului Dobrogei și a Traciei orientale, se înscriau în tendințele revanșarde ale statelor semnatare ale Axei. Cu toate acestea, la începutul războiului, Bulgaria, prin Boris al III-lea, a preferat să adopte o poziție de neutralitate.

Turcia, condusă de İsmet İnönü, a preferat să-și declare neutralitatea, fapt greu de realizat, având în vedere poziția geopolitică importantă a țării și controlul exercitat asupra Strâmtorilor. Refuzat de Marea Britanie și Franța în realizarea unor tratate de asistență militară care să asigure integritatea tuturor statelor de la Marea Baltică la Marea Neagră, Stalin și-a îndreptat atenția spre Turcia. La mijlocul anului 1939, acesta propunea guvernului de la Ankara un acord care să modifice statutul strâmtorilor, convenit prin Convenția de la Montreux (1936). În vederea începerii unor negocieri, a

fost invitat la Moscova ministrul afacerilor externe turc, Şükrü Saracoğlu, care a sosit la 25 septembrie 1939. Două zile mai târziu, Stalin îi propunea acestuia revizuirea prevederilor Convenției de la Montreux și stabilirea unui parteneriat sovieto-turc asupra Strâmtorilor⁶, în care nicio navă din afara arealului pontic nu avea dreptul să treacă prin Strâmtori fără consimțământul autorităților sovietice. Ministrul turc a refuzat cu hotărâre aceste propuneri, care, în opinia guvernului său, puneau în pericol independența și suveranitatea Turciei, ce devenea un simplu instrument în jocul de putere dintre Germania și URSS⁷.

La 19 octombrie 1939, Turcia a semnat un tratat militar trilateral cu Marea Britanie și Franța. Prevederile tratatului stipulau ca fiecare dintre semnatori să primească ajutor militar în cazul în care una dintre părți ar fi fost atacată în Mediterana, de orice alt stat european. La o zi după semnarea Tratatului, s-a perfectat și un acord financiar în care autoritățile britanice puneau la dispoziția Turciei un credit de 25 milioane de lire sterline, rambursabile în 25 de ani. Intențiile Ankarei erau de a evita cât mai mult antrenarea sa în război, fapt demonstrat când Franța a fost atacată de Italia în Mediterana, în iunie 1940. Lipsa de reacție a Turciei, care încălca astfel prevederile Tratatului trilateral, a fost motivată prin capitularea prea rapidă a Franței, punând în imposibilitate intervenția mai rapidă a Turciei⁸.

În schimb, presiunile Germaniei naziste asupra guvernului român, ale cărei interese economice erau deosebit de importante în continuarea războiului, s-au intensificat. După uriașa ofensivă germană în vest, de după 10 mai 1940, ultimele speranțe ale României într-un revirement al Franței și Marii Britanii s-au năruit. Eșecurile aliaților pe frontul apusean, presiunile cercurilor interne de dreapta, încurajate de succesele Germaniei, ca și dorința regelui Carol al II-lea de a-și salva tronul au obligat guvernul de la București să semneze la 27 mai 1940 acordul petrolier definitiv cu Germania, cunoscut sub denumirea de Olpakt (un pact provizoriu fusese încheiat la 7 martie 1940), prin care exporturile românești de țiței erau destinate cu prioritate celui de-al III-lea Reich în schimbul echipamentului și armamentului de război. A doua zi, la 28 mai, în

cadru unei întâlniri a regelui Carol al II-lea cu membri ai Consiliului de Miniștri, s-a hotărât abandonarea politicii de neutralitate de până atunci și promovarea unei politici „adaptate realității”, de orientare spre Germania. Ca primă consecință a noii politici, ministrul de externe român Grigore Gafencu, cunoscut pentru simpatiile sale occidentale, a fost înlocuit cu Ion Gîgurtu, agreeat de Berlin. Astfel, după renunțarea la neutralitate, România a promovat o politică de apropiere față de Germania, ce s-a tradus de jure și de facto într-un statut de nonbelligerantă, inaugurat la 28 mai 1940 și prelungit practic până la 22 iunie 1941, la intrarea României în război.

Pe plan internațional, rapida prăbușire a Franței a determinat Kremlinul să-și modifice radical strategia privind „planul de anexiuni”, Stalin hotărând o rezolvare rapidă a litigiului cu România. La 23 iunie 1940, Kremlinul informează autoritățile naziste că este hotărât să obțină de la România, chiar cu forța armată dacă se impunea, cedarea Basarabiei și a Bucovinei, a căror populație ar fi legată de Ucraina (cele două teritorii nu erau nominalizate în protocolul adițional secret al Pactului Ribbentrop-Molotov). Hitler acceptă ocuparea Basarabiei, dar obiectează în privința Bucovinei, care, spunea acesta, „nu a aparținut niciodată URSS-ului, nici chiar Rusiei țariste”, și recomandă Moscovei ca reglementarea chestiunii Basarabiei să se facă pe cale pașnică, în colaborare cu guvernul român, evitându-se izbucnirea unui conflict armat în sud-estul Europei. Era evident că un astfel de conflict ar fi pus în pericol pozițiile economice, politice și strategice deținute de Germania. Pentru a nu intra într-un conflict cu Hitler, guvernul sovietic hotărăște „să-și limiteze cererile asupra părții nordice a Bucovinei cu orașul Cernăuți”.

La 26 iunie, ministrul de externe sovietic, Viaceslav Molotov, a prezentat ambasadorului României la Moscova, Gheorghe Davidescu, o notă ultimativă însoțită de o hartă prin care cerea cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei, acesta din urmă „ca despăgubire pentru dominația română în Basarabia timp de 22 de ani”⁹. Toate tatonările în afară ale guvernului român de a găsi un aliat, un sprijin militar, au primit invariabil același răspuns negativ. Toate puterile consultate, Germania, Italia,

Iugoslavia, Grecia și Turcia, în forme și cu accente diferite, au dat, în fond, același răspuns. Nemulțumiți de răspunsul evaziv primit din partea autorităților române, ministrul de externe sovietic avansează o nouă notă ultimativă, care cerea evacuarea celor două teritorii în decurs de patru zile. La 28 iunie, orele 11, Gh. Davidescu a comunicat lui Molotov: „Guvernul român, pentru a evita gravele urmări ce le-ar avea recurgerea la forță și deschiderea ostilităților în această parte a Europei, se vede silit să primească condițiile de evacuare specificate în răspunsul sovietic”¹⁰.

Ocuparea Basarabiei și a nordului Bucovinei de către Armata Roșie a fost însoțită și de ocuparea abuzivă a ținutului Herța, care era parte integrantă a Vechiului Regat. De fapt, sovieticii au ocupat acest ținut cu bună știință, din cauza căii ferate care trecea prin zonă, legând nordul Basarabiei de Cernăuți, deci cele două noi posesiuni răpite la 28 iunie 1940¹¹. Retragerea trupelor române din cele două teritorii istorice românești s-a făcut în condiții deosebit de anevoioase, fiind îngreunată atât de atitudinea ostilă a forțelor sovietice cât și de violențele la care s-au dat grupuri de comuniști înarmați.

Prin ceea ce poate fi numit *dictatul de la Moscova*, România a pierdut un teritoriu de 50 762 km, cu o populație de 3,9 milioane de locuitori. Conform politicii lui Stalin, fiecare republică sovietică socialistă avea dreptul la „autodeterminare”, dar această situație era pur formală, nefiind posibilă în realitate. Frontierele interne ale acestor state practic nu existau, făcând parte din marea familie a Uniunii Sovietice. Astfel, anexarea de către URSS a teritoriului dintre Prut și Nistru și a nordului Bucovinei a produs noi schimbări teritoriale, ordonate de la Kremlin. Basarabia a fost dezmembrată, pierzându-și unitatea teritorială: nordul Bucovinei, ținutul Herța, părțile de nord și de sud ale Basarabiei au fost încorporate RSS Ucrainene, iar restul Basarabiei a fost unită cu o parte a RSSA Moldovenești, din stânga Nistrului, și au constituit RSS Moldovenească (2 august 1940).

La 2 august 1940, sesiunea a VII-a a Sovietului Suprem a abordat chestiunea „Cu privire la formarea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești Unionale și includerea Bucovi-

nei de Nord, a județelor Hotin, Akerman și Ismail ale Basarabiei în componența Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene”. Această decizie a avut la bază „preponderența elementului ucrainean” în cele trei județe basarabene. Fapt contrazis de statisticile vremii, pentru că, în 1940, populația din județele sus-menționate era formată în proporție de 28,6% de moldoveni și 25,4% de ucraineni. Prin desemnarea noilor frontiere între RSS Moldovenească și RSS Ucraineană, Basarabia a pierdut atât o bază materială consistentă cât și porturile de la Dunăre și Marea Neagră (Bugaz, Cetatea-Albă, Chilia, Ismail, Reni). Legăturile economice și culturale, precum și căile de comunicație tradiționale au fost întrerupte, ducând la încetinirea procesului de dezvoltare a fiecărei zone în parte. Pentru a scădea ponderea populației moldovene din zonă, pe parcursul lunii octombrie 1940, în județele Ismail și Akerman au fost strămutate circa 10 000 de familii ucrainene din regiunile Sumî, Vinița, Lvov, Volîn și Kamenet-Podolsk¹². Primind diverse înlesniri din partea statului, noii sosiți aveau misiunea să absoarbă elementul băștinaș, transformându-l, în timp, în element minoritar. La 1 august 1940, Viaceslav Molotov, ministrul sovietic de externe, afirma în fața Sovietului Suprem al URSS: „Locuitorii Basarabiei și Bucovinei de Nord, îndeosebi ucraineni și moldoveni s-au putut alipi la familia unită a poporului sovietic și inaugura o viață nouă, aceea de popor eliberat”. În pofida acestor declarații, în Basarabia s-a instituit un regim represiv, de epurare etnică și politică, orientat mai ales împotriva populației neslave, intelectualității și a tuturor celor bănuți de a fi dușmani ai puterii sovietice. Punctul culminant al represaliilor l-au constituit însă arestările și deportările în masă ale populației în gulagurile sovietice. O metodă caracteristică sistemului sovietic era mobilizarea forțată a populației la muncă în minele din Ural și Siberia. Astfel, numai în regiunea Permi lucrau în mine circa 2,5 mii de basarabeni. Ei erau supuși la munci istovitoare, în condiții de viață deosebit de grele, inumane, astfel că, într-un an de zile de ocupație sovietică, elementul românesc din Basarabia a scăzut cu aproximativ 300 000 de oameni.

După anexare, relațiile dintre România și URSS nu au intrat pe un făgaș normal,

așa cum oficialii sovieticii susțineau în fața reprezentanților marilor puteri, la Moscova. Provocările au continuat, trupele sovietice ocupând cu forța armelor insulele Tătarul Mare, Dalerul Mare, Dalerul Mic, Maican și Limba – toate pe brațul românesc al Chiliei, între 26 octombrie – 5 noiembrie 1940¹³, modificând granița stabilită prin articolele 45 și 46 din anexa IV a Tratatului de Pace de la Berlin, din 13 iulie 1878. Încă de la 27 septembrie 1940, ministrul român al afacerilor externe, Mihail Sturdza, într-o ședință a Consiliului de Miniștri, raporta faptul că rușii forțau granița la gurile Dunării, astfel că brațul Chilia nu mai putea fi utilizat. Antonescu considera că URSS proceda în acest mod din două motive: primul, să pătrundă în Comisia internațională a Dunării, cu drepturi largite, de la Brăila până la Bratislava; al doilea, să preia dreptul exclusiv de navigație pe brațul Chilia, înlăturând România¹⁴. La protestul ministrului român la Moscova, Grigore Gafencu, din 12 noiembrie 1940, adjunctul comisarului poporului pentru Afaceri Străine, A.I. Vișinski, a replicat: „cele câteva insule dunărene nu au nici o importanță pentru România”, dar pentru URSS „întărirea pozițiilor sale pe brațul Chilia prezintă un interes însemnat. Este vorba despre un interes defensiv, date fiind împrejurările, situația internațională și unele aspecte ale stărilor politice din vecinătate, ca și unele legături de prietenie cu Germania” (adică relațiile româno-germane). Până la 22 iunie 1941, data atacului împotriva URSS, nu se ajunsese la vreun acord între București și Moscova privind linia frontierei în zona Deltei Dunării¹⁵.

La rândul lor, Ungaria și Bulgaria s-au simțit încurajate de acțiunea sovietică în exprimarea pretențiilor față de România. Preocupat de menținerea securității zonei petrolifere românești, Hitler a impus negocieri româno-ungare. Acestea au avut loc la Turnu Severin, dar, din cauza condițiilor exagerate impuse de partea maghiară, au eșuat. Pentru a evita conflictul armat între cele două părți, Germania a impus arbitrajul (dictatul) de la Viena prin care România pierdea un teritoriu de 43 492 km², cu 2 667 000 locuitori, din care 50,1% erau români. Din nou clasa politică românească a fost în imposibilitate de a reacționa. În schimbul acestui enorm sacrificiu făcut de România,

puterile Axei i-au dat acesteia garanții privind integritatea noilor sale frontiere.

După teritoriile pierdute în favoarea Ungariei, a venit timpul guvernului bulgar să revindică partea de sud a Dobrogei. Ei au găsit un aliat în URSS, care i-a încurajat să ceară întreaga Dobrogea, pentru ca Bulgaria să aibă hotar comun cu Uniunea Sovietică, chestiune care a fost discutată cu Hitler și Ribbentrop, în timpul vizitei lui Molotov la Berlin, din 12-13 noiembrie, 1940. Incluziunea Bulgariei în sfera de influență sovietică, așa cum România intrase în sfera de influență germană, ascundea dorința expresă a lui Stalin de a institui controlul sovietic asupra strămtorilor și al gurilor Dunării. Partea germană a evitat un răspuns tranșant, deoarece Hitler a văzut în poziția geostrategică a Bulgariei un avanpost al menținerii de baze militare germane, menite să țină sub control statele balcanice. Eșecul discuțiilor sovieto-germane de la Berlin impun concluzia că ambele puteri, deși aliate la acea dată, doreau să controleze, exclusiv în folosul propriu, bazinul pontic, fiecare căutând să atragă de partea lor statele din zonă. Ca urmare, la 27 iulie 1940, o delegație bulgară, condusă de Gheorghe Kioservainov, prim-ministru și ministru de externe bulgar, a avut o întâlnire cu Hitler la reședința acestuia de la Berchtesgaden, ocazie cu care a primit asigurări din partea acestuia că Bulgaria va primi Cadrilaterul dobrogean, inclusiv Silistra și Balcicul (granița româno-bulgară dinainte de 1913)¹⁶. În calitate de aliat ale Germaniei, URSS și-a dat acordul asupra acestui rapt teritorial.

Astfel, ca o consecință arbitrară a politicii marilor puteri, guvernul român a fost obligat să semneze la 7 septembrie 1940, la Craiova, tratatul româno-bulgar prin care partea de sud a Dobrogei (județele Durostor și Caliacra), cu o suprafață de 6 921 km² și o populație de 410 000 locuitori, a fost încorporată Bulgariei. Din partea României, tratatul a fost semnat de Henri G. Meitani, iar din partea Bulgariei de Theodor Papazof. Conform articolului 3 din tratat, în termen de trei luni urma să se desfășoare schimbul obligatoriu de populație română din județele Tulcea și Constanța și cea bulgară din județele Durostor și Caliacra. Articolul 5 stipula că bunurile materiale ale românilor din județele bulgărești puteau fi lichidate

de către proprietarii lor, în termen de 18 luni¹⁷, în timp ce o comisie mixtă cu sediul la Giurgiu era desemnată să rezolve în comun toate litigiile apărute în urma aplicării prevederilor Tratatului.

Schimbul de populație avea un caracter obligatoriu pentru ambele părți. În perioada 1940-1941 au părăsit Cadrilaterul 102 093 etnici români, în timp ce din România au plecat, până în 1943, 66 810 bulgari¹⁸. Prin plecarea masivă a românilor și sosirea bulgarilor în zonă, majoritatea etnică bulgară din Dobrogea de Sud căpăta un caracter absolut¹⁹. Astfel, dintr-un mozaic de grupuri etnice, lingvistice și cultural religioase aproape unic în Europa, Dobrogea devenea treptat un areal compus din două zone omogene, deosebite net între ele: Dobrogea de Sud – bulgară – și Dobrogea de Nord – românească²⁰.

Pierderile economice suferite de statul român, obligat să renunțe la instituțiile proprii și să reintegreze populația românească dislocată din zonă, nu au fost compensate de miliardul de lei „acordat” de Bulgaria României, acesta reprezentând doar o treime din pierderi, prin cesiunea județelor sud-dobrogene, Durostor și Caliacra²¹.

În mai puțin de trei luni, fără nicio ripostă armată, au fost rupte din trupul României teritorii ce însumau 100 913 km² (33,8% din suprafața totală) și 6 777 000 locuitori (33,3% din populația României). Mutilarea teritoriului a dezorganizat economia națională, provocându-i mari daune, finanțele publice, apărarea națională și a obligat sute de mii de români să ia calea pribegiei. Opinia publică românească a reacționat prin valuri de demonstrații, care au condus în final la abdicarea regelui Carol al II-lea la 6 septembrie 1940 în favoarea fiului său Mihai și la apariția în prim-planul vieții politice românești a generalului Ion Antonescu.

Spiritul revanșard și dorința de expansiune au făcut ca, în septembrie 1940, Germania, Italia și Japonia să semneze Pactul Tripartit, un acord în care se delimitau sferile de influență în Europa și Asia. Articolul III al Pactului stabilea că semnatarele „se vor ajuta reciproc prin toate mijloacele politice, economice și militare atunci când una dintre cele trei puteri contractante ar fi atacată de o putere neimplicată deocamdată în războiul din Europa

sau în conflictul chino-japonez²². Prevederile Tratatului excludeau Uniunea Sovietică, fiind îndreptate, strict, împotriva Statelor Unite ale Americii și al Marii Britanii. Guvernul sovietic a fost nemulțumit de constituirea acestuia, cu atât mai mult cu cât URSS a fost înștiințat doar cu o zi înainte de semnare. Propunerea înaintată de Germania lui Stalin, de a adera la Axa Berlin-Roma-Tokyo, a adus cele două puteri pe poziții ireconciliabile. Cele patru condiții cerute de Stalin pentru aderare conțineau: pct.1 – retragerea trupelor germane din Finlanda, 2 – asigurarea securității Uniunii Sovietice prin încheierea unui pact de asistență mutuală cu Bulgaria și instituirea de baze sovietice terestre și navale în zona Bosforului și Dardanelelor, printr-o concesionare pe termen lung; 3 – zona de la sud de Batumi și Baku în direcția generală a Golfului Persic să fie recunoscută drept centrul aspirațiilor Uniunii Sovietice; 4 – pune problema drepturilor japonezilor asupra cărbunelui și petrolului din partea de nord a Sahalinului²³ și au fost considerate „inacceptabile” de către Berlin. Este evident că regiunea Dunării maritime, arealul și bazinul de vest al Mării Negre cât și regimul Strâmtoarelor deveniseră obiect de dispută între Germania și URSS, prima pretinzând că fac parte din zona sa de securitate, cea de-a doua fiind interesată să-și mențină controlul în zonă pentru a avea acces la materiile prime strategice²⁴. În scurt timp, Hitler, preluând inițiativa de extindere a Pactului, l-a transformat într-o coaliție anti-sovietică²⁵. La acesta au aderat, din motive diferite, țări precum Ungaria, Slovacia și România (23 octombrie 1940).

Turcia, printr-un abil joc diplomatic, a reușit să se mențină în stare de neutralitate, până aproape de sfârșitul războiului, nu înainte de a-și asigura stabilitatea frontierele printr-o serie de înțelegeri oficiale cu viitoarele forțe beligerante: cu Uniunea Sovietică semnează la 23 martie 1941 un tratat de prietenie și neutralitate, iar cu Germania, la 18 iunie 1941, un tratat de prietenie. Statutul de neutralitate al Turciei și implicit al Strâmtoarelor a fost convenabil pentru ambele tabere, atâta timp cât nu s-a pus problema debarcării unor forțe anglo-americane în insulele din Marea Egee și a pătrunderii navelor acestora prin Strâmtoare, pentru a ajuta URSS-ul.

Bulgaria, căreia i s-au satisfăcut o parte din pretențiile teritoriale, obținând sudul Dobrogei, ezita să se alătore puterilor Axei.

Fidel planurilor sale de a învingea „perfidul Albion” și iritat de eșecul tratatelor cu Kremlinul, Hitler preconiza, ca o etapă premergătoare, o campanie rapidă împotriva Uniunii Sovietice, pentru luna mai 1941. În acest sens, Hitler a emis două directive, Operațiunea Marița și Operațiunea Barbarossa, prima din data de 13 septembrie, ce prevedea invadarea Greciei, cea de-a doua, din 18 decembrie, ce stabilea să zdrobească Rusia Sovietică printr-o campanie rapidă, de maximum 5 luni. Reușita Operațiunii Marița era condiționată de atitudinea favorabilă a Bulgariei, întrucât planurile germanilor prevedeau un atac de pe teritoriul acestei țări. În același timp, se dorea și acceptul Iugoslaviei și Turciei. Ezitățile guvernului de la Belgrad de a semna Pactul Tripartit și de a se declara de acord cu planurile expansioniste gândite de Hitler au condus la ocuparea țării de către trupe germane, italiene, maghiare și bulgare, care au ocupat Voivodina și apoi Macedonia și Tracia. La 14 și 15 aprilie 1941, regele și majoritatea membrilor guvernului s-au refugiat în Grecia²⁶. Presiunile germane asupra Bulgariei de a adera la Pact au continuat în lunile următoare. Astfel, în noiembrie 1940, a avut loc o întrevvedere între regele Boris al III-lea și Hitler, care nu s-a finalizat, ca argumente fiind aduse teama de reacția Turciei și Iugoslaviei și simpatia pro-rusă a majorității populației bulgare. De cealaltă parte, guvernul sovietic dorea să se asigure de adeziunea Bulgariei pe care o considera ca făcând parte din „zona de securitate a URSS-ului”, prin semnarea unui tratat de asistență mutuală. Boris al III-lea a rezistat acestor presiuni exercitate de ambele părți, până la 1 martie 1941, când a semnat Pactul Tripartit, după ce în prealabil, în februarie 1941, Bulgaria semnase un pact de neagresiune cu Turcia. În schimbul aderării la Pact, i s-a asigurat o ieșire la Marea Egee între fluviile Struma și Marița²⁷. Deși a câștigat, prin bunăvoința celor două mari puteri, Germania și URSS, importante concesii teritoriale, ce i-au sporit considerabil suprafața, Bulgaria, spre deosebire de România, a avut un aport nesemnificativ, din punct de vedere militar, la cauza Axei. Contribuțiile sale în efortul de

război s-au limitat, în general, la asigurarea serviciilor de garnizoană în teritoriile cucerite de trupele germane și italiene²⁸, fiind folosită îndeosebi ca sursă de materii prime, mai ales grâne. Anexarea Traciei, Macedoniei și a sudului Dobrogei, pe parcursul anilor 1940-1941, au făcut din Bulgaria cel mai puternic stat din Balcani.

În acest timp, integrarea României în sistemul Axei a avansat neconținut în perioada 1940-1941. La 18 decembrie 1940, Hitler a aprobat Directiva 21 – planul „Barbarossa” – în care rolul României era deja stabilit. Deși anunțat târziu asupra planului Barbarossa și fără niciun angajament oficial între cele două părți, șeful statului român, mareșalul Ion Antonescu, a început pregătirile militare, politice și economice pentru intrarea țării în război. De partea sa a fost atât clasa politică românească, armata cât și entuziasmul poporului care vede în acest război posibilitatea revanșei.

În decurs de o lună de la începerea ostilităților, armatele române alături de unități germane au eliberat teritoriile Basarabiei și Bucovinei de nord. În teritoriile românești eliberate, s-a instituit o administrație românească. În cele două provincii au fost înființate „guvernământe”, conduse, începând cu 3 septembrie 1941, de persoane fidele politicii lui Antonescu: generalul Voiculescu în Basarabia și colonelul Rioșeanu în Bucovina, care a fost schimbat în scurt timp cu generalul Calotescu. Cei doi guvernatori rămân în funcție până în martie 1943, când sunt înlocuiți cu generalii Olimpiu Stavrat (Basarabia) și Corneliu Dragalina (Bucovina). După plecarea profesorului Alexianu din Transnistria (ianuarie 1944), aceștia preiau, pentru scurt timp, autoritatea asupra teritoriului dintre Nistru și Bug.

Antonescu a considerat că este mai bine să continue războiul și dincolo de Nistru, deși mare parte din programul național pentru care România a intrat alături de Axă în război, era atins. Loialitatea sa a fost răsplătită astfel că, la 30 august 1941, la Tighina se semnează un acord româno-german, în termeni evazivi (nu erau precizări prea clare asupra caracterului său, provizoriu sau definitiv), ce prevedea instaurarea administrației civile române în teritoriul dintre Nistru și Bug, denumit Transnistria. Antonescu nu și-a dorit ca acest teritoriu

să fie considerat o compensație pentru pierderea Ardealului de nord, ca atare nu a stăruit prea mult asupra caracterului definitiv sau provizoriu al acestui acord bilateral. Guvernul român a explicat, de altfel, acest fapt în declarația transmisă secretarului de stat american, Cordell Hall, la 4 septembrie 1941, motivând că: depășirea Nistrului s-a făcut numai din rațiuni strategice și ocuparea teritoriului dintre Nistru și Bug era determinată de exigențe militare și ca despăgubire pentru deținerea timp de un an a teritoriilor românești răpite de URSS, cu un an înainte²⁹. Deși acordul a fost semnat la 30 august, administrația românească, condusă de profesorul Alexianu, își începuse activitatea mai devreme. Astfel, între 19 august 1941 și 29 ianuarie 1944, România a avut sub administrație temporară „Transnistria”, ce se întindea între Nistru și Bugul de până la limanul Niprului, iar în nord până la apa Niomjai și a Rovului. Teritoriul, în suprafața de 44 000 kilometri pătrați și cu o populație de 1,2 milioane de locuitori, a fost împărțit în 13 județe, fiecare din ele condus de un prefect militar, capitala fiind stabilită la Odessa.

Victoriile puterilor Axei pe frontul de răsărit, în special căderea Odesei, la 16 octombrie 1941, au adus Uniunea Sovietică în postura de a pierde odată cu teritoriile amintite și principalele porturi de la Marea Neagră: Odessa, Novorossisk, Nikolaev și Cherson. Doar prin eforturile armatei sovietice s-au putut păstra bazele navale de dimensiuni reduse de la Poti și Batumi, de unde marina sovietică lansa operațiuni de interceptare a vaselor inamice aflate în larg, deosebit de agresive. Se pare, că din acest motiv, navele germane au stat mult timp imobilizate în porturile românești și bulgare, de teama distrugătoarelor sovietice și a navelor britanice de patrulare³⁰.

Până la sfârșitul verii anului 1941, Hitler, dornic să obțină supremația în arealul pontic, își schimbă intențiile inițiale de ofensivă spre Moscova, îndreptându-și atenția spre Peninsula Crimeea, din rațiuni strategice și economice. Așa cum intuia și marele istoric Nicolae Iorga, că „cine are Crimeea, poate stăpâni Marea Neagră, iar cine n-o are, n-o stăpânește”³¹, Hitler a înțeles importanța acestei zone în dinamica militară și economică a războiului. Următorul pas în planurile de război germa-



Trupe germane la Marea Neagră

ne era cucerirea zonelor petrolifere din zona Caucazului, care ar fi suplimentat pe termen lung mașina de război germană, și ar fi extins dominația Reichului și asupra teritoriilor din Asia. Căderea orașului-port Sevastopol, la 1 iulie 1942, și ocuparea Crimeii au creat premisele favorabile încercării de penetrare a zonei caucaziene. Marea Neagră era acum dominată în întregime de Germania, care o transformase în „lac german”.

Țările din sud-vestul Caucazului ce fac parte din arealul Mării Negre, Azerbaidjan, Armenia și Georgia constituiseră până în 1935 un stat artificial creat, Republica Socialistă Federativă Transcaucaziană, la care s-a renunțat. În timpul războiului ele făceau parte din cadrul URSS, ca republici sovietice unionale. Dintre acestea, cea mai bogată în zăcăminte de petrol este Azerbaidjan, care reprezenta și pentru Kremlin o importantă sursă de petrol și produse petroliere, fiind exploatată la parametri maximi în menținerea producției de război sovietice. Ca exemplu, în 1940 se extrăgeau din rafinăriile de la Baku 22,2 milioane tone petrol, care echivalau cu aproximativ 72% din întreaga cantitate de petrol extrasă din toată Uniunea Sovietică. Numai în primul an de război, producția de petrol a Azerbaidjanului a atins cifra record de 25,4 milioane tone, performanță ce n-a mai fost egalată nici înainte și nici după terminarea războiului³². Pe lângă

petrol, Azerbaidjanul a fost și un furnizor important de bumbac, lână, tutun sau ceai pentru armata sovietică.

Petrolul din această zonă a intrat și în atenția lui Hitler, care și-a propus să captureze terenurile de țiței existente în zona Caucazului, pentru a-și suplimenta rezervele. Baku a devenit un obiectiv de prim plan în planurile sale, alături de alte zone precum Maikop (Rusia) și Groznii (Cecenia). Intențiile sale de cucerire a regiunii nu presupuneau bombardarea acesteia, așa cum au crezut mult timp aliații. Aceștia erau îngrijorați de soarta câmpurilor petrolifere de la Baku, care ar fi putut intra pe mâna germanilor încă de la semnarea Tratatului Ribbentrop-Molotov, în august 1939. Când intențiile lui Hitler de a intra în posesia petrolului azer au devenit evidente, oficialii francezi au propus chiar ei atacarea și bombardarea câmpurilor de petrol de la Baku, operațiune ce trebuia îndeplinită de Forțele Aeriene franceze staționate în Siria. Primul ministru englez Chamberlain și Winston Churchill s-au opus vehement acestei măsuri, considerând că există altă modalitate de a împiedica transportul petrolului în Marea Neagră, și anume cu ajutorul submarinelor britanice³³. Oficialii francezi nutreau în schimb o dorință ascunsă, ca petrolul din Baku să nu mai alimenteze nici una dintre părți. Primul ministru francez, É. Daladier, considera că distrugerea acestei zone ar fi re-

prezentat totodată „cel mai eficient mod de a slăbi forța militară a Uniunii Sovietice”, fiind pe deplin conștient de dependența pe care armata sovietică o avea față de această sursă inepuizabilă de țiței, estimată la peste 90% din extracția de petrol națională a URSS. Operațiunea de bombardare a fost programată pentru sfârșitul lunii iunie 1940, dar planurile aliaților au fost zădărnicate de campaniile fulgerătoare ale armatei germane, care au îngenuncheat țări precum Olanda, Belgia, Franța în câteva luni.

Mare parte din populația acestor republici a fost înrolată în unitățile Armatei Roșii pentru a lupta în „Marele Război Patriotic”, dar a existat și o altă parte a populației musulmane, atât din regiunea Caucazului cât și din zona centrală a Asiei, care, animată de profunde sentimente anti-sovietice și dornică să-și recapete independența, a preferat să se înroleze și să lupte alături de nemți. Hitler a încurajat de la bun început aceste tendințe, cu ajutorul populației alogene sperând să poată intra mai ușor în posesia petrolului și să atragă, totodată, Turcia de partea Axei. Mai mult, se pare că nemții aveau și alte planuri, și anume transformarea regiunii sub numele „Gothia” într-o provincie a Reich-ului, populată cu emigranți din sudul Tirolului³⁴. Au fost create, în acest mod, unități de voluntari formate din populații diverse din aceste regiuni, precum uzbeki, kazari, kirkizi, tadjici dar și tătari, azeri, ceceni, persoane din Ingușetia sau Daghestan³⁵ etc., pe care i-au folosit atât pe frontul de est cât și în vest³⁶. Pentru a-i atrage de partea lor, nemții le-au promis desființarea colhozurilor, redeschiderea moscheilor, rechiziția de bunuri materiale contra cost, funcții administrative și juridice în organizarea local-teritorială³⁷.

Fidel planurilor sale, în vara anului 1941, Hitler a ocupat orașul Groznii din Cecenia, lăsând doar un culoar strâmt de-a lungul Mării Caspice care lega Azerbaidjanul de restul țării. Îngrijorați de apropierea excesivă a germanilor de zonele petrolifere, britanicii și sovieticii, deveniți între timp aliați, au plănuțit o invazie comună în Persia (Iran), cu scopul de a asigura o cale nouă de aprovizionare pentru unitățile armatelor sovietice și de a proteja, în același timp, spatele frontului de o pătrundere adâncă a nemților în zona Caucazului. În august 1941, trupele sovieto-britanice au ocupat nordul

Persiei, unități ale Armatei Roșii instalându-se în sudul Azerbaidjanului. Această manevră și-a dovedit utilitatea în timp, astfel, pe toată perioada ocupației sovietice, aproximativ cinci milioane de tone de provizii au ajuns în URSS pe această rută.

Înaintarea armatei germane din primăvara și vara anului 1942 a avut drept consecință ocuparea unor orașe, considerate puncte strategice, militare și economice, precum Rostov și Maikop. Acesta din urmă a devenit, temporar, o mică sursă de exploatare a țițeiului pentru armata germană, prea puțin îndestulătoare însă, pentru necesitățile mereu crescânde ale mașinii de război hitleriste. Germanii au reușit să blocheze principalele rute de transport ale produselor petroliere, inclusiv pe Marea Caspică sau pe Volga. Înaintarea rapidă a inamicului a impus autorităților sovietice să ia măsuri noi, extreme, încă din vara lui 1941, pentru a proteja petrolul din zona Baku, fapt care s-a și realizat, cu uriașe sacrificii umane și financiare. Orașul Baku n-a fost capturat sau ocupat vreodată de armata germană, dar producția de petrol locală n-a mai atins niciodată cotele record din timpul războiului.

Cu toate că teritoriul acestor trei republici caucaziene nu a fost afectat direct de război, populația lor a fost fie direct implicată în eforturile de apărare a URSS, suferind pierderi umane uriașe, fie a luptat alături de germani. Încă din timpul războiului, Stalin, pentru a pedepsi trădarea celor care au luptat alături de nemți, a dispus măsuri brutale de represalii, finalizate cu deportări masive în Gulagul sovietic, întemnițări și execuții. Aceste măsuri s-au suprapus peste politica deja existentă de epurare politică și etnică declanșată de Stalin încă din perioada anilor '30, care s-a îndreptat îndosebi împotriva naționaliștilor azeri, armeni, georgieni etc și a intelectualilor anticomuniști.

Revenind la evenimentele militare din perioada 1942-1943, Hitler, încurajat de cucerirea Rostovului, la 23 iulie 1942, încearcă o strategie, care se va dovedi falimentară, de a atinge două obiective majore în același timp: să cucerască Stalingradului și zona petroliferă caucaziană. Risipirea forțelor umane și materiale, pe două fronturi, atât de greu accesibile, a provocat înfrângerile dezastruoase de la Stalingrad (septembrie 1942- februarie 1943) și Kursk (iu-

lie-august 1943). Consecvent intențiilor sale, devenite de acum utopice, de a ajunge la petroliul caucazian, Hitler este decis să mențină controlul asupra Pen. Crimeea, întărind capul de pod din Kuban prin menținerea de trupe româno-germane. Operațiile militare reușite ale Armatei Roșii din vara și toamna anului 1943 au obligat însă trupele Axei să se retragă și să se concentreze în Crimeea, dispunându-se în defensivă pe litoralul Mării Negre. Atât pentru germani cât și pentru sovietici, peninsula Crimeea reprezenta principalul obiectiv strategic în efortul de stăpânire al arealului pontic, în timp ce portul Sevastopol facilita controlul maritim și aerian asupra inamicului și asigura baza logistică proprie. Amiralul german Karl Dönitz considera că tabăra care stăpânește portul Sevastopol poate controla și modifica fundamental situația maritimă din Marea Neagră, precum și pe aceea de pe coasta de nord, mai ales în bazinul vestic, în direcția Strâmto-rilor, lucru de care depindea aprovizionarea în Marea Egee³⁸. Bătălia pentru Crimeea devenise, așadar pentru ambii beligeranți, bătălia pentru stăpânirea Mării Negre³⁹.

După eșecul de la Stalingrad, Germania dorea un sprijin mai larg din partea guvernului bulgar, eventual o rupere a relațiilor diplomatice cu URSS, dacă nu se putea o declarație de război, solicitând în același timp și extinderea zonei de control și ocupație a trupelor bulgare asupra altor teritorii ocupate de germani, nu numai cele anexate anterior de guvernul de la Sofia⁴⁰. Precaut, guvernul bulgar nu a dat curs primei cerințe, dar a acceptat solicitările avansate de partea germană în privința controlului asupra altor teritorii.

Bătăliile de pe teatrele de operații au fost dublate de cele diplomatice, în cadrul conferințelor interaliatate. Astfel, pe parcursul anului 1943, au avut loc o serie de întâlniri la vârf, Conferințele de la Casablanca (14-24 ianuarie 1943), Washington (12-27 mai), Moscova (18 octombrie – 1 noiembrie) și Teheran (28 noiembrie – 1 decembrie), stabilind direcțiile operaționale și strategice ale războiului pe termen mediu și scurt. Imposibilitatea folosirii Strâmto-rilor pentru navele de război aliate a determinat o intensificare a presiunilor asupra Turciei de a intra în război, alături de aliați.

În condițiile în care bătălia pentru dominarea spațiului pontic era direct legată de stăpânirea Pen. Crimeea, Turcia devine un pion important, ca principală beneficiară a Tratatului de la Montreux. Teritoriul Turciei și Strâmto-urile erau vizate de aliați în scopul folosirii acestora ca baze militare și de atac împotriva spațiului petrolifer al României și împotriva Bulgariei, în timp ce Hitler dorea menținerea neutralității Turciei, tocmai pentru a preîntâmpina aceste acțiuni. De altfel, păstrarea neutralității Turciei a fost și motivul neretragerii la timp a trupelor germano-române din Peninsula Crimeea. În opinia sa, părăsirea Crimeii ar fi avut un impact negativ atât asupra Turciei cât și asupra Bulgariei și numai o rezistență îndârjită a trupelor germano-române în Crimeea putea să „convingă” Turcia să rămână în neutralitate⁴¹. Atitudinea Kremlinului față de menținerea neutralității Turciei a fost vizibil nuanțată, în special la conferințele aliate din ultima parte a anului 1943, în funcție de evoluția evenimentelor pe teatrul de operații. Dacă, la Conferințele de la Washington și Moscova, partea sovietică a acționat cu fermitate în problema determinării Turciei de a intra în conflict, la cea de la Teheran, când situația frontului era în avantajul sovieticilor, ministrul de externe sovietic, prezent la reuniune, a afirmat că țara sa se poate dispensa de participarea Ankarei la război⁴².

Înrăutățirea situației frontului prin atacurile aeriene asupra Bulgariei (1943) și asupra regiunii petrolifere a Văii Prahovei (aprilie 1944), ieșirea Italiei din Axă (8 septembrie 1943), precum și insistențele generalilor germani și ale mareșalului Antonescu, care își vedeau trupele încercuite de armatele sovietice, au grăbit decizia de retragere a trupelor româno-germane din Crimeea și de eliberare a portului Sevastopol. Operațiunea, începută la 12 aprilie 1944, și desfășurată în trei etape, până la 14 mai, s-a produs pe fondul unei puternice presiuni aeriene, terestre și navele din partea forțelor sovietice, care au generat numeroase victime umane și pierderi materiale. Redobândirea Peninsulei Crimeea și Sevastopolului de către URSS a readus supremația sovietică în Marea Neagră.

Victoriile Armatei Roșii pe frontul de război, în vara anului 1944, au convins și Turcia să rupă legăturile cu Germania, la 3 august 1944,

și să se alătore eforturilor de război ale aliaților, dar fără să participe cu forțe operative pe teatrele de operații.

După ce, din martie 1944, acțiunile de luptă au ajuns pe teritoriul românesc, pretențiile germane față de România au privit în mod exclusiv continuarea războiului. Dar, în timp ce al III-lea Reich era decis să continue războiul, cu toate mijloacele, și cerea guvernului român să-și angajeze trupele în lupte pentru apărarea țării, liderii români și membri ai opoziției se străduiau din răzputeri să negocieze un armistițiu cu Aliații. Pe acest fundal, în cursul verii lui 1944, divergențele s-au accentuat și mai mult. Numai prezența celor aproximativ un milion de soldați germani pe teritoriul României și atitudinea șovăitoare a lui Antonescu în privința armistițiului cu Aliații au făcut posibilă prelungirea alianței cu cel de-al III-lea Reich până la 23 august 1944⁴³. Evenimentele de la 23 august 1944 de la București, prin ieșirea bruscă a României din alianța cu puterile Axei, a produs armatei germane cea mai mare catastrofă militară, după cea de la Stalingrad, influența sa răsfrângându-se asupra unei zone largi a continentului. Prin încetarea ostilităților de către armata română, Câmpia Dunării și zona petroliferă au rămas fără apărare în fața Armatei Roșii. La sfârșitul lunii august, rușii erau la sud de Constanța și ocupaseră Bucureștiul. Până la 15 septembrie, aceștia ajunseseră în Câmpia Dunării, de la Mangalia până la Orșova, cuceriseră Basarabia, Moldova, Muntenia și partea de sud a Transilvaniei.

Sub influența evenimentelor din România, guvernul bulgar a depus și el eforturi pentru a ieși din alianța cu Germania. Ca primă măsură, a început să-și retragă succesiv corpul de ocupație staționat în zona sârbo-macedoneană, iar la 25 august a cerut oficial conducerii germane să-și retragă trupele de pe teritoriul său. Ocupată de armatele sovietice, Bulgaria rupe în aceeași zi, la 5 septembrie, relațiile diplomatice cu Reich-ul, iar trei zile mai târziu declară război Germaniei. Ieșirea regatelor român și bulgar din Axă, pătrunderea Armatei Roșii în Peninsula Balcanică și rupearea relațiilor diplomatice de către Turcia, la 3 august 1944, a schimbat într-o singură lună situația politico-militară din Europa de Sud-Est, în defavoarea celui de-al III-lea Reich⁴⁴.

Alianța celor două țări pontice, Bulgaria și România, cu Uniunea Sovietică a permis instituirea supremației sovietice asupra Mării Negre și a Gurilor Dunării. Acordul de procentaj, stabilit în timpul întâlnirii de la Moscova dintre Churchill și Stalin, din octombrie 1944, consfințește interesul sovietic pentru Marea Neagră și cel britanic pentru Mediterană. La Conferința de la Yalta (4-11 februarie 1945), în planurile trasate pentru Europa postbelică, se reiterează înțelegerile din acordul de procentaj sovieto-britanic, plasând România și Bulgaria în sfera de influență a Kremlinului. Prin aceasta, se „legifera” dreptul Uniunii Sovietice asupra litoralului românesc și bulgar al Mării Negre și, implicit, suveranitatea Sovietelor asupra arealului nord și vest-pontic, de la Batumi la Burgas⁴⁵. În cadrul aceleiași conferințe, Stalin a apreciat Convenția de la Montreux ca fiind „depășită” și a susținut că este imposibil de acceptat o situație în care Turcia „stă cu o mână în gâtul Rusiei”⁴⁶. El a propus avansarea acestui subiect și pe agenda de discuții a viitoarei conferințe a celor trei miniștri de externe americani, britanici și sovietici, propunere acceptată atât de președintele Roosevelt cât și de premierul W. Churchill. Aceste atacuri diplomatice sunt preambulul unui „război al nervilor” lansat de Rusia sovietică împotriva Turciei, care se va prelungi pe tot parcursul anului 1946, contribuind alături de alte evenimente la instaurarea blocurilor politico-militare și a Războiului Rece.

La 21 martie 1945, Molotov denunță Tratatul de prietenie și neutralitate cu Turcia, semnat la 17 decembrie 1925, sub pretextul că acesta nu mai corespunde circumstanțelor actuale și schimbărilor produse în urma războiului. Într-o convorbire oficială din iunie 1945, Molotov avansează ambasadorului turc la Moscova (Selim Sarper) cererea expresă a guvernului sovietic de retrocedare a două provincii turcești situate de-a lungul frontierei caucaziene, Kars și Ardahan, pe care Turcia le primise după Primul Război Mondial, în urma tratatului sovieto-turc, semnat la Kars. Mai mult, motivând că Turcia nu putea să asigure singură securitatea Strămtorilor, oficialul sovietic pretindea, în continuare, amplasarea unor baze militare sovietice pe teritoriul

Turciei și semnarea unui acord bilateral prin care se revizuiu prevederile Convenției de la Montreux. Era prețul ce trebuia plătit pentru recâștigarea încrederii și prieteniei unei mari puteri, ca URSS⁴⁷. Guvernul de la Ankara a declinat în mod ferm propunerile părții sovietice, considerându-le un atac la independența și suveranitatea statului turc.

Problema revizuirii Convenției privind statutul Strâmtorilor este readusă în discuție la Conferința de la Potsdam (17 iulie – 1 august 1945) de către Stalin, care cere abrogarea acesteia, determinarea regimului Strâmtorilor de către Uniunea Sovietică și Turcia și organizarea unor facilități de apărare comune turco-sovietice în Strâmtori. Cererile, considerate inacceptabile, sunt refuzate de președintele american, Harry Truman, care sesizează pericolul apariției unor baze sau fortificații sovietice în Strâmtori⁴⁸.

Desprinderea de alianța cu Germania și trecerea de partea Aliților a celor două state din bazinul pontic a însemnat și intrarea lor în sfera de influență sovietică, așa cum s-a stabilit în cadrul întâlnirilor anterioare de la Moscova și Yalta. Acordurile care au statuat noua poziție dintre aliați și foștii inamici au fost semnate de toți membrii coaliției Națiunilor Unite, dar respectarea termenilor din cadrul acestor acorduri de armistițiu a fost în permanență controlată și supervizată de către Înalțul Comandament Sovietic prin Comisiile Aliate de Control prezente în cele două țări și conduse de consilieri sovietici.

La 12 septembrie 1944, la Moscova, se semna Convenția de armistițiu dintre Națiunile Unite și România. La articolul 4 se prevedea restabilirea frontierei de stat dintre URSS și România, așa cum fusese „stabilită prin convenția sovieto-română din 28 iunie 1940”. Există în această formulare două inadvertențe: 1. notele ultimative trimise de guvernul sovietic în vara anului 1940 nu constituiau din punct de vedere legal un act oficial, atât timp cât nu exista un acord liber consimțit între cei doi semnatori, iar teritoriile istorice românești, Basarabia și nordul Bucovinei, au fost anexate cu forța de guvernul de la Kremlin; 2. ținutul Herța și modificările produse în octombrie-noiembrie 1940 la granița din sectorul Deltei Dunării nu intrau sub incidența „convenției”

din 28 iunie 1940, fiind, de asemenea, preluate abuziv de Kremlin.

Instrucțiunile guvernului român date delegației trimise la Moscova pentru negocierea armistițiului precizau, la punctul 5: „În chestiunea frontierelor este de la sine înțeles că Comisia urmează să depună toate eforturile pentru obținerea unei soluții cât mai favorabile pentru țara noastră. În orice caz, ar trebui insistat asupra problemei regiunii Herța și a ostroavelor din Delta Dunării”. Tentativa părții române de a aborda aceste probleme a eșuat, Molotov refuzând categoric orice discuție⁴⁹.

Efectele schimbărilor dramatice ale frontierelor datorate războiului s-au resimțit cel mai brutal în cele două provincii românești, Basarabia și nordul Bucovinei, aflate din nou, de facto, sub ocupație sovietică. Este reluată politica brutală de deznaționalizare a elementului etnic românesc sau neslav din regiune, din perioada 1940-1941, care a constat în abuzuri și persecuții de tot felul, condamnări la muncă silnică în gulagurile sovietice, tratamente inumane realizate sistematic pe toată perioada anilor 1944-1956, care au dus la îndeplinire planul sovietic de schimbare a procentajului demografic al regiunii, în favoarea elementului slav.

Bulgaria, aflată și ea sub aceeași influență sovietică, chiar mai puternică și cu o mai largă audiență în rândul societății decât în România, a semnat Convenția de armistițiu cu Națiunile Unite la 28 octombrie 1944. Articolul 2 din convenție prevedea retragerea, într-o perioadă determinată, din teritoriile grecești și iugoslave ocupate a trupelor bulgare, oficialităților dar și a persoanelor care erau cetățeni bulgari la data de 1 ianuarie 1941. În articolul 9 din Convenție se specifica obligația restituirii bunurilor materiale însușite de cetățenii bulgari din teritoriile menționate anterior⁵⁰. Prevederile referitoare la schimbarea frontierelor, menționate în Convențiile de Armistițiu din cele două țări riverane Mării Negre, se regăsesc trei ani mai târziu în tratatele de pace din cadrul Conferinței de Pace de la Paris.

Disputa sovieto-turcă referitoare la Strâmtori, nerezolvată la Conferințele anterioare, monopolizează în anul 1946 atenția clasei politice internaționale, care o percepe ca un posibil focar de conflict în bazinul pontic. Măsurile diplomatice întreprinse până atunci

de Rusia Sovietică împotriva Turciei au fost considerate nesatisfăcătoare, ele fiind curând dublate de presiuni militare și mediatice. În rapoartele trimise de membri ai ambasadei turce din România și Bulgaria spre reprezentanții occidentali ai Comisiei Aliate de Control din România, în special spre cel american, C.V.R. Schyler⁵¹, se exprimă neliniștea acestora față de concentrările de trupe sovietice în sudul Basarabiei, la granița cu Bulgaria, sau în apropierea graniței cu Turcia, concentrări care s-au extins apoi în Cehoslovacia, Ungaria de vest. La începutul lunii martie 1946, generalul american Schyler aprecia că „activitatea militară a rușilor în Balcani se intensifică” dar că nu poate fi sigur dacă era vorba de un preludiu la un atac deschis asupra Turciei sau doar o continuare a războiului nervilor desfășurat până atunci⁵². Intenția nemărturisită a Kremlinului era controlul Strămtorilor, transformând Turcia într-un stat satelit și un cap de pod în Orientul Mijlociu⁵³. Planurile sovietice au fost înțelese la timp și dejucate de autoritățile americane, care, sub pretextul că aduc în Turcia rămășițele pământești ale fostului ambasadorului turc la Washington, Munir Ertegun, trimit spre Istanbul, în iunie 1946, o navă de război, cui-rasatul Missouri⁵⁴. În mod simbolic, prezența navei americane în zonă putea fi interpretată ca un gest de susținere și încurajare a guvernului turc și, implicit, un avertisment la adresa planurilor Moscovei. Două luni mai târziu, ca replică la intensificarea presiunilor sovietice la adresa Turciei, care cereau practic anularea Convenției de la Montreux, președintele american, Truman trimite o nouă grupare de forțe navale, constituită din portavionul „Franklin D. Roosevelt”, patru crucișătoare și o flotilă de torpiloare, subliniind în acest mod preocuparea Washingtonului pentru păstrarea *statu quo*-ului zonal și pentru „nevoile de securitate” ale Turciei. În fața prezenței militare americane în Marea Neagră, Kremlinul a redus mult din tonul imperativ față de Turcia, dar autoritățile sovietice au renunțat la pretențiile teritoriale privitoare la Kars și Ardahan doar odată cu moartea lui Stalin, în 1953.

Al Doilea Război Mondial se încheie cu înfrângerea și capitularea Germaniei, la 9 mai 1945, și a Japoniei, în septembrie același an. Prevederile tratatelor din Conferința de Pace

de la Paris operau importante modificări teritoriale în bazinul Mării Negre, ce au vizat frontiera româno-sovietică și pe cea româno-bulgară. La 10 februarie 1947, s-au semnat la Paris tratatele de pace între forțele Națiunilor Unite și cele două state pontice, foste aliate ale Germaniei, Bulgaria și România. În pofida întoarcerii armelor împotriva Germaniei și a contribuției aduse la victoria finală a Aliatilor, situație recunoscută în textul tratatelor, celor două țări nu li s-a atribuit statutul de cobeligereante, așa cum i s-a recunoscut, în mod nemeritat, Italiei. Decizia marilor puteri a fost injustă în primul rând față de România, care a ajutat la scurtarea războiului și implicit la victoria Națiunilor Unite, fapt recunoscut și de cancelariile marilor puteri, semnatare ale tratatului. Primul articol făcea referire la modificările de frontieră, pentru fiecare țară în parte. În cazul României, se preciza: „Frontierele României indicate vor fi cele care erau în ființă la 1 ianuarie 1941, cu excepția frontierei româno-ungare, care este definită în articolul 2 al Tratatului de față. Frontiera sovieto-română este astfel fixată, în conformitate cu dispozițiile acordului sovieto-român din 28 iunie 1940 și ale acordului sovieto-cehoslovac din 29 iunie 1945”⁵⁵. Din păcate, Tratatul de pace legifera în acest mod un rapt teritorial, Pactul Ribbentrop-Molotov, realizat, mai întâi, prin alianța dintre URSS cu Germania nazistă și apoi cu complicitatea dintre URSS cu Marea Britanie și cu Statele Unite. Presupusul acord din 28 iunie nu conținea decât notele ultimative ale guvernului sovietic și răspunsul guvernului român. Iar schimbul de note făcea referire doar la Basarabia și la nordul Bucovinei, nu și la ținutul Herța, cu o populație exclusiv românească, care nu făcuse niciodată parte din Imperiul rus sau din cel Habsburgic. În același mod, nici granița din sectorul Deltei Dunării nu intra sub incidența „convenției” din 28 iunie 1940. În timpul Conferinței de Pace de la Paris, ministrul român de Externe, Gheorghe Tătărescu a încercat să ridice problema ostroavelor și a gurilor Dunării, anexate abuziv, însă sovieticii au blocat această inițiativă. Ocuparea nordului Bucovinei, ca și a Basarabiei, a reprezentat un prim pas pentru dobândirea unei importante poziții strategice, din care Uniunea Sovietică putea controla și Europa Centrală.

Acordul sovieto-cehoslovac din 29 iunie 1945, stipulat în Convenția de armistițiu și în Tratatul de pace, făcea referire la trecerea teritoriului numit Transcarpatia (Rutenia) din componența Cehoslovaciei la cea a Ucrainei. Această regiune a fost odată parte integrantă din Maramureșul românesc și alcătuia o singură unitate administrativă în componența voievodatului Transilvaniei. Până în anul 1918, ținutul a făcut parte din monarhia dualistă Austro-Ungară, iar în perioada interbelică, din Cehoslovacia. După Acordul de la Munchen, Rusia Subcarpatică, sub denumirea de Rutenia, va avea parte de o efemeră independență, fiind, mai apoi, anexată de către Ungaria horthistă până în 1944, când revine, pentru scurt timp, înapoi la Cehoslovacia. Ea se caracterizează printr-o componență națională foarte diversă, conviețuind alături de majoritatea rutenă (care se subîmparte în mai multe grupuri etnice), români, unguri, cehi, slovaci, polonezi, evrei ș.a. Conform prevederilor Tratatului de pace cu Bulgaria, frontiera româno-bulgară era cea de la 1 ianuarie 1941. Sudul Dobrogei rămânea în componența statului bulgar, conform stipulațiilor Tratatului româno-bulgar de la Craiova, din 7 septembrie 1940. Această decizie a fost dictată tot de interesele Uniunii Sovietice, care avea astfel sub deplină dominație două state satelit cu ieșire la mare, din care Bulgaria, rusofonă și mult mai permisivă față de comunism și de autoritatea Moscovei, deținea în fața guvernului sovietic un capital de încredere mai mare decât România.

Turcia, neparticipantă la ultima conflație mondială, fără pretenții sau modificări teritoriale, și-a păstrat, în continuare, controlul deplin asupra Strâmtorilor, prevederile Convenției de la Montreux fiind valabile și astăzi.

Eliminarea Germaniei din bazinul pontic și semnarea tratatelor de pace cu cele două state riverane Mării Negre, aservite politic și ideologic, au instituit deplina dominație sovietică asupra zonei și deschide noi perspective, geostrategice și economice, pentru URSS, care, astfel, își vedea împlinit visul tradițional început în timpul țarinei Ecaterina a II-a.

NOTE

¹ Vezi pe larg, Mihai Macuc, *România, Balcanii și Europa*, volumul II, Editura ANI, București, 2007, pg. 162-252.

² *Relațiile româno-sovietice. Documente, 1917-1934*, vol. I, Editura Enciclopedică, București, 1999, pg. 69

³ Vezi Jean-Baptiste Duroselle, *Istoria relațiilor internaționale, 1914-1947*, vol. I, traducere Anca Airinei, Editura Științelor sociale și Politice, București, 2006, pg. 36-37.

⁴ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a II-a, editura Univers Enciclopedic, București, 1999, pg. 123.

⁵ Vezi Marshall Lee Miller, *Bulgaria during the Second World War*, Stanford University Press, Stanford California, 1975, pg. 6-7.

⁶ Christos L. Rozakis, Petros N. Stagos, *The Turkish Straits*, în *International Straits of the World*, edited by Gerard J. Mangone, Martinus Nijhoff Publishers, 1987, pg. 43-44.

⁷ Ferenc A. Váli, *The Turkish Straits and NATO*, Hoover Institution Press, Stanford University, California, 1972, pg. 59.

⁸ Christos L. Rozakis, Petros N. Stagos, *op.cit.*, pg.44.

⁹ Nicolae Ciachir, *Marile Puteri și România, 1856-1947*, Ed. Albatros, București, 1996, pg. 254.

¹⁰ Gheorghe, Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României, 1939-1965*. Texte rezumate, adnotări, bibliografie, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, pg. 20.

¹¹ Pokivailova, Tatiana A.; Chipier, Ioan. „Granițele sunt negociate și... impuse. Conferința de Pace de la Paris dezbatte frontiera cu URSS” (Les archives russes sur la frontiere roumaino-sovietique a la Conference de Paix de Paris), în *Magazin Istoric*, nr. 12/2000, p.14-18.

¹² Cf. *Centrului de Monitorizare și Analiză Strategică a Rep. Moldova*, iulie 2004

¹³ Nicolae Ciachir, *op.cit.*, pg. 262.

¹⁴ *Ibidem*, pg. 271.

¹⁵ Pokivailova, Tatiana A.; Chipier, Ioan, *op.cit.*

¹⁶ *Ibidem*, pg. 264.

¹⁷ *Ibidem*, pg.266.

¹⁸ George Ungureanu, *Chestiunea Cadrilaterului, Interese românești și revizionism bulgar (1938-1940)*, Ed. Ars Docendi, 2005, pg. 125.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, pg.126.

²¹ *Ibidem*, pg.127.

²² Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor, secolul al XX-lea*, vol. II-lea, Institutul European, Iași, 2002, pg. 210.

²³ *Eliberarea Basarabiei și a nordului Bucovinei (22 iunie-26 iulie 1941)*, coordonator, col.dr. Alesandru Duțu, prof.univ.dr. Mihai Retegan, Editura Fundației Culturale Române, București, 1999, p.113.

²⁴ Gheorghe Vartic, „Arealul Pontic în anii celui de-al Doilea Război Mondial”, p. 285, în *Marea Neagră de la „lacul bizantin” la provocările secolului XXI*. Culegere de studii, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, coordonator general-maior (r) Mihail E. Ionescu, Editura Militară, București, 2006, p. 285.

²⁵ Barbara Jelavich, *op.cit.*, pg. 212.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, pg. 214.

²⁸ Barbara Jelavich, *op.cit.*, pg. 232.

²⁹ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a II-a, editura Univers Enciclopedic, București, 1999.

³⁰ Charles King, *Marea Neagră. O istorie*, Editura Brumar, 2005, pg. 334.

³¹ Gheorghe, I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, Editura Meridiane, București, 1988, pg. 108.

³² Vezi pe larg „World War II and Azerbaijan”, Vagif Agayev, Fuad Akhundov, Fikrat T. Aliyev, Mikhail Agarunov, în *Azerbaijan International*, summer 1995.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Charles King, *op.cit.*, pg. 335.

³⁵ În decembrie 1942 au fost create două unități cu musulmani voluntari din Asia centrală și din Caucaz: Legiunea Turkestană și Legiunea kaukazian-mahomedană; în ianuarie 1942 s-a constituit, separat, în Polonia, o unitate formată din tătari musulmani, numită Legiunea tătarilor de pe Volga.

³⁶ Un batalion a fost trimis în nord-vestul Franței ca să lupte împotriva maquisilor (grupuri de gherilă din rezistența franceză).

³⁷ „World War II and Azerbaijan”...

³⁸ Leonida Loghin, *Mari conferințe internaționale (1939-1945)*, Editura Politică, București, 1989, pg. 342.

³⁹ Gheorghe Vartic, *op.cit.*, pg. 303.

⁴⁰ Barbara Jelavich, *op.cit.*, pg. 234.

⁴¹ General bg. dr. Mihail E. Ionescu, „O epopee inutilă”, în *Golgota Estului (iulie 1942 – martie 1944)*, coordonator Alesandru Duțu, Editura Fundației Culturale Române, București, 2000, pg. 11.

⁴² Leonida Loghin, *op.cit.*, pg. 322-325, apud Gheorghe Vartic, *op.cit.*, pg. 305.

⁴³ Klaus, Schonherr, „23 august 1944, ultima zi de alianță, prima zi de război”, în *Magazin Istoric*, nr. 8/1997, pg. 21-24.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Gheorghe Vartic, *op.cit.*, pg. 309.

⁴⁶ Ferenc A. Váli, *op.cit.*, pg. 62.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ D.J. Alvarez, *Bureacracy and cold war diplomacy: the United States and Turkey, 1945-1946*, Institutes for Balkan Studies, Thessaloniki, 1980, pg. 61, apud Emanuel Plopeanu, *Spațiul pontic – „front al războiului rece”. Momente de tensiune între anii 1945-1946*, în Anuarul Muzeului Marinei Române, tom III/2, 2000, pg. 297.

⁴⁹ Pokivailova, Tatiana A.; Chiper, Ioan., *op.cit.*

⁵⁰ „Armistice Agreement, Bulgaria, 28 October, 1944”, în *Department of State Bulletin*, vol.XI, no.279, Washington DC: Government Printing Office, 1944.

⁵¹ Vezi pe larg, C.V.R. Schyler, *Misiune dificilă. Jurnal (28 ianuarie 1945 – 20 septembrie 1946)*, Editura Enciclopedică, București, 1997.

⁵² C.V.R. Schyler, *Misiune dificilă. Jurnal (28 ianuarie 1945 – 20 septembrie 1946)*, Editura Enciclopedică, București, 1997, apud Emanuel Plopeanu, *op.cit.*, pg. 299.

⁵³ Emanuel Plopeanu, *Spațiul pontic – „front al războiului rece”. Momente de tensiune între anii 1945-1946*, în Anuarul Muzeului Marinei Române, tom III/2, 2000, pg. 301.

⁵⁴ Ferenc A. Váli, *op.cit.*, pg. 70.

⁵⁵ Gheorghe, Gheorghe, *op.cit.*, pg. 100.

REUNIUNEA OMAGIALĂ „SMARANDA BRĂESCU – 125 DE ANI DE LA NAȘTERE ȘI 90 DE ANI DE LA STABILIREA RECORDULUI MONDIAL LA PARAȘUTISM (1932)”, BUCUREȘTI, CERCUL MILITAR NAȚIONAL, 18 APRILIE 2022

Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară a organizat la data de 18 aprilie a.c., la Cercul Militar Național, Sala „Ștefan cel Mare”, reuniunea omagială: „Smaranda Brăescu – 125 de ani de la naștere și 90 de ani de la stabilirea recordului mondial de parașutism (1932)”. Evenimentul a fost organizat ca parte a manifestărilor prilejuite de celebrarea Anului Smaranda Brăescu instituit prin Legea nr. 19/2022.

La reuniune au participat doamna Simona Cojocaru, secretarul de stat pentru politica de apărare, planificare și relații internaționale, conducerea ISPAIM, reprezentată de dr. Carmen-Sorina Rijnoveanu, director, și dr. Manuel Stănescu, director-adjunct, precum și reprezentanți ai instituțiilor de profil, istorici, cercetători și studenți ai facultății de istorie. Invitați speciali au fost prof.univ. dr. Tudor Sireteanu, nepot al Smarandei Brăescu, și Dan Antoniu, autorul cărții „Eroina Cerului. Mit și adevăr despre aviatorea Smaranda Brăescu (1897-1948).

În deschiderea sesiunii, secretarul de stat, doamna Simona Cojocaru, a elogiat personalitatea Smarandei Brăescu, considerată o femeie remarcabilă, ce s-a distins prin ambiție, determinare și dragoste de țară, devenind o sursă de inspirație pentru generațiile următoare. De asemenea, doamna secretar de stat a afirmat că Anul Smaranda Brăescu este unul dedicat „recunoașterii rolului femeii în societate”, menționând necesitatea de a susține, în continuare, eforturile femeilor de afirmare în domeniile apărării și securității.

Dr. Rijnoveanu a adus în discuție realizările obținute de Smaranda Brăescu, subliniind importanța exemplului său pentru generațiile de astăzi și a sacrificiului pe care aceasta a fost dispusă să îl facă în condițiile implicării României în cel de-al Doilea Război Mondial.

După alocuțiunile de deschidere au fost înmânate albume cu mărturii documentare legate de viața și cariera Smarandei Brăescu, a fost proiectat un film documentar și s-a vernisat expoziția dedicată aviatorei Smaranda Brăescu.

În partea a doua a manifestării omagiale, prof.univ.dr. Tudor Sireteanu, nepotul Smarandei Brăescu, a prezentat aspecte din viața personală a Smarandei Brăescu, incluzând și câteva fotografii de familie, fragmente din corespondența mamei d-lui Sireteanu cu Smaranda Brăescu, precum și publicarea volumului „*Jurnalul celebrei Smaranda Brăescu*”.

Dr. Cristina Păiușan-Nuică, cercetător în cadrul Muzeului Național de Istorie, a menționat importanța instituirii Anului Smaranda Brăescu drept o ocazie de a revalorifica amintirea acesteia. Aceasta a prezentat succint toată evoluția Smarandei Brăescu în domeniul aviației și al parașutismului, până la includerea sa în Escadrila Albă în timpul războiului, punând accent pe dificultățile financiare enorme întâmpinate de aceasta pe întreg parcursul devenirii sale ca aviatore. A subliniat faptul că Smaranda Brăescu nu a fost suficient sprijinită și nici apreciată la justa

DEPARTAMENTUL PENTRU POLITICA DE APĂRARE,
PLANIFICARE ȘI RELAȚII INTERNAȚIONALE
DEPARTMENT FOR DEFENCE POLICY, PLANNING
AND INTERNATIONAL RELATIONS

INSTITUTUL PENTRU STUDII POLITICE
DE APĂRARE ȘI ISTORIE MILITARĂ
INSTITUTE FOR POLITICAL STUDIES
OF DEFENSE AND MILITARY HISTORY



SMARANDA BRĂESCU

Femeia care a cucerit înălțimile
The Woman that Conquered the Heights

125 de ani de la naștere
90 de ani de la stabilirea recordului mondial la parașutism

125 years since her birth
90 years since the establishing of the world record for parachute jump





sa valoare de o societate conservatoare și tradiționalistă, care nu a conștientizat semnificația și valoarea eforturilor sale.

Dl. Dan Antoniu a prezentat lucrarea sa dedicată Smarandei Brăescu – „*Eroina cerului. Mit și adevăr despre aviatoarea Smaranda Brăescu (1897-1948)*” – ce se dorește a fi un omagiu și o recunoaștere a meritelor celei care a fost aviatoarea și deținătoarea de recorduri mondiale, Smaranda Brăescu.

Dr. Florin Șperlea, de la Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I”, a scos în evidență schimbarea statutului femeii după Primul Război Mondial, faptul că personalitatea Smaranda Brăescu a fost reprezentativă pentru această schimbare. De asemenea, a subliniat modul în care aviatoarea și-a folosit celebritatea, alături de alte personalități ale vremii, pentru a avertiza asupra pericolului sovietizării statului român, oferind astfel o mostră a devotamentului pentru valorile democratice și iubirii de țară.

Ultimul vorbitor, cdor. (ret.) Gheorghe Vartic, reprezentant al Comisiei române de istorie militară, a prezentat o serie de fragmente din presa vremii, subliniind rolul acesteia în cariera Smarandei Brăescu, îndeosebi cel al ziarului „Universul”, condus de Stelian Popescu, și al cotidianului „Curentul”, implicate în strângeri de fonduri și difuzarea în mass media a acțiunilor sale strălucite. Acesta a menționat că sprijinul pe care societatea și statul român îl oferea Smarandei Brăescu trebuie raportat și la situația economică de criză a României din acea perioadă (1929-1933).

Dezbaterile au reliefat pe deplin personalitatea deosebită a Smarandei Brăescu, faptul că ea reprezintă un simbol al emancipării femeii în perioada interbelică, o sursă de inspirație pentru recunoașterea contribuției femeii la eforturile naționale de apărare și securitate a țării.

CERASELA MOLDOVEANU*

* Cercetător științific gr. III, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară.

**CONFERINȚA INTERNAȚIONALĂ
„RĂZBOAIELE DE INDEPENDENȚĂ,
DIPLOMAȚIE ȘI SOCIETATE.
NOI PERSPECTIVE ȘI ABORDĂRI
ALE PROBLEMEI ORIENTALE 1875-1878”,
BUCUREȘTI, CERCUL MILITAR NAȚIONAL,
9-10 MAI 2022**

În perioada 9-10 mai a.c., s-a desfășurat conferința internațională cu tema „Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări ale Problemei Orientale 1875-1878”. Activitatea a fost organizată de Departamentul pentru Politica de Apărare, Planificare și Relații Internaționale, prin Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, pentru a marca împlinirea a 145 ani de la proclamarea independenței de stat a României. Conferința și-a propus să analizeze implicațiile Crizei Orientale din 1875-1878 în dinamica relațiilor internaționale, cu un accent particular pe procesul de obținere a independenței statului român. La manifestarea științifică au participat istorici și specialiști din Austria, Bulgaria, Germania, Italia, Marea Britanie, Republica Moldova, România, Serbia și Turcia.

Dezbaterile din cadrul conferinței au abordat problematici variate și complexe ale Crizei Orientale, vizând aspecte diplomatice, politice, militare sau sociale, unele mai puțin analizate până în prezent: evoluțiile geopolitice în Balcani de-a lungul secolului XIX, interesele specifice ale Marilor Puteri în regiune și poziționarea acestora față de Criza Orientală, acțiunile informative ale diferitelor armate în zona Balcanilor, instrumentarea politică a simbolisticii Războiului de Independență de către regimul comunist român.

Desfășurată pe parcursul a două zile, manifestarea științifică a inclus, într-o primă parte, o conferință structurată în trei sesiuni, urmată, în cea de-a doua parte, de o masă rotundă.

Prima sesiune a conferinței a fost dedicată demersurilor politice și diplomatice ale Marilor Puteri pentru conservarea propriilor interese strategice, în contextul intensificării conflictelor din Peninsula Balcanică. În acest sens, a fost analizată poziționarea Marii Britanii, a Imperiului Austro-Ungar și a Germaniei față de Criza Orientală, reliefându-se eforturile acestora de armonizare a liniei de acțiune în sfera de politică internă cu acțiunile din plan extern, cu scopul menținerii influenței și prestigiului în regiune. Un alt subiect abordat a fost interesul atașajilor militari ai Italiei pentru regiunea Dobrogei după încheierea Crizei Orientale.

În cadrul celei de-a doua sesiuni a conferinței au fost analizate situațiile geopolitică și militară din zona Balcanilor de-a lungul secolului XIX în raport cu acțiunile Rusiei țariste. Au fost analizate acțiunile informative ale armatei ruse, raporturile diplomatice dintre București și Sankt Petersburg în anii Războiului de Independență (1877-1878) și avansul influenței ruse în Balcani în defavoarea Imperiului otoman după momentele 1829, 1878 și 1913. Un alt subiect abordat a fost evoluția organismului militar al Serbiei în perioada premergătoare intrării în război (1876).

Cea de-a treia sesiune a abordat patru tematici congruente: interesul Italiei față de dinamica conflictului militar din regiunea balcanică din anii 1877-1878 și activitatea atașajilor militari





italieni; similaritatea dezvoltării economice a României și Serbiei în anii premergători Războiului Ruso-Turc, precum și împrumuturile contractate de la Imperiul rus; propaganda istoriografică a regimului comunist român privitoare la simbolistica Războiului de Independență. Reprezentantul ISPAIM, dr. Sorin Cristescu, a prezentat o sursă inedită, memoriile medicului Charles Ryan, voluntar în armata otomană în timpul Războiului Ruso-Otoman din 1877-1878.

În cea de-a doua zi a manifestării științifice a avut loc o masă rotundă cu tema „Independența României”. Reunind istorici și specialiști din țară, reuniunea a reliefat relevanța subiectului, îndeosebi în dinamica geopolitică și geostrategică actuală, și a încercat să contureze noi perspective și direcții istoriografice. În acest sens, au fost analizate schimbările de paradigmă, îndeosebi din istoriografia occidentală, în abordarea evoluției sistemelor militare. Totodată, s-a subliniat necesitatea includerii în aria de cercetare românească a unor surse noi, cum sunt volumele de documente publicate în statele direct implicate în Criza Orientală sau documentele cu caracter memorialistic, care pot oferi elemente de noutate pentru analiza evoluției structurilor politice, diplomatice și militare române din anii 1877-1878. Dezbaterile au adus în atenție atât aspecte de politică externă, precum interferențele italo-române din anii premergători Crizei Orientale, cât și elemente de politică internă, precum constituirea unui sistem defensiv în Dobrogea, după încorporarea acesteia de către statul român în 1878.

Discuțiile și dezbaterile desfășurate pe parcursul celor două zile au articulat perspective și direcții de cercetare inedite sau mai puțin explorate până în prezent, evidențiind necesitatea extinderii surselor și instrumentelor metodologice pentru o mai amplă analiză istoriografică a Independenței statului român, în contextul mai larg al Crizei Orientale din 1875-1878.

*ELENA CRISTINA BRĂGEA**

* Drd., cercetător științific, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară.

MASA ROTUNDĂ „TAKE IONESCU – VIZIUNE ȘI DESTIN. 100 DE ANI DE LA MOARTEA MARELUI OM POLITIC ȘI DIPLOMAT”, BUCUREȘTI, CERCUL MILITAR NAȚIONAL, 16 Iunie 2022

În data de 16 iunie a.c., Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară (IS-PAIM) a organizat masa rotundă cu tema „Take Ionescu – viziune și destin. 100 de ani de la moartea marelui om politic și diplomat”. Evenimentul și-a propus să ofere, la împlinirea unui secol de la moartea lui Take Ionescu, un cadru de dezbateri privind personalitatea, cariera și rolul liderului politic român în definirea politicii externe și de securitate a României. La manifestarea științifică au participat istorici și specialiști din cadrul instituțiilor academice și de cercetare din mediul civil și militar.

Manifestarea științifică a inclus, într-o primă parte, vernisarea unei expoziții dedicate marelui diplomat Take Ionescu, în cadrul căreia a fost lansat un album omagial dedicat acestuia. Cea de-a doua parte a activității a evocat și analizat, printr-o serie de prelegeri și dezbateri, atât aspecte ale personalității omului politic Take Ionescu, cât și viziunea și proiectele acestuia în domeniul politicii externe și de securitate.

În deschiderea evenimentului, doamna Simona Cojocaru, secretar de stat pentru politica de apărare, planificare și relații internaționale din cadrul Ministerului Apărării Naționale, a subliniat importanța omagierii lui Take Ionescu, a cărui viziune privind cooperarea și securitatea colectivă a fost definitorie pentru politica externă și de securitate a României interbelice. Diplomat și om politic cu o fină înțelegere a dinamicilor politico-istorice, Take Ionescu a înțeles imperativele de securitate ale României la începutul secolului XX, construind o platformă de acțiune axată pe trei piloni centrali: cooperare regională, securitate colectivă și alianța cu puterile occidentale. La un secol distanță, acești piloni se dovedesc a fi constante ale mecanismului politico-diplomatic național și regional, motivând, așa cum a subliniat doamna secretar de stat, relevanța unei examinări sporite a viziunii strategice a unor personalități precum Take Ionescu.

Deschizând sesiunea de comunicări, profesorul univ. dr. Lucian Leuștean, de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, a evidențiat abilitatea diplomatului român de a-și construi, îndeosebi prin relațiile privilegiate cu presa occidentală, o imagine favorabilă și o amplă rețea de contacte în cancelariile europene. Buna conexiune la cabinetele occidentale de care Take Ionescu se bucura a fost accentuată de Dr. Daniel Cain, directorul Institutului de Studii Sud-Est Europene, care a explicat conexiunea pe care liderul politic a avut-o cu presa prin prisma cochetăriei din tinerețe cu gazetăria. Înțelegând rolul pe care aceasta o putea juca în dezvoltarea carierei politice, Take Ionescu și-a dezvoltat o rețea personală de contacte cu jurnaliști străini, acest lucru favorizându-i ulterior imaginea de lider politic european.

Dr. Petre Otu, președintele Comisiei Române de Istorie Militară, a evidențiat viziunile politice diferite și adversitatea dintre Take Ionescu și I.C. Brătianu, pe care a descris-o ca o prelungire



a luptelor politice interne. De asemenea, istoricul a corelat vizibilitatea internațională a liderului român de resursele financiare de care acesta dispunea, interogând problematica provenienței acestora. Rolul lui Take Ionescu în extinderea rețelei diplomatice a României a fost analizat de Adrian Vițalariu, conf. univ. dr. la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Cunoscător al activității Ministerului Afacerilor Străine, Take Ionescu a dorit reformarea instituției și a susținut integrarea în structurile acesteia a unor specialiști provenind din noile provincii. Pe de altă parte, a favorizat numirea la conducerea unor legații diplomatice ale statului român a unora dintre apropiații săi.

Dr. Alin Spânu, de la Facultatea de Istorie a Universității din București, a subliniat rolul lui Take Ionescu în negocierea statutului Banatului, acesta fiind adeptul unei soluționări diplomatice a trasării frontierei prin găsirea unui compromis cu partea sârbă. De asemenea, istoricul a amintit susținerea manifestată de presa sârbă a vremii pentru instalarea unui guvern Take Ionescu la conducerea României. Dr. Sorin Cristescu, cercetător în cadrul ISPAIM, a analizat parcursul lui Take Ionescu din perspectiva orientării externe, de la un moderat pro-german la un fervent avocat al intrării României în război de partea Antantei. În finalul mesei rotunde, dr. Șerban Pavelescu (ISPAIM) a prezentat un episod mai puțin cunoscut, dar important, din activitatea lui Take Ionescu, anume implicarea sa în negocierile diplomatice din timpul crizei balcanice din perioada 1912-1913.

Abordând problematici referitoare la rolul lui Take Ionescu în articularea politicii externe a Statului unitar român, dezbaterile au explorat principalele direcții de evoluție ale acesteia, îndeosebi construirea unei rețele de alianțe regionale defensive, ca instrument esențial pentru dimensiunea de securitate și apărare națională.

*ELENA CRISTINA BRĂGEA**

* Drd., cercetător științific, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară.

MIHÁLY KRÁMLI

AUSTRO-HUNGARIAN BATTLESHIPS AND BATTLESHIP DESIGNS 1904-1914

MERIDIONALE BELVEDERE, SZEGED, 2021

Mihály Krámlí is a Hungarian historian who, in the last two decades, has written extensively about the naval history of Austria-Hungary. His most recent work, translated into English (*Austro-Hungarian Battleships and Battleship Designs 1904-1914*, Meridionale Belvedere, Szeged, 2021), represents an outstanding contribution to this less known, yet highly important field, if we consider the significance of naval history in the wider framework of military history and the interest of Western historians for the fascinating history of the battleships of the great powers involved in the two world wars.

The work is structured in nine chapters. The first three present the general framework: *The Imperial (and) Royal Navy*, *The Austro-Hungarian – Italian Naval Arms Race*, *The Austro-Hungarian Naval Industry*. The first chapter presents the increased importance Austria-Hungary placed on battleship building in the decade preceding the Great War, as expressed by a 400 percent increase in naval expenditure, the Navy's quota in the defence budget growing from 7 to 25 percent. This steep increase was due to the engagement of Austria-Hungary in a naval arms race with Italy for control of the Adriatic Sea, which, at that time, bathed the eastern coast of the Italian peninsula and the western coast of the territory of the dualistic monarchy, which is discussed in the second chapter. This clearly proves that, despite the alliance of May 1882, which was periodically renewed, and the apparent collaboration between the two fleets – as detailed in the book –, Italy was perceived by Austria-Hungary, as early as 1904, as a potential enemy, something that necessitated a massive reorientation of military spending.

The third chapter is dedicated to the Austro-Hungarian naval industry. This shows the technological efforts undertaken in this area so that *all the needs of the navy could be met from domestic production alone*, even if this led to increased expenses, an Austro-Hungarian warship being 20 percent more expensive than a similar British or German warship; more precisely, this was the cost to be paid to prompt the local industrialists to meet the requirements of their country's navy.

The fourth chapter, *The Almost-Dreadnoughts of the Dual Monarchy*, is dedicated to the design and construction in the period 1904-1910 of four ships of the Radetzky class later considered to be "almost-dreadnoughts" (*dreadnought* being the name of the first large battleship made entirely of steel by the British in 1906). In the context of the spectacular evolution of naval constructions, it became clear that these ships would not be able to face the challenges of the future war, meaning that the construction of bigger and more powerful ships was urgently needed.

The fifth chapter, *The First and Last Dreadnoughts of the Dual Monarchy*, deals with the construction of the four Austro-Hungarian dreadnoughts of the *Tegetthoff* class, in the period 1908-1915, namely: *Viribus Unitis*, *Tegetthoff*, *Prinz Eugen* and *Szent István*. These ships would represent the main force of the Austro-Hungarian Navy, which was now the world's eighth largest navy, just behind Italy.

MIHÁLY KRÁMLI

AUSTRO-HUNGARIAN
BATTLESHIPS
AND
BATTLESHIP DESIGNS
1904-1914



The sixth chapter, *The Hungarian Dreadnought*, deals extensively with the construction of the most powerful Austro-Hungarian ship, *Szent István*, so named because it was built by the Hungarian shipyard in Fiume between 1912 and 1915. The building costs of *Szent István* were the highest – over 60 million crowns – and the ship’s qualities were questioned in the reports submitted by the commanders of *Tegethoff* class warships in 1916.

The seventh chapter, “The *Monarch* Class Must Be Replaced!”, is dedicated to the plans to build an even stronger class of ships, an “improved *Tegethoff* class”, which were abandoned due to the outbreak of the Great War in 1914, the necessary funds being no longer available.

The eighth chapter, *Austro-Hungarian Battleships in Peace and War. The Service Career of the Radetzky and Tegetthoff Classes*, deals with the operations of the Austro-Hungarian navy in the confrontations of 1914-1914, highlighting its role in blocking the Adriatic Sea so as to prevent the Entente powers from striking the territory of the dualist monarchy in that area. Also, it contains extensive descriptions of the Austro-Hungarian naval bombardment of the Italian port of Ancona the day after Italy declared war on Austria-Hungary on May 23, 1915, followed by the inactivity of 1915-1917, the successful raid of Austro-Hungarian ships on the Allied barrage in the Strait of Otranto on May 14-15, 1917, and the mutiny of the Austro-Hungarian sailors in the port of Cattaro in February 1918. A dramatic moment was the sinking of the battleship *Szent István* on June 10, 1918, in a naval operation initiated by the commander of the Austro-Hungarian navy,

Admiral Miklós Horthy, out of a desire to restore the discipline of the navy. The battleship, which was the pride of Hungarian industry, was sunk by a small Italian torpedo boat, further proof of the vulnerability of large battleships to small, fast and heavily armed ships. The battleship *Viribus Unitis* had a similar fate, being sunk towards the end of the war, on November 1, 1918, by the detonation of explosive charges placed by the two-man crew of a so-called human torpedo – the “mignatta” – only hours after it had been handed over, by the order of Emperor Charles I, to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

The final chapter *Austro-Hungarian Heavy Naval Guns, Gun Turrets and Fire Control*, includes technical data on the construction of the large 35cm guns on the Austro-Hungarian ships, showing that, when there were no more ships to be armed in this manner, the guns were sent to the land fronts in Italy and Romania.

Another aspect detailed by Mihály Krámlí is the national composition of the crews of the Austro-Hungarian fleet. Like the dualistic monarchy itself, the navy was a multi-ethnic force. In 1913, Croats (mostly from Dalmatia) made up 31% of the navy personnel, followed by Hungarians (20%), Austrians (17%) and Italians (14%). Also, the navy itself doubled between 1887 and 1913, from 7 thousand to 14 thousand sailors, a sign of the growing importance of this category of armed forces. In 1910, of the 897 naval officers, 51% were Austrian, 13% Hungarian, 10% Italian, 10% Croatian, 9% Czech, and a small number of other nationalities.

Mihály Krámlí's work stands out through the wealth of information, through the careful balance between technical data and the description of important aspects facilitating a better understanding the historical context, and, last but not least, through the elegance of expression, offering us a work that draws the reader in just like a novel.

As for the conclusions, they reveal two aspects: on the one hand, they emphasize the importance for Austria-Hungary of the fleet that deterred an allied attack on the Dalmatian coast of the Adriatic Sea and, on the other hand, they stress that, because of their innate vulnerability, the ships of the Austro-Hungarian fleet eventually proved unable to play a decisive role in the military operations. The most effective ships proved to be submarines and destroyers. Here we can also add that the leaders of the fleets of the victorious powers – but equally valid for the German fleet – rejected the lessons of the naval confrontations of the Great War, the construction of battleships continuing unabated in the interwar period up until the first years of the World War II. Those who drew attention to the vulnerability of battleships to aircraft, such as the American general William L. Mitchell, experienced unfair trials and marginalization, and the tragic fate of the Italian, British, German and Japanese great battleships of the years 1940-1945 simply confirmed the lessons of the First World War.

SORIN CRISTESCU*

* Researcher, Institute for Political Studies of Defence and Military History.

**JOHN A. DREDGER,
TACTICS AND PROCUREMENT IN THE
HABSBURG MILITARY, 1866-1918.
OFFENSIVE SPENDING,
PALGRAVE MACMILLAN, 2017, 303 P.**

Istoricul american John A. Dredger își propune un obiectiv foarte interesant și foarte ambițios, pe care însă nu reușește să îl atingă decât parțial. Lucrarea sa încearcă să analizeze principalele cauze care au condus la performanța mediocră a armatei austro-ungare între 1866 și 1918. În opinia lui Dredger, două probleme au fost fundamentale. Una dintre ele a fost alegerea unor tactici care nu corespundeau nici necesităților reale de pe câmpul de luptă, nici posibilităților armatei austro-ungare. Cealaltă o reprezintă alocarea greșită a fondurilor: o proporție considerabilă din bugetului de investiții armatei a fost alocată unor obiective care nu au avut impactul așteptat (fortificații permanente, cuirasate), în timp ce domeniile care se vor dovedi vitale în Primul Război Mondial (artileria de câmp) erau neglijate; cheltuielile curente au fost și ele prost gestionate, de exemplu secretariatul ministerului de război consuma mai mulți bani decât instrucția trupe!

Lucrarea se inserează într-o lungă dezbateră istoriografică, începută încă de la sfârșitul anilor '60 ai secolului al 19-lea, care încearcă să explice sau să justifice înfrângerile repetate suferite de Imperiul Habsburgic în fața altor mari puteri. Analiza istoriografică cu care începe cartea lui Dredger pune în evidență modul în care istoria oficială a războiului din 1866 (scrisă de ofițeri) refuză să accepte că armata ar fi fost răspunzătoare de dezastrul de la Königgrätz, și aruncă toată vina pe umerii politicienilor, în special al parlamentarilor care nu ar fi votat fonduri suficiente. În special în a doua jumătate a secolului al 20-lea, dezbateră istoriografică în jurul cauzelor slăbiciunii armatei austriece a devenit mult mai nuanțată și complexă, dar ideea subfinanțării armatei datorită opoziției parlamentarilor a rămas una centrală. John Dredger demonstrează că ostilitatea parlamentară este un fenomen limitat în timp, și că după 1878 armata are o imagine mult mai bună, concretizată prin direcționarea unei substanțiale părți a bugetului imperiului pentru cheltuielile militare. Chiar și între 1859 și 1878, când înfrângerile succesive duc la o încredere scăzută în armată, o parte importantă a bugetului statului continuă să fie alocat acesteia. Ipoteza avansată de istoricul american este că nu insuficiența fondurilor a fost problema principală, ci proasta lor cheltuire. În acest caz vina aparține în principal militarilor, care nu au fost în stare să ia deciziile corecte, deși Dredger relevă că politicienii nu au ridicat obiecții față de modul în care armata a decis să cheltuiască banii, aprobând și chiar susținând obiectivele definite de militari.

Pentru a demonstra această teză, John A. Dredger analizează evoluția generală a ideilor corpului ofițeresc, concentrându-se pe câteva teme care au o mare importanță: concepțiile despre tactică, care au avut un impact major asupra procurării de armament; teama de un război pe multiple fronturi, pentru care soluția aleasă a reprezentat-o construirea unui lanț de fortificații la frontiere; obsesia (împărtășită nu doar de militari, ci și de membrii dinastiei și de politicieni) pentru restaurarea statutului de mare putere al Austro-Ungariei, concretizată în construc-

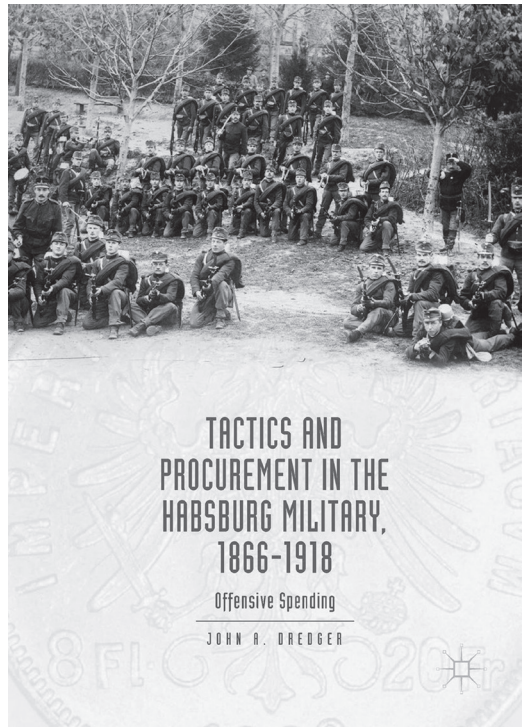
rea unor cuirasate extrem de scumpe și a căror utilitate istoricul american o contestă; problema cheltuielilor foarte mari de personal. Lucrarea exploatează numeroase surse primare, atât de arhivă (în special cele ale Marelui Stat Major și Școlii de război) cât și din publicațiile specializate ale epocii (revistele profesionale, regulamente, manuale). Lor li se adaugă memorii, bugete etc.

Foarte interesantă este analiza pe care Dredger o face relației dintre evoluția ideilor tactice și cheltuielile pentru instrucție, respectiv cele pentru dotarea cu armament. El pune în evidență reformele pe care le introduce generația care suferise înfrângerile de la mijlocul secolului 19, concretizate de exemplu în introducerea puștilor cu încărcare pe la culată. După 1880, o generație nouă de ofițeri, fără experiența războiului dar dornici să readucă gloria armatei austriece, pune tot mai mult accentul pe ofensivă cu orice preț și în orice context. Dredger identifică două idei pe care acești ofițeri își fundamentează opțiunea: o citire eronată a istoriei militare, din care, prin selectarea și chiar deformarea

exemplurilor, reiese că atacatorul învinge întotdeauna; în al doilea rând, ideea că o mare putere trebuie întotdeauna să atace, doar țările mici se apără, și în consecință recăștigarea statutului de mare putere impune, obligă armata habsburgică să atace! Un punct slab al analizei îl reprezintă insistența pe cazul lui Franz Conrad von Hötzendorf, probabil cel mai influent profesor la Kriegsschule (exact în anii în care elevi erau o parte dintre generalii ce vor comanda în Primul Război Mondial), ajungând mai târziu (1906) șef al Marelui Stat Major și principalul factor de decizie militară din 1914 până la înlocuirea lui în martie 1917. În ambele poziții, Conrad a fost un ardent promotor al atacului à outrance, îndoctrinându-și elevii și apoi, în timpul războiului mondial, ordonând numeroase atacuri fără șanse de reușită, ce se vor solda cu înfrângeri și pierderi catastrofale pentru armata austro-ungară. Pe de altă parte, oricât de importantă a fost poziția lui în ierarhia militară sau în dezbaterile de idei, o singură persoană nu poate schimba mentalitatea unui corp ofițeresc care numără câteva zeci de mii de oameni, este evident că reorientarea marii majorități a militarilor de carieră ai Imperiului către ideea atacului ca unică soluție tactică (și chiar strategică) este un fenomen mult mai complex care nu poate fi explicat prin recursul la influența unei singure persoane.

Mult mai cu picioarele pe pământ par să fie ofițerii cavalerie austro-ungare. Și ei (precum confracții lor din toate țările europene) mai visează la șarje decisive, dar eforturile lor se concentrează în direcție opusă: treptat cavaleria devine o armă care se concentrează pe recunoaștere, și în care lupta se dă descălecat, cu pușca și la începutul secolului 20 și cu mitraliera. Întrebarea care se ridică (dar pe care istoricul american nu și-o pune) este de ce această diferență comparativ cu ofițerii de infanterie, de ce ofițerii din cavaleria austriacă (armă ofensivă prin tradiție) au avut capacitatea de a fi mult mai realiști (sunt primii din Europa care renunță la lance!) și s-au adaptat mult mai bine la nevoile războiului modern?

Dredger ne oferă o analiză pertinentă și echilibrată a deciziilor privitoare la dotarea cu armament a armatei de uscat, subliniind eforturile ofițerilor imperiali de a se ține la curent cu evoluțiile tehnico-științifice. Imaginea care reiese nu este nicidecum a unui corp ofițeresc imobil și retrograd. Pe de altă parte considerente de politică internă și externă (neîncrederea în



Germania, necesitatea de a oferi comenzi industriei autohtone, ceea ce îi făcea pe parlamentari să voteze mult mai ușor cererile de finanțare ale armatei) fac ca în materie de artilerie armata austro-ungară să prefere o soluție autohtonă, ce s-a dovedit net inferioară pe câmpul de luptă.

În alte două cazuri însă, analiza lasă pe dinafară întrebări importante. Dredger este corect când observă că fortificațiile permanente, care au înghițit sume enorme, nu au jucat nici un rol pozitiv în Primul Război Mondial. Dimpotrivă, marea fortăreață de la Przemyśl din Galiția s-a dovedit o capcană pentru cei 120 000 de soldați din garnizoană, încercuți și în cele din urmă luați prizonieri de ruși; lor și se adaugă peste 600 000 de militari sacrificați în atacuri de despresurare, fără șanse de succes în fața unei armate ruse superioare atât în soldați, cât și prin calitatea și numărul artileriei. Pe de altă parte, deși autorul observă că și alte țări construiesc fortificații, nu se întreabă dacă, în contextul ideilor epocii, exista o alternativă reală. Franța fortifică întreaga frontieră cu Germania, de la granița cu Elveția la cea cu Belgia, ceea ce va duce la ocolirea acestor fortificații de către germani prin nord, încalcând neutralitatea belgiană și obligând Anglia să intre în război, altfel spus o consecință de maximă magnitudine, care a schimbat din start balanța de forțe a războiului. Germania a construit și ea numeroase fortificații, atât în est cât și în vest, așa cum fac multe alte țări, din România până în Belgia; până și Statele Unite, izolate dincolo de ocean și fără adversari reali la sfârșitul secolului al 19-lea, construiesc impozante fortificații de coastă. În 1904 fortăreața rusă de la Port-Arthur a ținut pe loc luni de zile o armată japoneză de încercuire mult superioară și i-a provocat pierderi atât de mari încât după cucerirea obiectivului, generalul japonez aflat la comandă a cerut împăratului permisiunea să se sinucidă. În acest context, cum putea face excepție Austro-Ungaria? Într-adevăr, fortificațiile provizorii sunt cele care vor domina câmpurile de luptă ale Primului Război Mondial, dar cum puteau prevedea ofițerii armatelor europene aceste lucruri în anii 1880, 1890 sau chiar imediat după 1904? Evaluarea ideilor și acțiunilor oamenilor epocii trebuie făcută ținând cont de posibilitățile reale ale timpului, și nu proiectând în trecut valori sau informații contemporane nouă.

Aceleași obiecții pot fi ridicate și privitor la supoziția lui Dredger, că armata austriacă trebuia să investească în tancul locotenentului Burstyn în deceniul care precede Primul Război Mondial. Este evident că ofițerii austrieci nu aveau cum să realizeze cum va arăta câmpul de luptă (și în special frontul de vest, unde tancul a fost inventat, perfecționat, dovedindu-se cu adevărat util) în anii 1917-1918! În plus, nu trebuie să uităm că acele tancuri care la sfârșitul războiului reușesc să contribuie la ruperea frontului nu sunt rezultatul ideilor unui inventator izolat, ci al eforturilor conjugate ale unor grupuri de ofițeri, dar în special de ingineri și tehnicieni, beneficiind de infrastructura și cunoașterea tehnologică a câtorva din cele mai importante firme de armament din lume. Chiar și așa, cu toată urgența impusă de măcelul din tranșeele frontului de vest, cu resursele Imperiului Britanic și ale Franței la dispoziție, cu susținerea unor importanți politicieni precum Churchill, drumul de la idee la o soluție viabilă în condiții de luptă a durat doi ani și a impus soluționarea unui foarte mare număr de probleme tehnologice, de producție, logistice, și nu în cele din urmă tactice. Este discutabil în ce măsură Imperiul Austro-Ungar avea capacitatea de a depăși toate aceste obstacole cu resursele alocate armatei pe timp de pace.

O altă țintă a obiecțiilor lui Dredger o reprezintă construcția celor patru cuirasate, considerate la fel de inutile ca fortificațiile permanente și o consecință a obsesiei conducerii austriece pentru statutul de mare putere. Judecând cu informațiile pe care le avem după încheierea Primului Război Mondial (cele patru cuirasate au încercat o singură ieșire în tot războiul, al cărei singur rezultat a fost pierderea prin torpilare a celui mai nou dintre ele), este evident că acești bani au reprezentat o risipă. Pe de altă parte, privind doar la informațiile și contextul existent în anii antebelici, când aceste nave au fost comandate, putem observa că Austro-Ungaria se remarcă prin modestia investițiilor navale comparativ cu celelalte mari puteri. Inclusiv Italia (principalul inamic naval) are o flotă mai puternică. Ca și Germania, Austro-Ungaria a fost o putere continentală, fără veleități coloniale, care se trezește către sfârșitul secolului al 19-lea că statutul de mare putere este tot mai mult legat de posesia unor colonii peste mări și a unei marine capabile să străbată oceanele lumii și să exercite ceea ce astăzi numim „proiecția forței”. O comparație cu

cazul german ar fi permis o mai bună înțelegere a deciziilor politicianilor și amiralilor austrieci și i-ar fi permis istoricului american să ajungă la o concluzie mult mai nuanțată privitoare la politica navală austriacă.

John Dredger ajunge la concluzii foarte relevante (inclusiv pentru factorii de decizie contemporani) studiind cheltuielile curente ale armatei habsburgice. El nu se mulțumește să pună în evidență cheltuielile foarte mari de personal, inflația de funcții și grade înalte (posturi care în alte armate sunt ocupate de căpitani și chiar locotenenți sunt în armata austro-ungară ocupate de colonei și generali, cu salarii de câteva ori mai mari) ori ponderea foarte mare pe care o au pensiile în cheltuielile armatei. Analiza relațiilor dintre armată, puterea politică și dinastie îi permite să demonstreze că este vorba de o trăsătură structurală a sistemului, prin care armata (și în special gradele mari) este recompensată și fidelizată față de tron, în condițiile unui imperiu multinațional în care dinastia vede în armată singurul suport stabil. O analiză detaliată a bugetului, fie și pe un singur an, ar fi adus un plus de greutate afirmațiilor autorului și ar fi fost extrem de utilă cititorului, ajutându-l să aibă o imagine mai clară și mai precisă a cheltuielilor, deci a priorităților armatei austro-ungare.

Lucrarea este scrisă plăcut și este accesibilă și istoricilor mai puțin familiarizați cu problemele istoriei militare, care vor găsi în capitolele ei numeroase idei și analize utile privitoare la relația dintre armată și dinastie, politicieni, economie, nivelul de educație al populației imperiului etc. Uneori autorul nu reușește să se distanțeze suficient de sursele primare folosite și nu mai este clar dacă ideile prezentate sunt ale sale, ale actorilor din epocă, ori sunt idei de epocă dar la care și el subscrie. Supărătoare este tendința de a repeta foarte frecvent anumite idei (e adevărat, centrale lucrării), cum ar fi inutilitatea cheltuielilor pentru fortificații sau cuirasate. Tot la capitolul minusuri, în lucrare au scăpat greșeli unele minore, cum ar fi includerea României în lista țărilor care atrag... slavii din Imperiul Austro-Ungar (p. 68), ori evoluția numărului de tunuri care pare să dească dramatic, pentru toate marile puteri europene, între 1899 și 1911 (p. 194 – foarte probabil cifrele sunt corecte, dar cele pentru anul 1899 se referă la tunuri pe divizie, în timp ce datele pentru 1911 reprezintă numărul de tunuri al unei unități sensibil mai mici, probabil regiment, și nu numărul de guri de foc pe divizie cum apare în carte)!

Însă toate acestea nu trebuie să ne facă să neglijăm această carte care aduce o contribuție importantă la înțelegerea unor probleme care sunt departe de a fi specifice doar armatei austro-ungare. Problema utilității fortificațiilor, sau cea a numărului prea mare de generali sunt, în diverse epoci, prezente și în dezbaterile de idei din spațiul românesc, pentru a menționa doar două exemple din multele care pot fi alese.

Principalul plus al cercetării îl reprezintă stabilirea unor corelații și interdependențe între fenomene care erau de obicei tratate separat în istoriografie, cum ar fi ideile despre tactică și deciziile privitoare la cheltuielile militare, sau considerațiile dinastice și politica de personal a armatei. Lucrarea lui John Dredger pune în prim plan un subiect important și în mod cert insuficient înțeles: politica de cheltuieli a armatei. Istoricul american demonstrează clar că deciziile greșite în acest domeniu aveau consecințe drastice, uneori resimțite de-a lungul deceniilor. Dată fiind greutatea cheltuielilor militare în bugetele statelor de secol 19, precum și necesitatea imperioasă a unei armate fără de care nu contai în relațiile internaționale ale timpului și riscai să fi la cheremul vecinilor mai puternici, subiectul abordat de istoricul american depășește prin importanță domeniul istoriei militare. De la politici sociale la dezvoltare economică, de la investiții în infrastructură la combaterea analfabetismului, toate celelalte cheltuieli ale statelor europene sunt limitate de greutatea bugetelor militare. O lucrare ca aceasta, dar tratând cazul românesc, ar constitui un foarte important pas înainte pentru înțelegerea atât a armatei, cât și a traiectoriei generale a României între 1859 și 1914.

*SIMON CĂLȚIA**

* Conferențiar, Facultatea de Istorie din cadrul Universității din București.

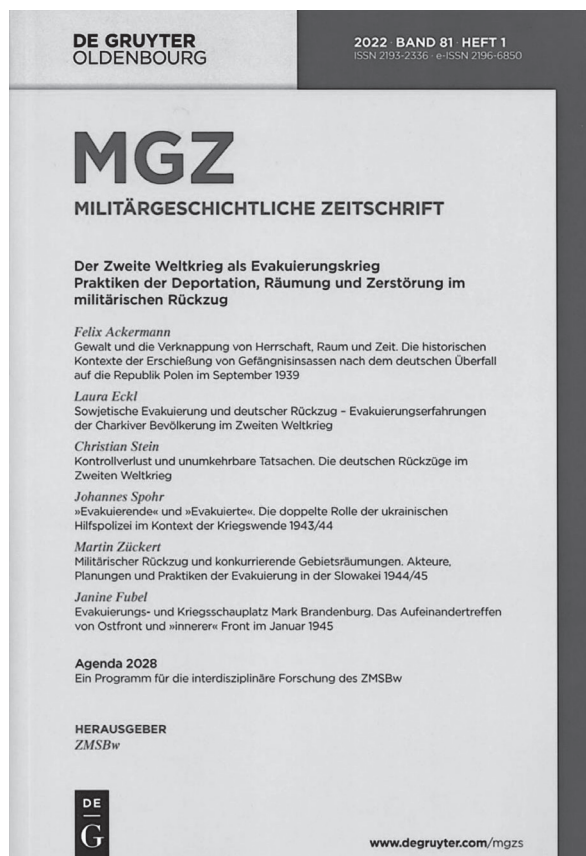
Revista de istorie militară
(Caietul 1/2022)
și *Revista de formare istorică*
„Istoria militară” (Caietele 1 și 2 / 2022)
ale Centrului pentru Istorie Militară și Științe
Sociale al Bundeswehr¹-ului (ZMSBw)

Revista de istorie militară – Caietul 1 / 2022 cuprinde următoarele lucrări:

Tema ediției

• *Al Doilea Război Mondial ca război de evacuare. Practici de deportare, evacuare și distrugere în retragerea militară* – Felix Ackermann², Janine Fubel³, Claudia Weber⁴

Articolele realizate de cei trei autori examinează sistematic evenimentele de evacuare din teatrul de război «Frontul de Est German». Aceste măsuri au făcut parte din război de la început și au devenit deosebit de violente și distructive în cursul retragerilor germane „din Est”.



Eseuri

• *Violența și lipsa de dominanță, spațiu și timp. Contextul istoric al împușcării deținuților din închisoare după invazia germană a Republicii Polone în septembrie 1939* – Felix Ackermann⁵

Folosind exemplul Republicii Polone după invazia germană de la 1 septembrie 1939, textul arată că planurile de evacuare pentru transportul celor mai importanți prizonieri s-au întors la experiențele din perioada prăbușirii dominației imperiale ruse de la începutul și sfârșitul Primului Război Mondial. Unii dintre gardienii penitenciarului Święty Krzyż din sudul Poloniei, nu departe de granița germano-polonă, i-au escortat pe prizonieri pe jos, în marșuri, spre est. Între timp, directorul închisorii a executat câteva zeci de cetățeni polonezi care fuseseră condamnați la închisoare pe viață pentru înaltă trădare. Majoritatea victimelor făceau probabil parte dintr-o rețea de informatori înființată de Gestapo în Polonia înainte de septembrie 1939. Așa se poate explica aceastăucidere a prizonierilor nu

a fost preluată de propaganda germană (spre deosebire de evacuarea cetățenilor polonezi de origine germană descrisă ca marșuri ale morții și uciderea prizonierilor de către NKVD în estul Poloniei) și, prin urmare, este în mare măsură necunoscută până în prezent. Eseul nu prezintă *Święty Krzyż* în legătură directă cu crimele sovietice în masă comise în închisorile poloneze, în iunie 1941, ci elaborează contextul în care acțiunile directorului Św. Krzyż ar trebui explicate. Lucrarea susține că experiențele timpurii și variate de evacuare din timpul Primului Război Mondial și nivelul ridicat de violență din închisoare au fost importante pentru această perioadă.

• *Evacuarea sovietică și retragerea germană. Experiențe de evacuare a populației din Harkov în cel de-Al Doilea Război Mondial* – Laura Eckl⁶

La începutul celui de-al Doilea Război Mondial, orașul Harkov era o aglomerație importantă pentru industria armamentului și de metale sovietică din nord-estul Republicii Socialiste Sovietice Ucrainene. După atacul Wehrmacht-ului asupra Uniunii Sovietice din 22 iunie 1941, orașul s-a dezvoltat într-o locație intens contestată datorită resurselor sale de război, care a fost evacuată de mai multe ori în imediata apropiere a frontului. Acest articol examinează două dintre cele patru evacuări ale orașului – pe de o parte politica de evacuare sovietică din toamna anului 1941, înainte de începerea ocupației germane și, pe de altă parte, evacuarea germană din ianuarie/februarie 1943 înainte de scurta recucerire de către Armata Roșie. Accentul este pus pe modul în care oamenii din Harkov au experimentat aceste două faze, cum le-au însușit ca experiențe de zi cu zi și cum le-au corelat parțial între ele. O teză centrală a articolului arată că practicile de evacuare și retragere din timpul celui de-al Doilea Război Mondial au fost asemenea celor de dinainte de război și de pe timpul ocupației.

• *Pierderea controlului și fapte ireversibile. Germanii se retrag pe frontul de est al celui de-al Doilea Război Mondial* – Christian Stein⁷

Această lucrare examinează retragerile Wehrmacht-ului în timpul războiului germano-sovietic. O atenție deosebită este acordată retragerii Grupului de Armate Centru în vara anului 1944. Două evoluții au culminat aici: în primul rând, era esențial pentru concepțiile de retragere întocmite de ofițerii germani de rang înalt să-și păstreze eficacitatea, chiar și în situația unei potențiale retrageri haotice. Atât distrugerea infrastructurii rurale și urbane, denumită „politica pământului ars”, cât și evacuarea civililor sovietici au fost, de asemenea, folosite în această situație ca mijloc de demonstrare a menținerii controlului. În vara lui 1944, confruntat cu o Armată Roșie mult superioară și mai mobilă, Wehrmacht-ul nu a mai fost capabil să efectueze o retragere controlată. În al doilea rând, formațiunile germane, știind că în timpul retragerilor efective, deseori nu vor putea efectua demolări sistematice, evacuări etc., au comis acte ireversibile în avans, adesea cu mult înainte de o ofensivă sovietică așteptată. Suma totală a acestor crime de război a schimbat fața Europei de Est cu mult după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial.

• *„Evacuatori” și „Evacuați”. Rolul dublu al poliției auxiliare ucrainene în contextul intoarcerii războiului din 1943/44* – Johannes Spohr⁸

Formațiunile mobile ale poliției auxiliare ucrainene, cunoscute sub numele de Schutzteam (pe scurt Schuma), s-au format încă din 1941, după ce trupele germane au invadat RSS Ucraineană. În contextul momentului de cotitură al războiului, care a devenit din ce în ce mai vizibil din 1943 în „Districtul General Zhitomir”, administrat de civili, și retragerea Wehrmacht-ului prin aceste zone, sarcinile atribuite protecției echipelor de către ocupanți s-au schimbat. Mai presus de toate, a existat o intensificare bruscă a războiului partizan, care a inclus adesea și teroarea împotriva populației civile. În același timp, tendința generală spre resovietizare s-a reflectat în rândul membrilor poliției auxiliare, de exemplu sub formă de revolte. Au devenit atât evacuați, cât și evacuatori și uneori și-au asumat roluri contradictorii, pentru a-și crește șansele de supraviețuire.

• *Retragerea militară și evacuări teritoriale concurente. Actori, planuri și practici ale evacuării în Slovacia 1944/45* – Martin Zückert⁹

În toamna anului 1944, în timpul Revoltei Naționale Slovace, autoritățile germane au început evacuarea populației de naționalitate germană din Slovacia. Acest proces a fost legat de „repatrierea” legată de război a grupurilor de populație germană din Europa de Est și de Sud-Est. Parțial paralel cu aceasta, autoritățile slovace au încercat să aducă populația civilă, autoritățile și alte instituții în siguranță de pe frontul care se apropia. Ambele evacuări au avut loc pe fondul retragerii Wehrmacht-ului german, dar cercetările nu au considerat până acum evenimentele într-un context mai larg. Acest eseu examinează interacțiunile dintre retragerea militară și evacuarea populației civile.

• *Planul de evacuare și Teatrul de război din Margraviatul Brandenburg. Întâlnirea frontului de est și a frontului „interior” în ianuarie 1945* – Janine Fubel¹⁰

În 1945, regiunea Brandenburg din jurul Berlinului era cel mai important teatru de război din Europa la sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial. La sfârșitul lui ianuarie 1945, unitățile sovietice și poloneze reușiseră să pătrundă pe un front larg în regiune, precum și în secțiunea centrală a Frontului de Est în zona „Vechiului Reich”, pentru a pătrunde și înainta spre Oder. Nu se aflau la mai mult de 100 de kilometri de capitala Germaniei. În unele locuri, reușiseră să se bazeze și pe malul de vest al râului și să înființeze primele capete de pod.

Ca parte a eselui, raioanele de est ale regiunii sunt examinate ca un teatru de război și evacuare. Măsurile de evacuare germane au fost caracterizate prin faptul că au fost emise interdicții și ordine de evacuare cu întârziere pentru populația civilă, iar prizonierii au fost duși spre vest sau uciși pe loc, în timp ce frontul inamic se apropia de centrele de detenție și lagărele de detenție situate acolo. Obiectivul articolului este investigarea practicilor care au fost lansate atunci când frontul de război amenința să se întâlnească cu frontul „interior” – de fapt s-a suprapus spațial cu acesta. Teza centrală este că războiul german de exterminare – purtat ca un Holocaust „la fața locului” și un război de evacuare împotriva anumitor grupuri de oameni a continuat în Margraviatul Brandenburg în 1945.

Rapoarte de cercetare

În acest număr găsim rapoarte de cercetare ale personalului din cadrul Centrului pentru Istoria Militară și Științe Sociale al Bundeswehr-ului (ZMSBw) pe teme cheie pe care instituția ar dori să lucreze intens în următorii ani. Principalele teme sunt consacrate *relației dintre armată și violență în timpurile moderne, concepția noilor războaie, multinaționalitatea sistemului militar sau relația dintre veterani și societatea civilă.*

• *Agenda 2028: Un program pentru cercetarea interdisciplinară a ZMSBw* – Heiko Biehl și Sven Lange

• *Multinaționalitatea în sistemul militar* – Ina Kraft

• *Veterani și societatea civilă* – Nina Leonhard

• *Să cercetăm sistemul militar și violența!* – Frank Reichherzer

• *Noi războaie? Sistemul militar, războaiele și conflictele după 1990* – Bundeswehr-ul în transformare dublă – Martin Hofbauer și Martin Rink

Recenzii de carte – 43

• grupate, în funcție de perioada abordată, astfel: domeniu general (5), antichitate și epoca medievală (5), epoca modernă timpurie (4), 1789-1870 (4), 1871-1918 (5), 1919-1945 (10) și după 1945 (10).

Revista de formare istorică „Istoria militară” – Caietul 1/2022 cuprinde, printre altele, următoarele lucrări:

• *Acum 700 de ani: ultima mare bătălie a cavaleriei* – Martin W. Hofbauer¹¹

Articolul se referă la ultima bătălie fără arme de foc. Este vorba de bătălia din anul 1322, când principele Ludwig al IV-lea al Bavariei superioare l-a învins pe principele Friedrich al III-lea al Austriei și a fost creat Regatul german.



- *Oradour 1944* – dr. Peter Lieb¹²

Lucrarea prezintă întrebări și răspunsuri despre marele masacru al populației civile în Europa de vest sub ocupație germană de la Oradour-sur-Glane: reprezentanții Diviziei 2 Blindate SS „Das Reich” au ucis, la 10 iunie 1944, un total de 642 bărbați, femei și copii.

- *Răniți și recunoașteri* – maior dr. Johannes-Paul Kögler¹³

O scurtă istorie a însemnelor pentru răniți în secolul 20.

- *„Aici nu vei supraviețui”* – locotenent-colonel dr. Klaus Storkmann¹⁴

Lucrarea prezintă lupta pentru supraviețuire în timpul Războiului Rece – generalul medic Horst Henning, care a venit după cinci ani (1955) din Gulag-ul sovietic.

- *The Empire strikes back* – colonel dr. Frank Hagemann¹⁵

O scurtă prezentare a războiului insulelor Falkland: cum a invadat și a pierdut Armata argentiniană insulele Falkland în 1982.

Revista de formare istorică „Istoria militară” – Caietul 2/2022 cuprinde, printre altele, următoarele lucrări:

- *„Bătălia pentru petrol”* – locotenent-colonel Chris Helmeke¹⁶

Articolul prezintă ofensiva germană din vara anului 1942 în zona de sud a Frontului de Est, în Caucaz, pentru asigurarea rezervelor de petrol.

- *Moartea nu e prevăzută?* – dr. Julia Katharina Nordmann¹⁷

Lucrarea prezintă cultura suferinței și a comemorării în Bundeswehr.

- *Olympia 1972* – locotenent-colonel dr. Heinner Möllers¹⁸

Lucrare scrisă cu ocazia împlinirii a 50 de ani de la atacul terorist asupra delegației sportive israeliene din timpul Jocurilor Olimpice de vară din 1972 de la München.

- *Georg Ferdinand Duckwitz* – locotenent-colonel dr. Dieter H. Kollmer¹⁹ și prof.dr. Thomas Wegener Friis²⁰

Lucrarea prezintă câteva date despre o personalitate uitată a secolului 20: diplomatul german Georg Ferdinand Duckwitz, care a salvat în timpul celui de-al Doilea Război Mondial mii de evrei și care este recunoscut de poporul israelian ca „drept între popoare”. Acesta a jucat un rol important în politica externă germană după 1945.

*SORIN-VASILE NEGOIȚĂ**

NOTE

- ¹ Armata federală germană.
- ² Institutul de istorie german, Varșovia.
- ³ Institutul pentru științele istorice al Universității Humboldt, Berlin.
- ⁴ Profesor pentru istorie europeană, Facultatea de științe culturale a Universității pentru Europa Viadrina, Frankfurt
- ⁵ Universitatea Johannes Gutenberg, Mainz.
- ⁶ Universitatea montană, Wuppertal.
- ⁷ Grupa de cercetare pentru istorie contemporană, Universitatea Freiburg / Institutul de istorie german Moscova.
- ⁸ Serviciul de cercetare „trecutul recent”, Berlin.
- ⁹ Institutul de cercetare pentru istoria Cehiei și Slovaciei, München.
- ¹⁰ Institutul pentru științele istorice al Universității Humboldt, Berlin.
- ¹¹ ZMSBw, Potsdam.
- ¹² Referent pentru istorie militară în Ministerul federal al apărării, Berlin.
- ¹³ Profesor de istorie militară la Școala de ofițeri a Forțelor Terestre, Dresda.
- ¹⁴ ZMSBw, Potsdam.
- ¹⁵ Centrul european pentru studii de securitate, Garmisch-Partenkirchen.
- ¹⁶ ZMSBw, Potsdam.
- ¹⁷ Autoare independentă, specializată în istorie militară.
- ¹⁸ Profesor de istorie militară la Școala de ofițeri a Forțelor Terestre, Dresda.
- ¹⁹ Universitatea Bundeswehr-ului, München; Universitate, Potsdam.
- ²⁰ Directorul „Centrului pentru studiile Războiului Rece” la Universitatea daneză de sud, Odense.

* Cercetător științific, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară.

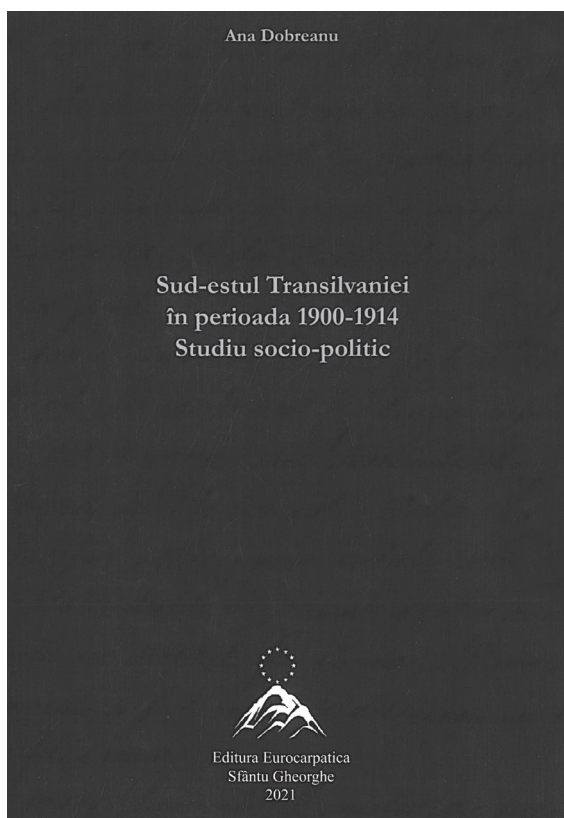
PATRU VOLUME DESPRE SITUAȚIA ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI PÂNĂ LA MAREA UNIRE

1. Ana Dobreanu, *Sud-estul Transilvaniei în perioada 1900-1914. Studiu socio-politic*, Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2021, 332 p.

Volumul este structurat în cinci capitole, dar conceput ca un tot unitar analizând situația economică, socială, administrativă, culturală și spirituală a comunităților din sud-estul Transilvaniei la începutul secolului XX. Primul capitol analizează evoluția organizărilor administrativ-teritoriale transilvane între 1867 și 1914, în care rolul principal al administrației locale îl aveau comunele, orașele-municipii și comitatele. În opinia autorităților de la Budapesta, secuii reprezentau „pilonul de răsărit al națiunii maghiare”, astfel că, după instaurarea dualismului (1868), aceștia trebuiau încorporați statului maghiar prin diferite metode și mijloace. Unul dintre acestea a constat în desființarea organizării administrative tradiționale a scaunelor. Al doilea capitol se referă la situația comitatelor Ciuc și Trei Scaune în a doua parte a secolului XX, când au avut loc și delimitările de frontieră între România și Austro-Ungaria, ceea ce a facilitat schimbul de produse economice și culturale.

Realitățile socio-demografice din sud-estul Transilvaniei sunt cuprinse în capitolul al treilea. Se remarcă tabele, statistici și studii comparative privind structura socială și ocupațională, mobilitatea populației și fluxul emigraționist. După 1875 au loc scăderi numerice considerabile ale naționalităților din Transilvania, pe baza a două elemente: colonizările masive și modul de întocmire a recensămintelor. De reținut că, în 1891, ziarul „Budapesti Hírlap” creiona politica oficială a Budapestei față de minorități în perioada următoare: „Este în interesul statului ca maghiarismul să se extindă pe seama naționalităților, să le cucerească și să le asimileze, și nu este în interesul statului ca aceștia să-și lărgească teritoriile, să-și răspândească limba și să urce pe scara socială”.

Situația economică și efectele în plan social (Capitolul IV) evidențiază un paradox: deși Transilvania era o regiune bogată în resurse, acestea nu erau valorificate din diferite cauze. Între



acestea, agricultura se lucra tradițional și avea un randament redus, industria se dezvoltă într-un ritm lent, iar infrastructura nu se extindea în ritmul nevoilor. Prin urmare, populația în creștere nu avea nici o perspectivă economică, așa că alegea emigrarea. Sunt analizate diferențele de produse dintre Austria și Ungaria, pe de o parte, dar și convențiile comerciale ale imperiului dualist cu statele din jur. Uneori, insistența Austro-Ungariei ducea la adevărate războaie vamale, ceea ce afecta, în primul rând, populația săracă din sud-estul Transilvaniei. În esență, în pofida multitudinii de resurse, posibilitățile de exploatare și valorificare a acestora erau reduse.

Ultimul capitol, analiza învățământului și vieții spirituale, arată fără tăgadă intențiile autorităților de maghiarizare a învățământului în limba naționalităților. În 1851 în Transilvania existau 2146 școli, dintre care 949 maghiare, 742 române și 455 germane; în 1866 numărul total de unități a crescut la 2656, din care 866 maghiare și 1436 române. După instaurarea dualismului a început un recul al școlilor românești; între 1880 și 1914, din 3150 unități în limba română au rămas 2170. Maghiarizarea învățământului a fost legiferată prin legile Trefort (1879) și Apponyi (1907). După 1907 au fost desființate 300 de școli confesionale ortodoxe în limba română și 140 de unități greco-catolice în limba română. Biserica a rămas un pilon de stabilitate și continuitate românească în acest areal, susținând moral și material dezvoltarea comunităților românești din sud-estul Transilvaniei.

Potrivit prefațatorului, prof. univ. dr. Corneliu Mihail Lungu, „bogatele, dar, mai cu seamă valoroasele surse documentare de arhivă au fost completate în mod fericit de o bibliografie de specialitate în cadrul căreia o pondere însemnată o au lucrările de limbă maghiară ce nu puteau fi folosite decât de un bun cunoscător al ei, așa cum este Ana Dobreanu”.

2. *Românii din Treiscaune, Ciuc, Giurgeu și Odorhei, în presa din Transilvania până în anul 1918*, ediție îngrijită de Ana Dobreanu, Ciprian Hugianu, Ioan Lăcătușu și Vasile Lechințan, Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2021, 433 p.



Presa a reprezentat principalul flux de informare, devenind o importantă sursă de informații începând din secolul al XIX-lea. Unele publicații au avut o viață mai lungă, altele au apărut perioade mai scurte, dar toate și-au lăsat amprenta asupra spațiului în care au fost difuzate. Primul ziar cu caracter politic și informativ al românilor din Transilvania a fost „Gazeta de Transilvania”, înființat de George Barițiu la 12 martie 1838 în orașul Brașov. În același an, la Blaj, a apărut „Foaia pentru minte, inimă și literatură” și a funcționat aproape 30 de ani. Perioada revoluției de la 1848 aduce în prim-plan apariția unor publicații care, din titlu, își exprimau obiectivele: „Organul luminării”, „Învățătorul poporului”, „Amicul poporului” ș.a. Majoritatea vor fi desființate în cadrul măsurilor represive ale autorităților austriece începând cu 1849. O nouă publicație în limba română va vedea lumina tiparului din 1853 – „Telegraful Român” –, promotorul acesteia fiind mitropolitul Andrei

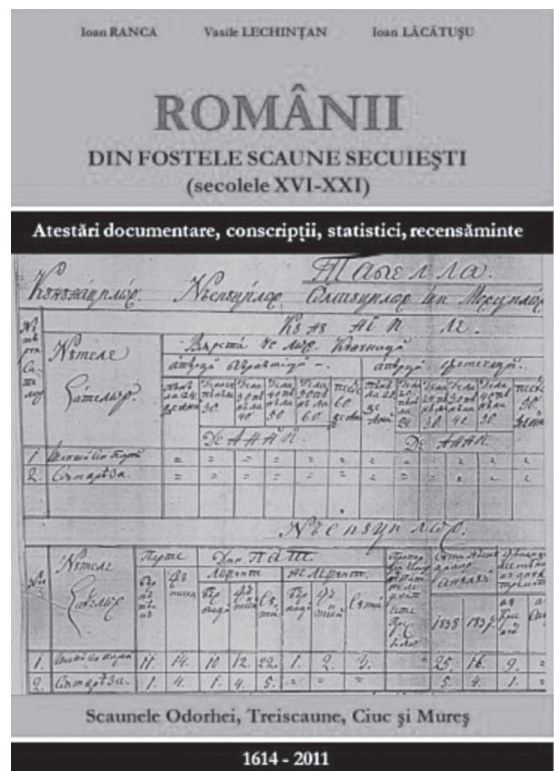
Șaguna. În principal, presa românească din Transilvania avea misiunea de informare și educare a conaționalilor, dar și definirea identității și întărirea solidarității acestora.

În fostele scaune secuiești (sud-estul Transilvaniei) nu a existat o presă de limbă română, dar unii învățători și preoți se transformau în corespondenți onorifici. Aceștia expediau publicațiilor de limbă română materiale cu situații, probleme și doleanțe din Treiscaune, Ciuc și Odorhei. Principalele publicații în limba română au fost: „Telegraful Român” (apărută la Sibiu din 1853; aici au debutat Alexandru Macedonski, la 8 decembrie 1870, și Ilarie Chendi, la 14 iulie 1892); „Gazeta de Transilvania” (la Brașov, din 12 martie 1838, sub conducerea lui George Barițiu); „Lucefărul” (apărut din 1 iulie 1902 la Budapesta, din 1904 la Sibiu, până în 1914); „Transilvania”, organ al Asociației ASTRA (la Brașov 1868-1878 și Sibiu 1881-1946); „Familia” (înființată de Iosif Vulcan la Pesta, în 1865; din 1880 și până în 1906 la Oradea; aici a debutat Mihai Eminescu la 25 februarie 1866); „Românul”, organ al Partidului Național al Românilor din Ungaria și Transilvania (Arad, din 1911); „Unirea”, organ al Bisericii Unite cu Roma (Blaj, 1891-1930; aici a debutat Ion Agârbiceanu în 1899); „Tribuna” (înființată de Ioan Slavici la Sibiu, 1884-1903); „Federațiunea” (Budapesta, 1868-1874); „Albina” (Viena 1866-1869 și Pesta 1869-1876); „Foaie pentru minte”, supliment al „Gazetei de Transilvania” (Brașov 1838-1865).

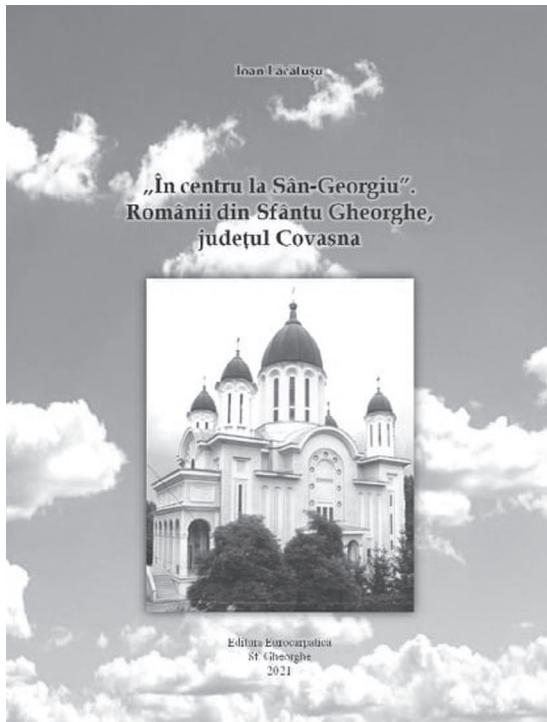
3. Ioan Ranca, Vasile Lechințan, Ioan Lăcătușu, *Românii din fostele scaune secuiești (secolele XVI-XXI). Atestări documentare, conscripții, statistici, recensăminte. Scaunele Odorhei, Treiscaune, Ciuc și Mureș*, Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2021, 579 p.

Volumul prezintă documentar și statistic fenomenul demografic românesc din actualele județe Covasna, Harghita și Mureș de-al lungul a câteva sute de ani, pe baza conscripțiilor, urbariilor, statisticilor, recensămintelor și alte surse documentare. Ioan Ranca a abordat în profunzime problematica antroponimelor românilor din fostele scaune secuiești. A utilizat antroponimele românești din conscripții, pentru perioada 1614-1848, și datele statistice din recensămintele oficiale (1850-2011). Concluzia a fost că dinamica populației a fost influențată de numeroși factori (economici, sociali, politici) care, uneori, au condus la un ascendent, iar alteori la un recul demografic.

În secolul XIX, deznaționalizarea românilor era extrem de avansată în centrul „ținutului secuiesc”, însă alături de români se regăseau comunități de germani, armeni, evrei, țigani și alte etnii. Procesul de asimilare a fost accentuat prin legile educației inițiate de miniștrii Trefort și Apponyi, care au desființat școlile confesionale în care se predă în limba naționalităților. Volumul evidențiază „o analiză bine documentată din punct de vedere al cercetării atente, pertinente, a surselor arhivistice inedite și editate și a studiului aprofundat, minuțios, al unei bogate bibliografii tradiționale și la zi”.



4. Ioan Lăcătușu, „În centru la Sân-Georgiu”. *Românii din Sfântu Gheorghe, județul Covasna*, ediție îngrijită de Erich-Mihail Broanăr și Ciprian Hugianu, Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2021, 1136 p.



Este prima lucrare monografică despre românii din Sfântu Gheorghe și cuprinde 10 capitole (la care se adaugă 41 de anexe): I. File din istoria comunității românești din Sfântu Gheorghe; II. Biserica Ortodoxă din Sfântu Gheorghe – stâlp al dăinuirii românești; III. Școala – principalul factor de promovare a limbii și culturii române într-un mediu multietnic local, refractar la prezența alterității; IV. Cultura – reper definitoriu al păstrării și afirmării identității românilor numeric minoritari din „Sângeorgiu”; V. Românii din Sfântu Gheorghe în administrația publică centrală și locală; VI. Românii din Sfântu Gheorghe în instituții, întreprinderi și societăți comerciale de stat și private; VII. Viața sportivă; VIII. Solidaritatea românilor de pretutindeni cu românii din sud-estul Transilvaniei; IX. Personalități românești din Sfântu Gheorghe; X. Sfântu Gheorghe în scrieri memorialistice și în relatări de presă.

Lucrarea abordează interdisciplinar mai multe teme: evoluția demografică (secolele XVII-XXI), consecințele unor evenimente

politice, continuitatea și discrepanțele de-a lungul istoriei etc. Biserica, școala, asociațiile culturale și presa au reprezentat pilonii de stabilitate ai continuității românești în Sfântu Gheorghe și în sud-estul Transilvaniei. Autorul își încheie prefața cu afirmația reputei cercetătoare Ana Grama din Sibiu: „Românii din Sfântu Gheorghe au câștigat bătălia cu timpul istoric și cu neprietenii... existând”.

*ALIN SPĂNU**

* Facultatea de Istorie, Universitatea din București.